

93-4

L 10^{IV}

ANDREJS JOHANSONS

LATVIEŠU
LITERĀTŪRA

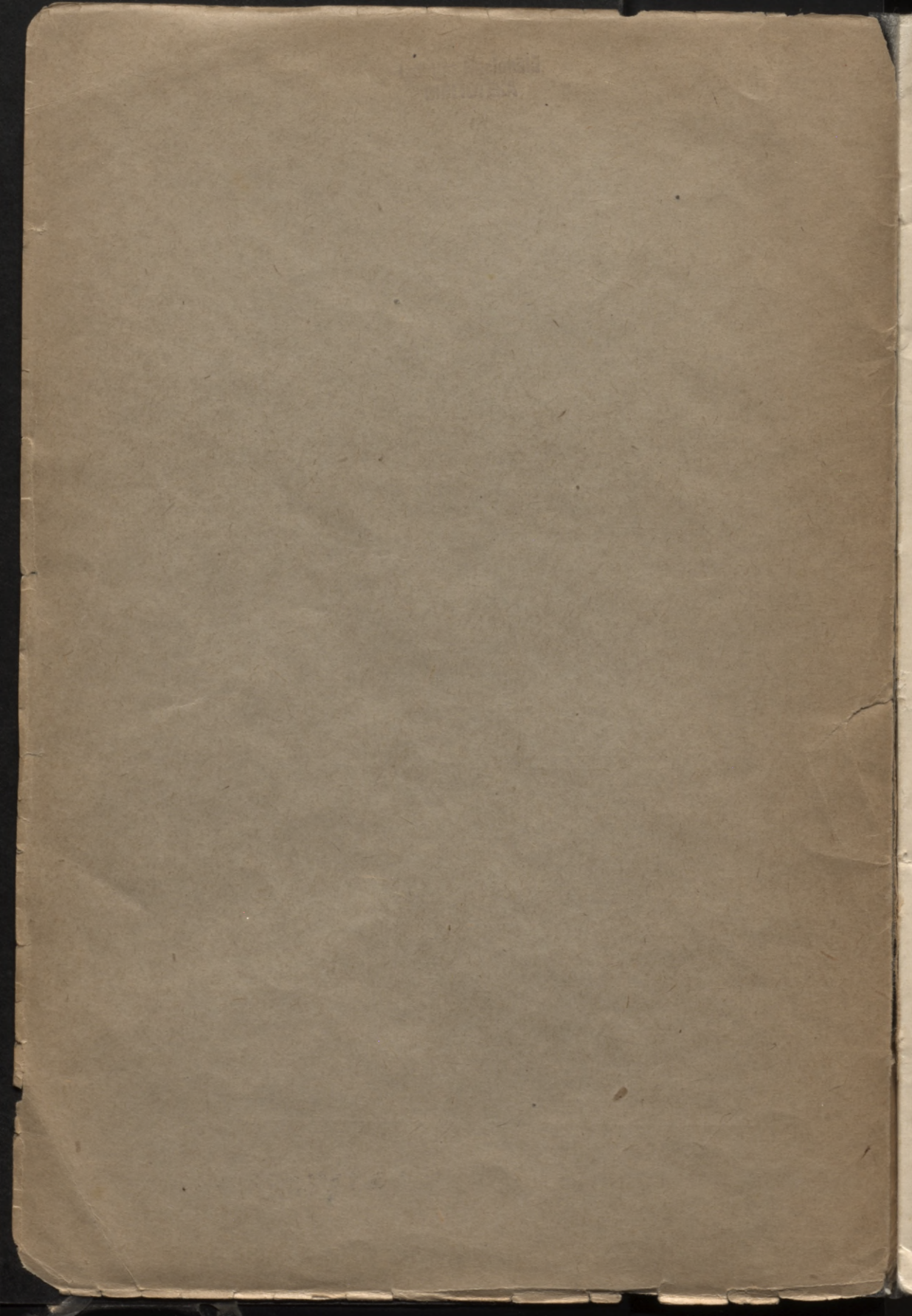
3. GRĀMATA

K. VEIDENBAUMS — FALLIJS

APGĀDS TRĪS ZVAIGZNES

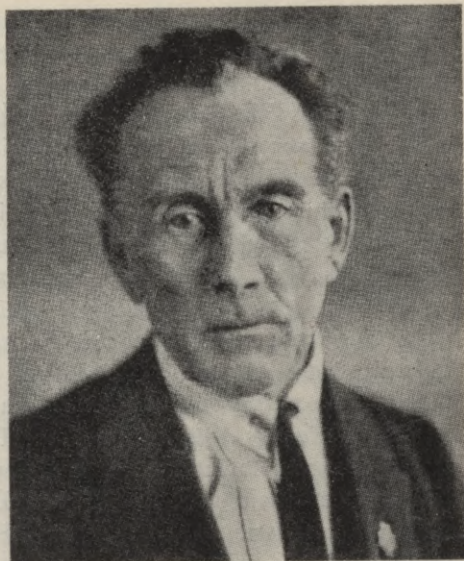
Stokholmā 1954

772

Eduards Veidenbaums

Eduards Treimanis

Dzejnieks bija arī Ed. Veidenbauma brālis Kārlis Veidenbaums (1865—1901), Kalaču māju saimnieks, kas atbalstīja Eduardu gan materiāli, gan ar padomiem. Periodikā izkaisītos viņa rakstus pirmo reizi (ar patvaļīgiem grozījumiem) sakopoja Ed. Treimanis 1911. g., bet labi rediģētā izdevumā R. Egle 1925. g. K. Veidenbaums turējās atstatu no lielajām literārām strāvām un skaidros, asi kardinātos pantos izteica savas patstāvīgās, skepticisma un nāves nojautu apzīmogatās atziņas. Arī viņa dzeju raksturo spilgts individuālisms, un kādā pazīstamā dzejolī viņš uzsver, ka paklausot tikai savam prātam un jūtām, dzīvojot tikai sev, tādēļ — „Lai aug uz kapa man nātras Un dadži un ērkšķi, kas dzeļ!” K. Veidenbaumu kā domātāju raksturo drosme un neatkarība, viņa izteiksme ir groda un lakoniska.

Tērbatas studentu literārā biedrība ikdienā zobgalīgi dēvējās par „pīpkaloniju” (pēc tās locekļa P. Pīpkalēja), bet, izdodot *Pūru*, parakstījās par „daugaviešiem”. Divām pirmajām *Pūra* burtnīcām ievadu sarakstīja Jānis Kauliņš (1863—1940), klasiskās filoloģijas kandidāts 1891. g., pēc tam skolotājs, no 1920. g. Latvijas universitātes docents pārdarīšanā, no 1931. g. profesors. 1930. g. viņam piešķīra Dr. phil. h. c. gradu; 1938. g. rudenī viņš nodibināja „Prof. J. Kauliņa fondu” pie filoloģijas un filozofijas fakultātes, ziedodams 40 000 latu, no kuŗu procentiem katru gadu izmaksājama stipendija 800 latu apmērā kādam fakultātes profesoram zinātniska darba veikšanai. Jau agrā jaunībā Kauliņš pievērsās valodniecībai, sāka sarakstīties ar prof. A. Becenbergeru, kas savā žurnālā *Beiträge zur Kunde der idg. Sprachen* (XII 1887 un XIV 1889) iespieda viņa pētījumu par Sausnējas un Vietalvas izloksni. Tas bija pirmais latviešu tautības valodnieka raksts ar-

11

Latvian Home

LATVIAN HOME

Kopija J. Udenhins. dāvinājums

zemju zinātniskā žurnālā. *Pūrā* Kauliņš publicēja apcerējumu *Domas par vēsturi*, par valodniecības jautājumiem rakstīja *Dienas Lapā* un RLB Zinību komisijas rakstu krājumos. Latvijas neatkarības laikā viņa pētījumi visvairāk parādījās *Filologu Biedrības Rakstos*; citos izdevumos ievietoti arī atsevišķi viņa apcerējumi par pedagogijas un filozofijas problēmām. Aleksandrs Dauge (1868—1937), kā jau minēts, *Pūrā* aizstāvēja vēsturisko materiālismu, bet vēlāk visus savus individuālos meklējumus pakārtoja harmoniski attīstīta „pilncilvēka” (Gētes *Vollmensch*) idejai. Viņa ideāls bija optimistisks kultūras cilvēks, entuziasts, kas labi orientējas nevien zinātnē un mākslā, bet arī audzināšanā, politikā u. c. nozarēs. Šim cilvēkam vajadzīga neviltota reliģiska pārliecība un varonīga ētika; savas personības veidošanā viņam jāpanāk nacionālisma, humānisma un ideālisma sinteze, tomēr sargoties no neauglīgām abstrakcijām un allaž paturot prātā „dzīvās dzīves” prasības. Dauge 1895. g. beidza Tērbatas universitātes vēstures nodaļu, strādāja par skolotāju Polijā un Krievijā; no 1920. g. bija Latvijas universitātes docents pedagogijā, 1931. g. Dr. paed. h. c. un profesors. 1921—23 izglītības ministrs, vēlāk blakus darbam universitātē lasīja lekcijas arī Tautas augstskolā, rediģēja žurnālu *Latvijas Jaunatne*, aktīvi piedalījās sabiedriskos pasākumos. Būdams labs orators, savas idejas plaši populārizējis daudzos publiskos priekšlasījumos. Daugem liels skaits rakstu latviešu un krievu periodikā. Daļa viņa apcerējumu sakopota grāmatās *Kultūras ceļi* (1921), *Māksla un audzināšana* (1925), *Audzināšanas ideāls un īstenība* (1928). Vērtīgs darbs ir Dauges plašā monografija *Wolfgang Goethe* (1935), bez tam viņš garākus vai īsākus monografiskus apcerējumus veltījis Nīčšam, Šekspīram, Dantem, Ibsenam. Vispusīgu pārdomu materiālu ietvēr Dauges rediģētā, paša un citu autoru sarakstītā īso monografiju virkne *Lielas personības* (I-III, 1935—37). Kopā ar Plūdoni viņš izdevis 6 daļās *Mūsu lasāmo grāmatu* (1923—26) un 10 daļās *Rakstnieku sejas* — latviešu autoru darbu paraugus un biografijas. Līdzīgi Daugem, ar saviem pirmajiem rakstiem *Pūrā* un *Dienas Lapā* spīlētu jaunās strāvas ieskaņu sniedza Kārlis Kasparsons (dz. 1865). Tāda vērojama, piem., *Pūrā* 1892. g. iespiestā apcerējumā *Modernā dzeja*, kurā autors aicināja dzejniekus pievērsties tagadnei un tās sociālajām problēmām. Ne vairs „tautisko romantismu”, bet sava laika modernākos uzskatus Kasparsons aizstāvēja arī rakstos par latviešu mītoloģiju. Tērbatā Kasparsons studēja vispirms teoloģiju, tad filoloģiju un dabzinātnes. Bija ārštāta asistents pie botanikas katēdras un sarakstīja darbu par Krievijas un Baltijas purvu formācijām, iegūdams zelta medaļu. 1901. g. ar ārsta gradu beidza medicīnas fakultāti. Kopš 1902. g. dzīvoja Rīgā un lielu lomu ieguva Latvijas patstāvības sākumā: bija Tautas padomes loceklis, pirmais Latvijas izglītības ministrs (1918—20), Satversmes sapulces un pirmās saeimas deputāts. Kā izglītības ministrs valdības vārdā 1919. g. 28. septembrī atklāja Latvijas universitāti. Tās medicīnas fakultāte 1925. g. piešķīra viņam Dr. med. h. c. gradu, 1932. g. viņu par goda doktoru ievēlēja arī Upsalas universitāte. 1920. g. Kasparsons izstrādāja latviskus terminus psi-

choloģijā, vēlāk rakstīja par psiholoģijas un filozofijas jautājumiem gan zinātniskos izdevumos, gan dienas presē. Savus populārzinātniskos apcerējumus izdevis grāmatās *Starp zvaigznēm un zemes gaisā* (1926) un *Kaiju valstībā* (1927). 1944. g. Kasparsons emigrēja uz Dāniju, kur dzīvo Dragsbekas veco ļaužu mītnē pie Tīstedes.

Ed. Veidenbaumu ar Kauliņu, Daugi un Kasparsonu saistīja zinātniskās un sabiedriskās intereses. Dzejā viņa gara līdzinieks, gan talantā daudz vājāks, bija Edv. Treimanis. Blakus agrāk minētiem Veidenbauma darbu sakoļojumiem tādu 1907./08. g. izdeva arī Treimanis, ievadam sarakstot plašu biografisku apcerējumu. Tajā daudz svarīgu faktu, jo abu dzejnieku draudzība bija sākusies jau skolas gados Cēsīs. Edvards Treimanis dzimis 1866. g. 2. oktobrī Priekuļu pagasta Rauguļos, vēlāk dzīvojis Zvārgu mājās, no kuŗām patapinājis savu pseudonimu Zvārgulis. Beidzis Cēsu draudzes un aprinķa skolu, viņš gribēja izglītību turpināt, bet tēvs to neatļāva. Treimanis pameta tēva māju un sāka Cēsīs rakstveŗa darbu par 5 rubļiem mēnesī. Brīvajā laikā piedalījās teātra izrādēs, dziedāja kuplejas dažādos sarīkojumos un nodibināja literāru pulciņu, kuŗa loceklis bija arī J. Poruks. 90-to gadu sākumā Treimanis atrada vietu Rīgas apgabaltiesas archīvā, kur nostrādāja līdz 1902. g., kad uzcēla sev māju (Leukādiju) Cēsu tuvumā, kas palika viņa pastāvīgā mītne ar pārtraukumu 1. pasaules kaŗa bēgļu laikā. Ar savu dzeju Treimanis bija kļuvis tautā tik populārs, ka 1907. g. viņu ievēlēja otrā Krievijas valsts domē par deputātu no Vidzemes. Drīz pēc tam viņam nācās izciest seŗu mēneŗu cietumsodu par Veidenbauma rakstu izdevumu, kuŗā bija iespiests arī marksistiskām tezēm piebārstītais „gabals iz tautsaimniecības”. 1920. g. Treimanis nolika privātdavokāta eksamenu, pa reizei praktizēja, bet lielāko tiesu nodarbojās Leukādijā ar lauksaimniecību un literātūru. Vēl 2. pasaules kaŗa laikā parādījās daŗi jauni Treimaņa dzejoļi, bet kopŗ padomju okupācijas sākuma 1944. g. par viņa likteni ziņu trūkst.

Treimanis dzejojis ļoti daudz un atklātībā kļuva pazīstams agrāk par Veidenbaumu, sākot jau ar 1883. g. Viņa darbības pirmais posms aptver grāmatas *Sāpēs un smaidos* (I-II, 1896—97), *Grēcinieka sirds* (1899), *Jaunais gadu simtenis* (1900) un noslēdzas ar krājumu *Ardievas jaunībai* (1903). Visu Treimaņa dzeju zīmīgi raksturo pirmās grāmatas motto, kur autors uzsver, ka jūtot gan līdz arī laimes bērniem, — „Bet nabagiem un vārdzinātiem, Tiem pieder visa mana sirds”. Tāpat kā Veidenbaums viņš pretojās senatnes ideālizācijai, tēloja sociālas netaisnības un postu, taču viņam pietrūka Veidenbauma īpatnējā dziļuma, un kā mākslinieks viņš netika pāri publicistikai un pārspīlētam patosam. Viņa cīņas saukļi izskanēja retoriski, bez Veidenbauma ugunīgās intensitātes, un pamatoti viņš pats kādā vietā atzīstas: „Es jūtos gurdens, tomēr kaŗot vēlos.” Treimaņa cīnītāja dziņas klusināja altruisms un griba „to simtreiz vairāk mīlēt, kas nespēcīgs”. Savā īstajā iedabā nebūdamas kaŗotājs ar ieroci, viņš „gājis kā sanitārs pa dzīves kaujas lauku un uzmeklējis cietējus un atstumtos, lai apsietu tiem brūces,

lai tos mierinātu” (A. Goba). Neierobežotais humānisms liedza Treimanim arī jaunās strāvas laikā un vēlāk kļūt par vienas šķiras resp. proletāriāta dzejnieku, tādēļ J. Jansons viņa pirmo grāmatu novērtēja ne visai atzinīgi. Treimanis uz to atbildēja asā epigrammā, nosaukdams „šķiras dzejniekus” par „pintiķiem”. Ar to bija iezīmēta viņa šķiršanās no vienpusīgo marksistisko ideju ietekmētajiem autoriem. Neatkāpdamies no reālistiski tvertiem sociāliem motīviem savā pieejā, Treimanis turpmāk pievērsās arī individuāliem pārdzīvojumiem, kuŗos parasti dominē melancholiska apcere. Te minami krājumi *Vientulība* (1905), *Sirdsbērni* (1906), *Pēcskaņas* (1908), *Gaujmalas smildziņas* (1909). Īpatnējs darbs ir *Cietuma rozes* (1911), liriska dienas grāmata, uzrakstīta tais mēnešos, ko Treimanis pavadīja ieslodzījumā par Veidenbauma rakstu izdošanu. Tajā tēlots nevien paša pārdzīvotais, bet arī novērotais: noziedznieku tipi, nevainīgi cietēji, ieslodzīto dienas gaita, režīms u.t.t. Daži posmi atgādina O. Vailda *Redingas cietuma balādi*, tikai bez pēdējās spraiguma un izmisīgā kāpinājuma. 20. gs. izdotajos krājumos Treimaņa dzeja ieguva zināmu māksliniecisku padziļinājumu, pa daļai atbrīvojoties no frazēm un skaļās retorikas. Sevišķi atzīmējamās viņa prātulas un modernās romances — primitīvas, bet īsti pārdzīvotas un smeldzīgas, kā melodija, ko uz mandolīnas trinkšķina viņa apjūsmotā „ungāriete dīvainā”. Bēgļu un kaŗa laika pārdzīvojumus atspoguļo krājums *Svešumā* (1920), kur no jauna pavīd Treimaņa sākotnējā ievirze būt par lirisku advokātu un soģi — aizstāvēt, tiesāt, mudināt. Viņa pārdomām kaŗa gados ir spilgti pacifistiska nokrāsa, kas grāmatas iznākšanas laikā viņu satuvināja ar dažiem tobrīd vismodernākajiem dzejniekiem (P. Ērmani). Izcila vieta šai krājumā arī patriotiskiem un dzimtenes ilgu motīviem; Latviju viņš vēlējis redzēt brīvu kā no „vācu spaida”, tā „tatārrases”. Vēlāk Treimanis pievērsās vēsturiskām poēmām un odām, kas sakopotas ar nosaukumu *Raksturu galerija* (I-II, 1930—31). Šie dziedājumi veltīti seno babiloniešu, asiriešu un grieķu ievērojamiem vīriem, kuŗu liktenī autors saskatījis iespēju savu ideju projicēšanai. Jaunākos liriskajos dzejoļos viņš joprojām kavējās sev parastajā patiesības meklējumā, dabas, humānitātes un tās pretstatu ielokā. Lielāko tiesu ar Zvārguļa pseudonimu Treimanis publicējis ļoti daudz humoristisku un satirisku pantu. Grāmatās iznāca *Kuplejas* (I-IV, 1899, 1904—05), *Akoti* un *Epigrammas* (1906). Ilgus gadus (1901—13) viņš izdeva savu *Zobgaļa kalendāru*. No Treimaņa lugām iespiesti *Svešinieki* (1906) un *Milda* (1909), bez tam viņš sakārtojās *Dzejas pūru* (1897) — latviešu dzejnieku darbu izlasi no A. Līventāla līdz 90-to gadu vidum, un satirisko antoloģiju *Uz karstiem ķieģeļiem* (1904). Uzrakstījis arī dažus stāstus, tulkojis Šillera, Šamiso, Deržavina, igauņa Sēta, ungāra Petēfija u.c. autoru dzeju. Visā šai milzīgajā ražā nav daudz paliekamu vērtību, lai gan plašās aprindās Treimanis vairākus gadu desmitus bija viens no vispopulārākajiem dzejniekiem. Tomēr viņš pelnī ievērību kā zīmīgs literāro pārvērtību veidotājs 80-to un 90-to gadu mijā, kā neatlaidīgs sava ceļa gājējs un drošs altruistis-

kas pārliecības sludinātājs, ja arī izteiksmē pārāk bieži sapinies klišejas un banalitātēs.

Treimaņa skolas biedrs Andrejs Mezītis (1869—1918) palika tālu no modernajām strāvām un 90-os gados publicēja tikai mīlestības liriku Esenbergā un P. Blaua garā, kas iespiesta *Austrumā, Jaunajā Ražā* u.c. periodiskos izdevumos. Par Treimaņa mācekli uzlūkojams Friedrichs Plostenieks (1870—1952), kuŗa dzejoļi 1906. g. iznāca krājumā *Bezmiega nakts*. Tajos dominē sabiedriski motīvi un emocionāli kontrasti, parasti visai spraiģā, sentenciozā izteiksmē. Ar Diedelnieka pseudonimu viņš publicējis arī prāvu skaitu satirisku darbu, kas pa daļai sakopoti grāmatā *Diedelnieka izlasīti un neizlasīti satiriski raksti* (1906). Visu mūžu Plostenieks darbojās grāmatrūpniecībā kā burtlicis, korrektors, 1920—44 Valtera & Rapas spiestuves tehniskais vadītājs; mira emigrācijā Kanadā.

10. nodaļa

JAUNĀ STRĀVA

Jaunā strāva bija saimnieciska, politiska un kultūrāla kustība, kuŗas sākumi saistījās ar iepriekš aplūkotajām pārvērtībām 80-to gadu beigās, it sevišķi sabiedrības diferenciāciju un tās dažādajām konsekvencēm, kā arī ar pirmajām, vēl nedrošajām sociālisma ieskaņām, visvairāk Tērbatas studentu biedrībā. 90-os gados tā aptvēra aizvien plašākus novadus, un par to F. Cielēns raksta: „Demokratismu un sociālismu, cilvēka tiesības un brīvību, sievietes vienlīdzību un emancipāciju, literārisku naturālismu un reālismu, filozofisku materiālismu un dialektiku, darvinismu un evolūcionismu, — visu to sludināja jaunstrāvnieki, un kā jaunu evaņģeliju to kāri uztvēra radikāli noskaņotā skolu jaunatne, darba intelliģence, moţākie amatnieki, at-tīstītākie strādnieki un pat daļa zemnieku... 90-to gadu jaunā strāva nebij tīri sociāldemokratiska kustība. Jaunajā strāvā idejiski plūda vēl kopā kā viena nedalīta kustība pilsoniskā un proletāriskā demokrātija.” Literātūrā šo kopību rāda virziens, ko Zeiferts dēvē par „demokratiski reālisko” un kuŗā iekļaujas arī daļa Blaumaņa, Poruka, Plūdoņa u.c. autoru darbu, kas nepiedalījās jaunajā strāvā kā sociālistiskā kustībā, par kādu tā pamazām izvērtās kopš 1893. g. Šai gadā Rainis, no ārzemēm atgriezdamies, ievēda čemodānu ar vācu marksistisko literātūru, un, kā viņš raksta, „no mana čemodāna izauga latviešu sociālistiskā kustība”. Marksistiskās idejas, par cik tas cenzūras apstākļos bija iespējams, sāka sludināt *Dienas Laņa*, Liepājā un Rīgā dibinājās nelegāli strādnieku pulciņi. Pēc 90-to gadu beigās notikušajiem streikiem, jaunstrāvnieku arestiem (1897), strādnieku sadursmēm ar policiju un kaŗaspēku (1899) atsevišķie pulciņi apvienojās komitejās, un 1904. g. nodibinājās nelegālā Latviešu soc. dem. strādnieku partija. Mērenākie sociālisti tai pašā gadā izveidoja Latviešu soc. dem. savienību. Politiskie

centieni, ko bija briedinājuši jaunā strāva, kulminēja 1905. g. revolūcijā, laukos saplūstot ar protesta un atbrīvošanās tieksmēm, kuŗu tradīcija sakņojās jau 19. gs. pirmās puses zemnieku nemieros. Tā šī revolūcija ieguva reizē sociālu, agrāru un nacionālu raksturu. Saistoties ar marksismu, jaunā strāva ieviesa latviešu politiskā un sabiedriskā dzīvē negatīvus momentus — šķīru cīņas ideoloģiju, dogmatisku materiālismu, neatbildīgus uzbrukumus tautas nacionālām īpatnībām. Turpretim latviešu kultūrā jaunā strāva izzarojās daudz plašāk: tā neierobežojās ar vienpusīgām sociālām vai socialistiskām idejām, bet ievadīja vispusīgu vērtību pārvērtēšanu, mūsu kultūras aktivizāciju un eiropizēšanu, ko ievērojami sekmēja arī tie jaunās intelligences pārstāvji, kam sociālisms bija svešāks vai pat nepieņemams.

Par jaunstrāvnīeku tribīni 90-os gados kļuva *Dienas Laņa*. Šo laikrakstu 1886. g. 3. septembrī sāka izdot tās Rīgas pilsoņu aprindas (P. Bisenieks u. c.), kas pulcējās ap Latviešu amatnieku palīdzības biedrību un tās krājaizdevu kasi. Mantīgākie pilsoņi, pa daļai arī turīgākie zemnieki 80-os gados bija nogrupējušies ap Rīgas latviešu biedrību, *Baltijas Vēstnesi* un *Balsi*. Sīkpilsoņi, amatnieki un strādnieki, kuŗu skaits arvien vairojās, neatrada tur atbalsta savām interesēm, un viņiem vajadzēja organizēties pašiem. Tā radās vairākas savstarpējas palīdzības biedrības un arī jaunais preses organs. *Dienas Laņa* nebija iecerēta kā pretpilsonisks laikraksts, ko apstiprina fakts, ka par redaktoru vispirms uzaicināja A. Stērsti, kas gan nevaļas dēļ atteicās. Tomēr jau kopš dibināšanas tā atšķīrās no citiem laikrakstiem ar savu demokrātisko tendenci un 1. nr. publicēto solījumu apkaŗot „pēdējā laikā pamanīto vienaldzību, remdenību un gurdenumu pret daŗiem jo svarīgiem latviešu sadzīves jautājumiem”. Tādā kārtā pirmajos gados tā pārstāvēja iekšēju opozīciju diferencētā, bet vēl ideoloģiski nesašķeltā latviešu sabiedrībā. No 1886. līdz 1888. g. *Dienas Laņu* vadīja Fricis Bergmanis (1860—1898), kas ar Kalnīnieku Friča pseudonīmu iepriekš bija rakstījis *Balsī*, *Rotā* un citur. Viņa brošūra *Fabrikas strādnieks 19. gadusimtenī* (1884) bija pirmais plašākais darbs latviešu valodā par socioloģiskiem jautājumiem. *Dienas Laņu* Bergmanis rediģēja lietiski, pats aperēja tautsaimnieciskas, politiskas u.c. problēmas, polemizēja ar *Baltijas Vēstnesi* un *Balsi*, nosodīdams „tautisko seklumu” un „tautiskos veikalu dzinējus”. 1888. g. par redaktoru nāca Pēteris Stučka (1865—1932), kas tai pašā gadā bija beidzis tieslietu studijas Pēterpilī. Viņa laikā *Dienas Laņa* pamazām ieguva socialistisku nokrāsu, taču nebija vienpusīga un kopš 1891. g. sniedza pat etnografisku pielikumu. Vēlākos gados Stučka piebiedrojās boļševikiem, 1917. g. bija Padomju Krievijas tieslietu komisārs, 1919. g. atradās Padomju Latvijas priekšgalā, bet mūŗu nobeidza Staļina neŗelastībā kā „trockists”. 1891. g. Stučku nomainīja Rainis, kas pārmaiņus ar P. Bisenieku vadīja *Dienas Laņu* līdz 1896. g., kad redakciju atkal pārņēma Stučka. Kopš 1893. g. laikraksts, par cik cenzūra to pieļāva, kļuva noteikti socialistisks: iespieda nodaļas no Marksa *Kapitāla*, Bebeļa *Sievietes*, Jansona *Domas par jaunlaiku literāturu* u.t.t. Tuvākie līdzstrādnieki bez pašiem redaktoriem un Jansona

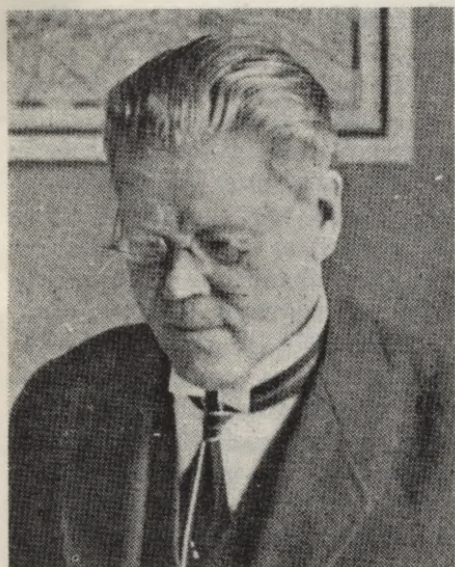
šai posmā bija Aspazija, A. Dauge, K. Kasparsons, publicists F. Roziņš, vēlākais saeimas priekšsēdis P. Kalniņš, M. Valters. 1897. g. vidū, pēc plašajiem jaunstrāvnieku arestiem, *Dienas Laņu* aizliedza uz 8 mēnešiem. 1898. g. tā atjaunojās mērenākā virzienā un Dr. P. Zālītes vadībā, tomēr 1903. g. beigās to aizliedza no jauna. 1904. g. 28. augustā to atsāka vecā izdevēju sabiedrība, un 1905. g. *Dienas Laņa* J. Jansona vadībā kļuva par revolūcionāru, tīri sociāldemokrātisku organu, kuŗa iznākšanu apturēja ģenerālgubernātorā rīkojums tā paša gada decembrī. Vēlāk laikraksts turpināja savu gaitu kā *Jaunā Dienas Laņa*, *Mūsu Laiki*, *Rīgas Apskats* u.t.t., bet nobeidza to 1918. g. Pēterpilī.

Daudz rūpīgi vākta un rediģēta materiāla ietvēra *Dienas Laņas* loksni lielais mēneša pielikums *Etnografiskas ziņas par latviešiem* (1891—94), ko ierosināja un vadīja Āronu Matīss. Viņš dzimis 1858. g. 12. martā Bērzaunē un mācījies dažādās apkārtnes skolās. 1876. g. ieguva skolotāja tiesības un līdz 1888. g. strādāja Bērzaunē, Viesienā, Taurupē u.c. Jau šai laikā viņš rosīgi sarakstījās ar Brīvzemnieku, pārtulkoja Kronvalda *Tautiskos centienus* (1887), vāca un 1888. g. izdeva prāvā krājumā latviešu tautas dziesmas, kas ievērojami papildināja Barona *Latvju Dainas*. No 1888. g. Āronu Matīss dzīvoja Rīgā un strādāja *Dienas Laņas* redakcijā, kur blakus etnografiskajam pielikumam vadīja arī pādagogijas nodaļu. 1895. g. viņš pārgāja uz *Austruma* redakciju un ap 15 gadu bija redakcijas loceklis dažādos dienas laikrakstos. 1910. g. viņš kļuva par *Dzimtenes Vēstneša* redaktoru un palika šai amatā līdz 1917. g. Laikā priekš 1. pasaules kara šis *Baltijas Vēstneša* tiešais pēctecis, lietpratīgi rediģēts, bija visvairāk izplatītais latviešu laikraksts (ik dienas 63 000 eks.). No 1920. līdz 1937. g. Āronu Matīss bija *Valdības Vēstneša* atbildīgais redaktors, bet mira 1939. g. 25. aprīlī Rīgā. No viņa daudzajiem rakstiem minami vērtīgi monografiski apcerējumi par J. Langi, D. Kronu, K. F. Vatsonu, K. Valdemāru u.c.; plašākas monografijas ir *Vecais Panteniuss, viņa dzīve un darbi* (1924) un *Fridrihs Veinbergs savā mūža darbā un savās idejās* (1932). Par Āronu Matīsa izcilāko darbu uzskatāma 374 lpp. biezā grāmata *Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) Biedrība savā simts gadu darbā* (1929), kas aptver veselu laikmetu latviešu kultūras un literatūras vēsturē. Īsi priekš nāves Āronu Matīss izdeva memuārus (*Manas dzīves atmiņu grāmata*, 1938), kur ļoti subjektīvi, tomēr spilgti tēlo savu garīgo tapšanu, pieredzējumus, ievērojamās pazīņas un attiecības ar tiem. Plašus materiālus viņš sniedzis latviešu preses vēsturei (*Latvju preses 100 gadi*, kopā ar J. Misiņu un P. Ērmani, 1922, un apcerējumi periodikā), svarīgs arī viņa *Latviešu tulkotās belletristikas rādītājs* (1902). Bez tam viņš sarakstījis *Ievadu tautsaimniecībā* (1908), sakārtojis dzejas antoloģiju *Bāka* (1923), rediģējis rakstu krājumu *Latvija 10 gadus* (1928). Plašais darbu saraksts liecina par Āronu Matīsa vispusīgajām interesēm, ko viņš bija saņēmis mantojumā no pirmajiem jaunlatviešiem un papildinājis saskarē ar pirmajiem jaunstrāvniekiem. Šo vispusību viņš uzsvēra arī savā ilggadīgajā redaktora darbā, pie tam allaž cenzda-

mies panākt, lai ievietotajiem rakstiem būtu vairāk nekā vienas dienas nozīme. Aktīvi izdzīvojis līdz visu Latvijas vēsturi no atmodas laikmeta līdz 2. pasaules kara priekšvakaram, Āronu Matīss mūža beigu cēlienā bija kļuvis par „mūsu vecās latviskās avīžniecības dvēseli” (K. Skalbe). Ne mazāki viņa nopelni latviešu literārās pagātnes pētīšanā.

No *Dienas Lapas* redakcijas locekļiem vēl pieminams Jānis Vidiņš (1862—1921). Starp citu viņš tulkoja laikrakstam Dikensa *Pikvikiešus*, bet toreizējie lasītāji tos nesaprata un lūdza pārtraukt. Vidiņš rakstījis par kuršu ķoniņiem, pārstrādājis un tulkojis vairākus praktiskus un populārzinātniskus cittauro autoru darbus. Ļoti izplatītas bija Vidiņa sakārtotās svevārdu grāmatas. Par korektoru *Dienas Lapā* strādāja dzejnieks Z v a n p ū t i s (Kārlis Viļķers, 1873—?), kas vēlāk dzīvoja Krievijā, kur, domājams, miris. Viņa dzejoļi, kas grāmatā nav izdoti, piesātināti laikmetīgām noskaņām, bet tās palikušas mākslinieciski neapaugļotas.

Jaunstrāvnieku literāro programmu 1893. g. galvenos vilcienos formulēja Jānis Jansons - Brauns savā pazīstamajā referātā *Domas par jaunlaiku literātūru*. Šī apcerējuma 1. daļa parādījās jau 1892. g., un tajā Jansons iztīrāja reālismu, atzīstot, ka rakstniekam vajag „gaiši un taustāmi nogleznot dzīvi tādu, kāda tā ir”. Šo primitīvo atzinumu viņš, sekodams Brandesam, papildināja ar prasību, ka ikvienā sacerējumā nepieciešama kāda sabiedriska ideja. Reizē viņš brīdināja no naturālisma, jo „naturalisti ar zināmu labpatiku kavējas pie nedaiļiem, riebīgiem skatiem, ne domāt nedomādami, šādus faktus tēlojot, sasniegt kādu augstāku tikumisku mērķi”. Bet vēl mazāk Jansons varēja samierināties ar latviešu rakstnieku „pilnīgi nepareizi saprasto ideālismu”, kas padarot latviešu literātūru par „sērīgi vienmuļu tīrumu rudenī”. Sava apcerējuma 2. daļu Jansons nolasiya 1893. g. 30. augustā Jelgavas latviešu biedrības biedrības nodalās ārkārtējā sēdē, pēc kam tas iespiests *Dienas Lapā* un 1894. g. iznāca atsevišķā brošūrā. Referāta ievadījumā autors vērsās pret pārspilētu erotismu, salkanību un samākslotu tēlošanas manieri, ko saskatīja nevien diletantu darbos, bet arī dažos Blaumaņa un Deglava stāstos. „Šinīs stāstiņos,” saka Jansons, „visi tikai mīlas un skūpstās, skūpstās un mīlas, nēsā krūtīs saldās cerības, mirkšķina vai aizmieg acis debešķīgā laimībā, sapņo vissaldākos sapņus šinī dzīvē — un pār visiem svētīdami izstiepj savas gaŗās rokas latvju rakstnieki.” Turpinājumā viņš aplūkoja darbus, kur „trūkst ne tikvien erotiskais, bet pavisam jel kaut kāds motīvs vai dziļāka doma”. Pie tādiem pieskaitīti nevien Lautenbacha *Lomi* un Purapuķes humoreskas, bet arī Lercha-Puškaiša *Ojārs*, jo autors tajā neesot rīkojies kā rakstnieks, bet kā „lietpratījs etnografs, kā apskatīgs vagars”. Sekoja vispārējs uzbrukums etnografiskiem apskatiem, „odžu vārdiem un gaŗām redelēm” literātūrā, arī tautas tradīcijām un to krāšanai, gan nobeidzot ar zināmu rezervāciju: „Nenoliedzam, ka sakrātam materiālam nebūtu liela nozīme pie senatnes pareizas izpētīšanas, un nebūt negribam izskaust tautā pastāvošās ieraŗas un apģērbus, bet tikai jautājam, vai pagātnes brangums vien var izglābt un pacelt kādu tautu tagad-

Āronu Matīss

Jānis Jansons ap 1893. g.

nē?” Jansons atkārtoja, ka literātūrā nepieciešamas svarīgas sabiedriskas un psiholoģiskas problēmas, norādot uz norvēģu rakstniecību, it sevišķi Ibsena un Bjernsona sieviešu tēlojumiem. Viņu neapmierināja arī latviešu rakstnieku stils, jo „nekur neuziesim aticismu, t.i. liegām pārejām un ieņojumiem bagātu gleznošanas spēju, vieglu grāciju, nenotveřamu ironiju”. Īpaši viņš nosodīja toreizējos latviešu skatuves darbus: „Cik neskaitāmas reizes mēs tur nedabūjam nopriecāties, kā piedzēruši streipuļo, bļautās un krīt gar zemi; vai atkal tiklab piedzērušie, kā nepiedzērušie lamājas, grūstās un raustās.” Dzeršanu un ākstību Jansons konstatēja kā vienīgos „ideālus” arī Ed. Zeibota studentu stāstos. Turpretim atzinīgi viņš novērtēja Apsīšu Jēkabu: „Teit mūsu priekšā stājas rakstnieks, kas pie sava svarīgā darba ķēries ar visdziļāko nopietnību, iz kuŗa sacerējumiem visgaŗām atspīd bagātas mākslinieka dāvanas.” Visvairāk Jansonu bija saistījuši nabadzības un posta tēlojumi *Bagātos rados*, lai gan viņš piezīmēja, ka šīs likstas nav labojamas ar kristīgu mīlestību, bet realizējot jaunas, progresīvas idejas, kādu Apsīšu Jēkabam trūkst tāpat kā citiem latviešu rakstniekiem.

Literātūras kritikā Jansons turpināja līniju, ko bija pasācis M. Kaudzīte un tālāk virzījis Zeiferts. Pēdējā rakstu *Laikrakstu prozaiskā belletristika 1890. gadā* viņš pieminēja arī sava apcerējuma 1. daļā, apzīmēdams to par „krietnu un pamatīgu izstrādājumu”, kuŗā parādīts, „kādā mērā jaunlaiku virziens jau ieviesies mūsu rakstnieku raŗojumos”. Jansona pieeja bija vairāk publicistiska nekā aistētiska, un viņa mākslas izpratne pa laikam aprobeŗojas ar patapinātām Brandesa, Tēna, Gijo u.c. Rietumeiropas kritiķu formulām. Tomēr viņa apcerējums, lai arī pārspīlēts un neiecietīgs, ar savu drosmi

un atjautību radīja spēcīgu savīļņojumu, kas veicināja atbrīvošanos no 80-to gadu paguruma.

Jānis Jansons dzimis 1872. g. 19. martā Rāvas pagastā, mācījies Liepājas apriņķa skolā un ģimnazijā, no 1890. g. studēja filoloģiju Maskavā, no 1894. g. tieslietas Tērbatā, taču studijas nepabeidza. Viņš aktīvi darbojās Kauliņa, Veidenbauma u.c. dibinātajā Tērbatas studentu biedrībā, kas ap 1895. g. kļuva par sociālistisku organizāciju, kādēļ 1897. g. administrācija to slēdza. Tai pašā 1897. g. Jansonu arestēja reizē ar citiem rosīgākajiem jaunstrāvniekiem un izsūtīja uz Smoļensku. Par sakariem ar Liepājas nelegālajiem strādnieku pulciņiem viņu 1902. g. notiesāja uz 6 mēnešiem cietumā. Sodu izcietis, Jansons dzīvoja Ventspilī, bet 1904. g. pārnāca uz Rīgu. 1905. g. viņš kā izcils runātājs un organizators kļuva par revolūcionārās kustības vadoni, bet 1906. g. bija spiests emigrēt, vispirms uz Pleskavas guberņu, tad uz Šveici. Tur sarakstīja darbu *Baltijas revolūcija*, kas iespiests 1912. g. No 1907. līdz 1910. g. Jansons, ciezdams lielu trūkumu, uzturējās Somijā un vērsās pret latviešu „dekadentiem” polemiskā apcerējumā *Fauni vai klauni?* (1908), par ko būs runa vēlāk. Atradis patvērumu Briselē (1910—15), viņš rediģēja *Cīņu*, bet kara laikā iestājās krievu boļševiku partijā un aizbrauca uz Londonu, kur turpināja nodarboties ar politisku propagandu. Pēc 1917. g. marta revolūcijas, P. Stučkas aicināts, devās uz Krieviju, bet kuģi, ar ko viņš brauca, 13. aprīlī Norvēģijas piekrastē nogremdēja vācu zemūdene.

Lai gan mūža pēdējos gados Jansons, kā minēts, piedrošās boļševikiem, tagadējais padomju režīms liek viņa darbību noklusināt. Jau 1940./41. g. laikrakstu redakcijām bija dots norādījums atturēties no Jansona cildināšanas, jo „nav nosakāms, kādā virzienā viņa darbība būtu attīstījusies vēlāk”. Var droši prezumēt, ka viņš aizietu bojā kādā no 30-to gadu „tīrīšanas akcijām”, jo paziņu vērtējumā „Jansons bija ass un nesaudzīgs patiesības kaŗotājs, kam bija drosme teikt katram patiesību acīs, ... arī paša partijas ļaudīm” (Plūdonis). Pēdējais apstāklis viņu sanaidoja, piemēram, arī ar Raini. Šai sakarā zīmīgs ir Briseles laikā publicētais Jansona raksts *Vai gaidāma mums proletāriskā māksla?* Tajā viņš ar parasto asumu uzbruka nevis nacionālistiem vai dekadentiem, bet gan „vulgārmarksistiem”, kas nonicinājuši Gēti, Šekspīru, Puškinu u.c. „buržuāziskos autorus”, tā ka „uz klaja laukuma nu atlika tikai pašu māju proletāriskās dzejas puduri, pie kam tad šās dzejas un sevišķi dažu dzejnieku personu (domāts Raiņa. Ref.) kults dažā labā reizē nezināja vairs ne mēra, ne robežu”. To apzīmējis par ceļu uz „primitīvu barbarismu”, viņš turpināja: „Nekas nav aplamāks un kaitīgāks proletāriāta kultūras darbā, kā dažu vulgārmarksistu spriedelēšana, ka strādniekšķīrai nav daļas gar buržuāzisko mākslu, ka tai tikai jālolo sava proletāriskā māksla ... Jo par visām lietām māksla ir forma, māksla nerunā ar frazēm, bet ar tēliem.” Teiktais rāda nevien Jansona mākslas izpratnes ievērojamu padziļināšanos, bet arī to, ka padomju „sociālistiskais reālisms” viņam būtu bijis nepieņemams. Ja politiskā plāksnē tam vēl pievieno Jansona kon-

statējumu, ka „jaunstrāvnikiem nebija pirmajā laikā nekādu sakaru ar krievu marksistiskās intelligences grupām, ne arī tie pazina viņu ārzemju literātūru”, tad kļūst acīm redzami tie iemesli, kas liedz boļševikiem uzskatīt viņu par „savieti”.

Plašu apskatu par latviešu literātūru socioloģiskā pieejā Jansons sniedza V. Brušova un M. Goņkija rediģētai antoloģijai *Sbornik latyšskoj literatury* (1916). Jansona nopelni literātūras kritikā bieži pārspīlēti, jo daudzus laika biedrus aizrāva viņa temperaments un robustā asprātība. Viņa apcerējumiem parasti bija pamfleta raksturs, bet ar savu samērā plašo darbību viņš spīgtāk par citiem ievadīja t.s. sabiedrisko kritiku. Tā, radodamās gan ar sociālistiskām, gan nacionālistiskām ideoloģijām, vēlāk daudz kaitējusi mūsu literātūras vērtēšanai, par mērauklu izvirzot mākslai svešus un pat atklāti naidīgus faktoros. Jansona galvenā nozīme slēpjas apstākļi, ka viņš ar savu nemieru palīdzēja novērst stagnāciju, kāda draudēja latviešu rakstniecībai, ja tajā turpinātos 80-to gadu noskaņas.

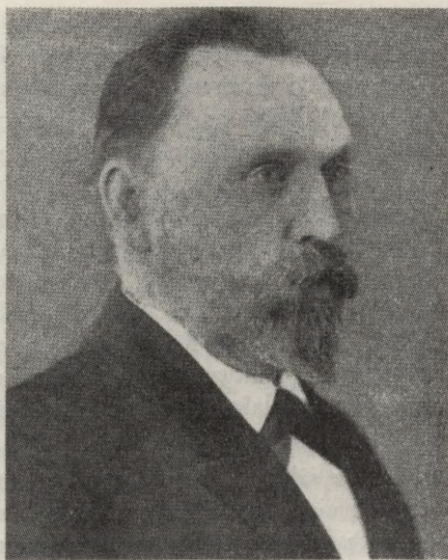
Jansona galvenais skolotājs bija G. Brandess, turpretim Ē r m a n i s P ī p i ņ š - V i z u l i s visvairāk balstījās uz I. Tēna domām par rases, apkārtnes un momenta izšķirīgo lomu mākslinieciskajā jaunradē, gan prazdams, kur tas nepieciešams, norobežoties no Tēna vienpusības un maldiem. Pīpiņš dzimis 1873. g. 14. maijā Ēdolē, 1893. g. beidzis Kuldīgas skolotāju semināru, strādājis par Apsīšu Jēkaba palīgu Gulbenes draudzes skolā, vēlāk par skolas priekšnieku Mālpupē un Alsungā. No 1905. g. dzīvoja Rīgā, bija *Jaunās Dienas Lapas* faktiskais redaktors (1904—14), rediģēja žurnālu *Izglītība* (1909—11), faktiski vadīja arī *Domas* (1912—15). Pēc kara viņam kopā ar J. Upmani piederēja spiestuve Rīgā. Pīpiņš mira 1927. g. 2. februārī. Ar Tēna kultūrvēsturiskās kritikas principiem Pīpiņš latviešus iepazīstināja grāmatā *Tēna domas par mākslu* (1897), kurā ievietoti divi apcerējumi: *Mākslas filozofija* un *Par ideāliem mākslā*. Grāmatas priekšvārdā viņš paskaidroja: „Tēns dibina savu kritiku uz zinības, viņš negrib būt soģis vai taisnotājs, bet pētnieks, viņš nesmādē un neslavē, bet tīrā, analizē mākslas darbus. Tāpēc viņa dibināto kritiku sauc par analitisko. Viņš atzīst, ka cilvēks pilnīgi atkarīgs no apkārtnes, laika un citiem apstākļiem, kuŗos tas dzīvo. Tāpēc vispirms vajaga iepazīties nevien ar mākslinieku, bet arī ar viņa apkārtni, lai varētu izprast mākslas darbu. Un kritikas uzdevums īpaši ir notvert šo sakaru starp mākslas darbu, tā radītāju un viņa apkārtni.” Ar dažām rezervācijām un vairāk uzsvērdams sociālo momentu, Pīpiņš populārizēja Tēna uzskatus arī citos apcerējumos un piemērojās tiem savos latviešu literātūras vērtējumos. Līdzīgi Jansonam, viņš simpatizēja reālistiem, taču — pretēji tam — nepalika aklus pret citu virzienu pārstāvjiem. Ja Jansons, piemēram, Porukā saskatīja tikai neirastēniju un „garīgu panīkumu”, tad Pīpiņš visai pamatoti aizrādīja, ka Poruka darbi gan bieži trūcīgi mākslinieciskajā apdarē, taču allaž uzmanību saista viņa personība. No latviešu rakstniekiem Pīpiņš labi apcerējis Sudrabu Edžu, Doku Ati, Pērsieti, Saulieti. 1899. un 1901. g. viņš rediģēja almanachu *Cittautu raža*, kur ievietoja gan

modernās, gan klasiskās literatūras paraugus un pats plašāk apcerēja M. Gočkiju. Bez tam Pīpiņš publicējis Gogoļa *Mirušo dvēseļu* 1. daļas tulkojumu (1898) un oriģināltēlojumu ciklu *Pašu mājās* (*Austrumā*, 1897—1901), kur zīmīgi raksturoti lauku tautskolotāji.

Jau minēts, ka jaunajā strāvā kā kultūrālā kustībā socialistiskā līnija nebija vienīgā. Tā bija spektrāla parādība, kur blakus sarkanajai vidēja arī citas krāsas. Pēdējās sevišķi spilgti iezīmējās izdevumos, ko vadīja Dr. P. Zālīte. Tāds pirmā kārtā bija vecais *Mājas Viesis*, kuŗa redakciju Zālīte pārņēma 1893. g. vidū. Sabiedriskā ziņā laikraksts gan neatguva lomu, kāda tam bija 50-os gados, bet ar savu kultūras un literāro daļu izvirzījās latviešu preses avangardā. Ļoti daudz *Mājas Viesī* rakstīja Poruks, arī Aspazija, Deglavs, Sudrabu Edžus u.c.; plaša vērība bija veltīta populārzinātniskām apcerēm par filozofijas, dabzinātņu, medicīnas jautājumiem. Zālīte vadīja *Mājas Viesi* līdz 1905. g. Sekoja pārtraukums 1906. g., kad iznāca tikai viens nr., pēc kam laikrakstu vairāk konservatīvā garā rediģēja A. Benjamiņš (1907—08). 1909./10. g. *Mājas Viesis* iznāca kā 10-12 lokšņu biezs žurnāls „zinātnei, literatūrai un sadzīvei” atkal Zālītes vadībā. Bez jau augstāk minētajiem līdzstrādniekiem tajā piedalījās arī tolaik jaunie autori — V. Eglītis, Fallijs, Krūza. Diemžēl žurnāls nespēja materiāli nostiprināties, un 1910. g. *Mājas Viesis* ar 55. gada gājumu nobeidza savu gaŗo gaitu. Jau 1895. g. Zālītes redakcijā sāka iznākt *Mājas Viesā Mēnešraksts*, kas pastāvēja līdz 1905. g. Šai žurnālā visskaidrāk dokumentēts dinamiskais eiropizācijas process, kāds latviešu literatūrā risinājās kopš 90-to gadu vidus. Te iespīesti Raiņa klasiskie klasīķu tulkojumi — Gētes *Fausts* (1897), Puškina *Boriss Godunovs*, Ļermontova *Daimons* u.c., kam pievienojās Sudrabu Edžus sniegtie poļu episkās un drāmatiskās dzejas paraugi (Mickevičs, Slovackis). Oriģinālrakstniecībā Zālīte visvairāk atbalstīja Poruku, un *Mājas Viesā Mēnešrakstā* pirmiespiedumā parādījās tādi prozas darbi kā *Sirdsšķīsti ļaudis*, *Kauja pie Kņipskas*, *Asaras*, *Romas atjaunotāji*, *Fakīrs*, dzejoļi *Pie loga ziemas naktī*, *Bīķeris miroņu salā*, *Teici to stundu, to brīdi* u. d. c. Tāpat te publicēta Blaumaņa novele *Nāves ēnā*, Aspazijas luga *Zeltīte*, Plūdoņa poēma *Atraitnes dēls*. Pienācīga vieta žurnālā bija humānitārām zinātnēm, mazāk redaktors ievēroja literatūras kritiku un rakstus par sabiedriskiem jautājumiem. Ar savu literāro daļu *Mājas Viesā Mēnešraksts* pārspēja visus agrākos un vēlākos latviešu žurnālus, un blakus tam varēja stāties tikai *Daugava* Latvijas neatkarības laikā. Pēteris Zālīte (1864—1939), dzimis raunēnietis, studēja Jēnas universitatē un 1893. g. ieguva Dr. philos gradu par disertāciju *Immanuel Kants Lehre von der Willensfreiheit*. Atgriezies Rīgā, strādāja par redaktoru, vēlāk papildināja izglītību Berlīnē un Pēterpilī. No 1917. g. Zālīte lasīja lekcijas Pēterpils psihoneiroloģiskā institūtā, no 1919. g. Latvijas universitatē, kur viņu 1921. g. ievēlēja par filozofijas profesoru. Viņš aktīvi piedalījās arī politikā, publicēja vairākas brošūras (*Agrārjautājums Latvijā un bezzemnieku apgādāšana ar zemi*, 1919; *Vācu varas pastari Latvijā*, 1925, u.c.) un bija saeimas deputāts. Zālītes fi-

Ērmanis Pīpiņš-Vizulis

Vilis Olavs

LATVIAN HOME

lozofiskais viedoklis balstījās uz Kanta gnoseoloģiskajiem un ētiskā ideālisma principiem, kur viņu galvenā kārtā saistīja idejas par tikumiskā pienākuma kategorisko nozīmi, personības autonomiju un tautu pašnoteikšanās tiesībām. No viņa filozofiskajiem rakstiem un monografijām jāmin: *Fridricha Nīčses dzīve un filozofija* (1923), *Latviešu tautas dvēsele* (1923), *Immanuelis Kants* (1925), *Frensiss Bēkons, viņa dzīve un filozofija* (1926). Bez tam Zālīte rakstījis par Kr. Baronu, Poruku, Blaumani, gleznotāju J. Rozentālu. RLB izdotajā konversācijas vārdnīcā iespiestas ap 10 loksnes viņa aperējumu par filozofiem, filozofiskiem un psiholoģiskiem jēdzieniem u.t.t. Latviešu literātūrā Zālītem izcila nozīme kā smalkjūtīgam, Eiropas kultūrā labi orientētam redaktoram, kas atklāja un atbalstīja ievērojamus talantus.

Blakus Zālītes izdevumiem cittautu literātūru populārizēja almanachs *Tautu Pagalms* (1896—97), ko rediģēja Jānis Kreicbergs (1864—1948) un kur galvenā vērība bija veltīta tobrīd vismodernākajiem pasaules rakstniekiem. Pats Kreicbergs gan almanachā, gan vēlāk citur rakstījis par Bjernsonu, Vaildu, Vitmenu; viņš bija viens no pirmajiem, kas pievērsa latviešu uzmanību Hamsunam. Ar Brunhildes pseudonimu izdotā brošūrā viņš kritizēja jaunās strāvas pārspilējumus, kādus saskatīja Aspazijas lūgās. Kreicbergs studēja tieslietas Maskavā, kur guva spēcīgas ietekmes no Kr. Valdemāra. Tā piemiņu viņš godinājis trijos 1925. g. publicētos darbos: *Ko devis latvju tautai Kr. Valdemārs*, *Atmiņas par Kr. Valdemāru* un *Kr. Valdemārs kā zinātnes draugs un kritiķis*. Apjomā nelielas, bet ļoti vērtīgas ir Kreicberga atmiņas par nelaimīgo gleznotāju Artūru Baumani (1905). No 1891. g. Kreicbergs nodarbojās ar advokātūru Liepājā, tad Rīgā; 1906. g.

bija Kurzemes deputāts 1. Krievijas valsts domē. Latvijas neatkarības laikā strādāja par notāru Rīgā, pēc tam Jēkabpilī un rosīgi piedalījās sabiedriskā darbā, sevišķi interesēdamies par jūrniecības jautājumiem; mira emigrācijā Stokholmā. Kopā ar Kreicbergu pieminami divi viņa draugi un „valdemārieši”, kas, lai gan darbodamies citās nozarēs, papildinājuši latviešu memuāru literātūru. *A n s i s B a n d r e v i č s* (1850—1935), ievērojams jūrniecības rakstnieks, kādu laiku arī *Dienas Lapas*, *Balss* u.c. laikrakstu redakcijas loceklis, notēloja jaunlatviešus un viņu centienus grāmatā *Notikumi latviešu atmošanās laikmetā* (1907). *Mediķis A u g u s t s Z a n d b e r g s* (1857—1935) ar Valdemāra atbalstu publicēja daudz rakstu par Baltijas jautājumiem krievu presē. Krievu valodā viņš 1882. g. iespieda arī bibliografisku pārskatu par Valdemāra apcerējumiem jūrniecības lietās. Mūža beigās Zandbergs izdeva plašas *Atmiņas par Krišjāni Valdemāru* (1925).

90-to gadu otrā pusē kļuva redzama noteikta diferenciācija pašā jaunajā strāvā. Ja sākumā, atkārtojot jau citētos F. Cielēna vārdus, tajā „plūda vēl kopā kā viena nedalīta kustība pilsoniskā un proletāriskā demokrātija”, tad gadsimta beigās jaunstrāvnieku radikālais spārns aizvien vairāk pievērsās sociālismam un marksistiskajai šķiru cīņas ideoloģijai, kamēr mērenākie turpināja darboties nacionāli progresīvā virzienā. Tie cīnījās par latviešu tiesībām zemes iekšējā pārvaldē, uzsvēra eiropiskas, bet reizē nacionālas kultūras nozīmi, un apkaņoja konservatīvos „tautībniekus”, kuŗu pozīcija, sevišķi F. Veinberga aprindās, ieguva vienmēr reakcionārāku nokrāsu. Zīmīgu deklarāciju 1901. g. atjaunoto *Pēterburgas Avīžu* paraugnumurā sniedza V. Olavs: „Šimbrīžam valdošā šķira pie latviešiem ir konservatīvā jeb tā sauktā vecā strāva. Šīs strāvas nenoliedzamie nopelni ir tautiskās apziņas modināšana pag. g. s. septiņdesmitos gados. Tā it kā sastingusi savos vecajos uzskatos un nespēj vairs iejūsmināt un sevīm līdzī raut jauno paaudzi. Pat vēl vairāk, tā top netaisna pret jauno paaudzi, runādama ar uzpūtību par saviem nopelniem un noliedzama jaunībai ideālus centienus. *P. Av.* ir tais domās, ka jaunajai strāvai ir savi ideāli un tādēļ arī tiesība pastāvēt.” Un tālāk: „*Pēterburgas Avīzes* grib saskaņoties ar jauno strāvu, iet roku rokā ar jaunajiem, kad tie iejūsmināsies priekš jaunākiem zinību panākumiem, jaunu laiku mākslas vai daiļliterātūras, vai pūlesies par savas tautas saimniecisko apstākļu uzlabošanu.” Olava biografs Līgotņū Jēkabs šai sakarā pamatoti aizrāda: „Olavs pa jaunam paceļ Krišjāņa Valdemāra demokrātisko karogu, paplašina latviešu nacionālisma ideoloģiju, apvienojot nacionālisma vārdā tās sabiedriskās grupas, kuŗas no agrāk viengabalainās sabiedrības bija izveidojušās astoņdesmitos un deviņdesmitos gados: mazgruntniekus, amatniekus, nacionāli noskaņotus laukstrādniekus, lauku intelliģenci.” *Vilis O l a v s* (līdz 90-to gadu beigām V. Plute) dzimis 1867. g. 18. maijā Bauskas pagastā, mācījies Jelgavas ģimnazijā, 1888—92 studējis Tērbatā teoloģiju. Jau 1886. g. viņš saņēma Maskavas latviešu nodibināto J. Reinberga prēmiju par darbu *Kā dzimtbūšana Baltijā cēlusies*. 1889. g. Letonija Tērbatā atsāka rakstu krājumu *Sēta, daba, pasaule*, kam J. Alunāns paspēja izdot

trīs, bet Kronvalds vienu burtnīcu. Letoņi izdeva vēl četras burtnīcas (1889—93), kur pretstatā „pīpkaloņu” *Pūram* dominēja nacionāls virziens. Olavs piedalījās šo burtnīcu rediģēšanā un pats tajās ievietoja vairākus rakstus, to vidū apcerējumu par kalpu stāvokli, kas rāda viņa spilgto interesi par sociāliem jautājumiem. 1892. g. Letonija nolēma izdot enciklopēdisku rakstu virkni *Latvju tauta*, kas aptvertu ziņas par latviešiem visdažādākajās nozarēs. Teicamo nodomu diemžēl neizdevās realizēt, un iecerēto 13 sējumu vietā iznāca tikai 4 burtnīcas — starp tām jau agrāk pieminētā Pavasaŗu Jāņa *Latvieŗu rakstniecības vēsture* un Olava *Latvju vēsture līdz 12. gadu-simteŗa beigām* (1892). Studijas beidzis, Olavs devās uz Rīgu, strādāja par palīgmācītāju Jāņa draudzē, bet drīz atklāja, ka savu liberālo uzskatu dēļ viņam nav cerību Latvijā atrast pastāvīgu mācītāja vietu. Viņš kļuva par skolotāju un līdztekus rosīgi darbojās RLB — tās Derīgu grāmatu nodaļā un Zinību komisijā, ko vadīja no 1894. g. Olavs savāca ap 1000 rubļu, lai atbalstītu Kr. Baronu dainu kārtoŗanas darbā, un 1896. g. sarīkoja latvieŗu etnografisko izstādi. Tā ievērojami populārizēja latvieŗus citās tautās, jo notika vienā laikā ar Rīgā rīkoto X arĥaioloŗisko kongresu. 1893. g. Olavs kopā ar F. Kārkluvalku sarakstīja grāmatu *Rīgas latvieŗu biedrība savā 25 gadu darbā un gaitā*. Frīcis Kārkluvalks (1867—1903), advokāts un žurnālists, rediģēja 1891./92. g. izdotās *Sētas, dabas, pasaules* burtnīcas, kur ievietoja plaŗu apcerējumu par libieŗiem. Vēlāk strādāja *Baltijas Vēstnesī* (1893—1901), aizstāvēdams „tautībniekus” un asi nosodīdams jauno strāvu. Tas nozīmēja viņa idejisku šķirŗanos no Olava, jo pēdējais gan turpināja darboties RLB, taŗu ar katru gadu vairāk juta, ka šīs biedrības un tās laikrakstu viedoklis sabiedriskos jautājumos viņam top nepieņemams. No 1899. līdz 1903. g. Olavs studēja komerczinātnes Rīgas politehniskajā institūtā un 1904. g. nodibināja komercskolu meitenēm. Ar to viņš deva reālu pamatu sievieŗu emancipācijai, kas bija viena no galvenajām jaunstrāvnīeku prasībām. „Doma — nostādīt sievieti uz savām kājām bija Olava pamatdoma, kuŗu es savukārt jo silti atbalstīju,” — kādā intervijā 1953. g. izteicās viņa atraitne Frīda Olava. Vēlākos gados skolā sāka uzņemt arī vīrieŗus. 1901. g. izdevējs O. Rāviņš uzaicināja Olavu par jauno *Pēterburgas Avīŗu* politisko redaktoru. Literāro pielikumu vadīja Andrievs Niedra, satirisko nodaļu Blaumanis. Plaŗu ievērību Latvijā modināja kā šie prominentie vārdi, tā no Valdemāra slavenā laikraksta pārņemtais nosaukums un solījums „dzīt tālāk to vagu, kuŗā pirmie sprauda lemesi Valdemārs un viņa domu biedri”. Bez tam *Pēterburgas Avīŗes*, iznākdamas cieŗamākos cenzūras apstākļos, varēja rakstīt par Baltijas lietām daudz brīvāk nekā Rīgas latvieŗu laikraksti, kam cenzori nereti nosvītroja visu politisko daļu. *Pēterburgas Avīŗu* programmu raksturo jau augstāk citētie Olava vārdi. Olavs atzina, ka latvieŗu pilsoņos vērojams pagurums, tādēļ aktīvizējami zemnieki un arī „pabērni”, saprotot ar šo vārdu kalpus, strādniekus, inflantieŗus resp. latgalieŗus un latvieŗu kolonistus ārpus Latvijas. Saviļņojumu radīja Olava ievads *Cik ilgi jūs klibosit uz abām pusēm?*, kur viņš pārmeta Rīgas latvieŗu biedrības

vīriem divkosību, precēšanos ar vācietēm, vācisku mājas valodu un bērnu audzināšanu. „Reformējiet pa priekšu savas sievas un bērnus,” rakstīja Olavs. „Padariet sevi un viņus vispirms par latviešiem un tad pielūkojiet, ka jūs varat darboties arī atklātībā.” Šis ievads izraisīja tikpat plašu polemiku kā Jansona *Domās par jaunlaiku literatūru*. Olavs gribēja balstīties ne tikai uz zemniekiem, bet publicēja arī daudz rakstu nolūkā veicināt tirdzniecību, amatniecību, jūrniecību. Tā viņš zināmā mērā sintezēja Valdemāra un Mātera centienus. *Pēterburgas Avīzes* rakstīja par bezzemnieku apgādāšanu ar zemi, skolu trūkumiem Rīgā, kritizēja vācu muižnieku privilēģijas Baltijā, ar to iegūstot lielas lasītāju simpatijas. Tomēr jau sakarā ar minēto Olava ievadu pret nacionālo divkosību redakcijā notika šķelšanās, un radās paradokšlais stāvoklis, ka Niedra sāka literārajā pielikumā polemizēt ar politisko redaktoru. Tāpat Olavu neapmierināja Blaumaņa satiras par Dr. P. Zālīti un simpatijas Veinbergam. Nesaskaņām turpinoties, Olavs 1902. g. beigās no *Pēterburgas Avīzēm* aizgāja. Drīz viņam sekoja arī Niedra, tad Blaumanis. Pēc šīm pārmaiņām laikraksts nosvērās sociāldemokrātiskā virzienā un 1905. g. kļuva par virzītāju faktoru revolūcionārajā kustībā, ko vācieši dēvēja par „Pēterburgas proklamācijām”. Galvenais redaktors šai laikā bija K. Ducmanis. 1905. g. beigās *Pēterburgas Avīzes* slēdza ar tiesu palātas rīkojumu. Rāviņš atjaunoja tās ar dažādiem nosaukumiem, bet šie izdevumi neatmaksājās, un viņš pēdējo no tiem, *Pēterburgas Vēstnesi*, likvidēja 1906. g. 31. decembrī. Olavs, atstājis *Pēterburgas Avīzes*, saistījās ar *Balsi* un 1904—06 bija tās politiskais redaktors. Stingri sekodams savai pārliecībai, viņš protestēja tiklab pret revolūcionāru pārmērībām, kā vēlāk pret soda ekspedīcijas briesmu darbiem. Pēdējais apstākļi sanikvoja vāciešus, un tie panāca, ka Olavu kā slēgtās *Balss* redaktoru sodīja ar pusotru gadu cietuma. Sarūgtināts un cietuma režīma iedragāts, viņš tomēr turpināja strādāt un pabeidza plašo darbu *Galvenie virzieni ētikā* (I 1910, II 1919). No cietuma 1909. g. atbrīvots, Olavs nodevās savas komercskolas veidošanai, bet 1915—17 atkal izvirzījās vispārējās uzmanības centrā kā Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas priekšnieks Pēterpilī. Tur viņš kopā ar J. Čaksti izdeva laikrakstu *Baltija* (1916—17), kuŗā ievietoja arī savus pēdējos rakstus. Darbā pārpūlējies, Olavs mira 1917. g. 28. maijā Somijā. 1921. g. viņa šķirstu pārveda Latvijā un apglabāja Meža kapos.

Šai vietā vēl pieminams mācītājs Juris Rozens (1869—1927), kas rediģēja J. Sandera 1896. g. dibināto *Baznīcas Vēstnesi* tā divos pēdējos gados (1901—02). 1903. g. Rozens sāka izdot nedēļas žurnālu *Apskats*, ko drīz pārvērtā par politisku laikrakstu ar žurnālu kā pielikumu. Tā vērtīgajā literārā daļā, ko vadīja J. Janševskis, iespiesti Poruka, Saulieša, Brigaderes darbi, R. Klaustiņa kritiskie apcerējumi, T. Lejas-Krūmiņa tulkojumi un cittautu literatūras apskati. Rozens bija vienīgais mācītājs, kas aktīvi piedalījās 1905. g. revolūcijā un simpatizēja tai arī savā laikrakstā. No 1901. līdz 1904. g. Rozens izdeva *Jaunības Draugu*, ievērojamu illūstrētu mēnešrakstu jaunatnei un bērniem, kuŗa līdzstrādnieki bija A. Ķeniņš, Saulietis, Birznieks-Upī-

tis, J. Dievkociņš, Klaustiņš, J. Endzelīns u.c. Pēc revolūcijas Rozens bija spiests emigrēt — devās uz ASV, studēja tieslietas un strādāja par advokātu Sanfrancisko, kur arī mira.

Jauno strāvu literatūrā visspilgtāk iemiesoja Aspazija un Rainis, lai gan Raiņa galvenie oriģināldarbi chronoloģiski saistāmi ar 20. gs. pirmajiem gadu desmitiem. Politiski piederdami pie sociālistiem, viņi savos darbos saliedēja sociālisma, nacionālisma un individuālisma elementus, kam pievienojās dziņa iekļaut latviešu rakstniecību kā komponentu Eiropas literatūrā.

Aspazija, īstā vārdā Elza Rozenberga, dzimusi 1868. g. 16. martā Zaļenieku Daukšās, turīgu lauksaimnieku ģimenē. Jau no 6. mūža gada, mātes mudināta, cītīgi lasījusi bibli, kas vēlāk atspoguļojas tiklab viņas stilā, kā reizēm arī vielas izvēlē. Īsu laiku Aspazija mācījās Zaļenieku pagasta skolā, tad Dorotejas (vācu) meiteņu skolā Jelgavā, pēc tam turpat sieviešu ģimnazijā. Skolas laikā plaši, lai gan nesistematiski iepazīnās ar pasaules literatūru, lasīdama visu, kas vien bija pieejams: sākot ar vācu „famiļijas romāniem”, beidzot ar Baironu, Puškinu, Šilleru. Pēdējā ietekmē viņa sāka pati dzejot — vispirms vācu valodā. Nenoliedzams Šillera iespaids jūtams arī viņas tālākos, latviski sacerētos darbos, sevišķi romantiskajās lugās un to konstrukcijā. Vecāki neļāva Aspazijai skolu pabeigt un, gribēdami viņu sagatavot praktiskai dzīvei, nodeva mācībā pie šuvējas. No tās viņa aizbēga pēc dažām nedēļām, tad dzīvoja mājās un palīdzēja saimniecībā. Šai laikā viņa iepazīnās ar Tērbatas filologu K. Jansonu, Lautenbacha studiju biedru, kas deva viņai grāmatas no savas vērtīgās bibliotēkas, modināja interesi par folkloru un pievērsa latviešu rakstniecībai. Šī draudzība, tāpat Aspazijas atkārtoti izteiktā vēlēšanās studēt un nesekmīgs mēģinājums bēgt no mājām, radīja vecākiem pārliecību, ka meita draud galīgi paklist. Lai to novērstu, viņi izprecināja Aspaziju kādam ķieģeļnīcas īpašniekam, norakstīdami tam arī Daukšas. 250 pūrvietu lielās mājas jaunais vīrs nodzēra pāris gados, pēc tam slepeni emigrēja uz Ameriku. Ar pēdējiem līdzekļiem Aspazijas vecāki nopirka nelielu namu Jelgavā, kur ģimene mitinājās trūcīgos apstākļos. No 1891. līdz 1893. g. Aspazija strādāja par mājskolotāju — vispirms Zemgalē, tad Limbažu apkaimē. Kopš 1887. g. periodikā parādījās viņas pirmie dzejoļi. Mājskolotājas gados iecerētas un uzrakstītas arī vairākas drāmas, to vidū *Zaudētās tiesības*, kuŗās sublimēti iepriekšējā un pārdzīvojamā posma smagie pieredzējumi. Sieviešu emancipācijas prasību Aspazija neaizguva no brošūrām, bet tā sakņojās viņas pašas liktenī. Jau 18 gadu vecumā viņa bija sacerējusi retorisku lugu *Atriebēja*, ko raksturo kaislīgs temperaments un sociāla protesta tieksmes. Lugu viņa iesniedza Rīgas latviešu biedrības teātrim, taču cenzūras apstākļu dēļ tā palika neizrādīta un pirmo reizi fragmentārā veidā iespiesta 1903. g. *Mājas Viesa Mēnešrakstā*. Arī 1891. g. sarakstīto poēmu *Saules meita* Velme publicēja *Austrumā* tikai 1894. g., kad Aspazija jau bija populāra dzejniece. 1893. g. RLB teātra komisijas loceklis E. Birzmanis panāca, ka Aspaziju pieņēma šai komisijā par tehnisku darbinieci. Viņš uzņēmas arī garantiju par *Vaidelotes* inscēnējumu, ko B.

Dīriķis († 1892) bija vilcinājies aiz neizpratnes vai piesardzības. Pirmo slavu Aspazijai sagādāja 1893. g. sacerētais prologs RLB teātra 25 gadu jubilejas svētkiem, *Vaidelotes* pirmizrāde 1894. g. janvārī to daudzkārtīgi kāpināja. Šai drāmā, kas risināta romantizētā 14. gs. Lietuvas fonā, Aspazija parādās kā spilgta tautiskā romantisma mantiniece, taču ar svarīgo atšķirību, ka tajā dominē spēcīgs individuālisms un senatnes notikumus piesātina, kā Zeiferts saka, „sava laika jušana, griba, dzišanās”. Drāma īsteni koncentrēta tikai trijās personās. Vaidelote Asja un viņas uzraudzībā nodotā karaļmeita Mirdza abas vairāk atspoguļo 19. gs. beigu nekā 14. gs. sievieti. Asjai visu mūžu jākalpo Praurimas svētnīcā, bet viņas individuālitate, patstāvība un neatļautie sakari ar Laimonu liek tai sadumpoties kā pret dieviem, tā cilvēkiem. Mirdza ir sapņaina, erotiski tikko atmodināta jaunava, bet ar uzsvētu feminīnu lepnumu. Uzzinājusi par sava nolemtā līgavaiņa Laimona attiecībām ar Asju, viņa bez žēlastības grib tiem atriebties; ieskatīdama, ka tie arī nāvē paliks nešķīrāmi, viņa nogalinās pati. Laimons ir pabāla figūra — līdzīgi vairākiem citiem Aspazijas varoņiem tikai temperamentīgu sieviešu cīņas objekts. Par spīti zināmam melodramatismam un tehniskiem trūkumiem *Vaidelote* noturējās teātru repertuārā vairāk nekā 40 gadu. Kā Mirdzas dziesma lugā iekļauts viens no labākiem Aspazijas liriskajiem dzejoļiem — „Mēness starus stīgo”. Jau 1894. g. aprīlī *Vaidelotei* uz RLB skatuves sekoja *Zaudētās tiesības*, kur, pamatos liekot sieviešu emancipācijas domu, tēlotas sociālas netaisnības, miētpilsoniskas sabiedrības aizspriedumi un seklums, despotiska vīrieša (Langarta) „dubultmorāles” un nepiedzīvojušas, bet enerģiskas jaunavas (Laimas) centienu sadursme. Īsi priekš tam (13. februārī) RLB teātrī bija izrādīts H. Zudermaņa *Gods*, darbs ar līdzīgu tendenci, un abas šīs lugas izraisīja polemiku, kuŗā piedalījās visplašākie sabiedrības slāņi. Kā Vācijā 1889. g. sakarā ar Hauptmaņa drāmas *Priekš saules lēkta* pirmuzvedumu kulminēja literārās cīņas starp reālismu un t.s. ideālismu, kuŗš īstenībā aptvēra sentimentālismu un sīkpilsonisku romantiku, tā Latvijā ar divām minētajām izrādēm bija dots konkrēts materiāls, par ko diskutēt 80-to gadu noskaņu aizstāvjiem un, no otras puses, aktuālās un laikmetīgās „jaunās mākslas” sludinātājiem, kuŗus teorētiski tobrīd visspilgtāk pārstāvēja Zeiferts un Jansons. Pret Aspaziju vērsās *Balss* un *Baltijas Vēstneša* aprindas, starp citu pārmetot, ka *Zaudētās tiesības* ir tiešs *Gods* atdarinājums. Lai gan līdzība abu lugu problēmatikā ir nenoliedzama, tomēr var droši apgalvot, ka autores personīgai pieredzei *Zaudētajās tiesībās* lielāka loma nekā Zudermaņa ietekmei. Lugas tendences dēļ Aspaziju pārspilēti cildināja *Dienas Lapa*, ar kuŗas redaktoru Raini viņai bija nodibinājusies tuva draudzība. Šo cīņu un diskusiju rezultātā Aspazija nosvērās jaunstrāvnīeku pusē, kaut viņai tādēļ nācās „līdzī nodedzināt to zaru, uz kuŗa pati sēž” (A. Deglavs), t.i. šķirties no RLB teātra komisijas. Dažus nākošos gadus (1895—98) viņa nodarbojās tikai ar rakstniecību, savus darbus ievietodama *Dienas Lapā* un Dr. P. Zālītes izdevumos. 1897. g. iznāca Aspazijas pirmais dzejoļu krājums *Sarkanās puķes*, tai pašā gadā viņa salaulājās ar Raini, bet 1898—1903 strā-

dāja *Dienas Lapas* redakcijā. Šai posmā parādījās vairākas jaunas Aspazijas lugas: sieviešu izglītības jautājumam veltītais *Neaizsniegts mērķis*, impulsīvas romantikas piesātinātā *Ragana* un ievērojamā divcēlienu drāma *Zeltīte* (1901), kuŗā daudz autobiografisku elementu. Arī *Zeltīte* ir protests pret pārdzīvotām ģimenes tradīcijām un prasība, lai sieviete varētu dzīvot saskaņā ar savām individuālajām tieksmēm. Tomēr konfliktos te mazāk mākslīgu konstrukciju nekā *Zaudētajās tiesībās* vai *Neaizsniegtā mērķī*, jaunavas sapņu sadursme ar realitāti parādīta ticamāk, un mākslinieciskā veidojumā *Zeltīte* ir viengabalainākā no Aspazijas sadzīves lugām. No tiem ievēribu pelnī *Zeltītei* uzspiestais līgavainis Kalvē, kas ir Kaudzišu Švauksa un Apsīšu Jēkaba Klucē jauns variants. Sieviešu emancipācijas cīņu pēdējā atblāzma bija senās Grieķijas drāma *Aspazija* (1923), kuŗas varone, Aspazija no Miletas, izkaŗo tiesību aktīvi piedalīties sabiedriskā dzīvē, veidot to līdz ar savām idejām un centieniem. Šo drāmu var uzlūkot par simbolisku noslēgumu dzejnieces Aspazijas ilgajai un neatlaidīgajai cīņai par sievietes tiesībām, kas beidzot, neatkarīgajā Latvijā, bija nobeigusies ar viņas pilnīgu uzvaru. Par spīti sabiedriskai nozīmei, kāda bija Aspazijas reālistiskajām lugām, viņa saprata, ka nevar izolēties šai joslā un meklēja ceļu tālāk. Tāds viņai pavērās tieši tai pašā virzienā kā Hauptmanim un pa daļai arī Zudermanim Vācijā. Tas bija ceļš no reālisma un naturālisma uz romantisku, mākslinieciski padziļinātu simbolismu, kāds jo spilgti iezīmējās Hauptmaņa *Hanneles debesbraucienā* (1893) un *Nogrīmušajā zvanā* (1896). Aspazijai tas nozīmēja atgriešanos pie viņas istās, romantiskās iedabas, kas bija uzskatāmi reprezentēta jau *Vaidelotē* un liriskajā dzejā. 1905. g. uz skatuves parādījās viņas *Sidraba šķidrants*. Uzvedumu sagatavoja Jaunais Rīgas latviešu teātris, ko 1902. g. nodibināja tās pašas aprindas, kas deva pirmo materiālo bazi *Dienas Lapai*, t. i. Rīgas latviešu amatnieku biedrība. Lugu izrādīja revolūcijas priekšvakarā, tās simboliskā viegli varēja atrast aktuālu politisku jēgu, tādēļ tā radīja nepieredzētu savīlņojumu. „Nekad nav piedzīvotas tādas aplausu vētras, kādas pavadīja Aspazijas drāmas izrādes 1905. gadā Jaunajā Rīgas teātrī,” raksta aculiecinieks F. Cielēns. Nav šaubu, ka sabiedriskā aspektā šī drāma reprezentē cīņu starp veco, reizē nežēlīgo un satrunējušo iekārtu (karalis Targals, Dzelzsjaunava) no vienas un jaunu, bet vēl idejiski nenobriedušu pasauli (Guna, Dzirkstīte) no otras puses. Tomēr *Sidraba šķidranta* simbolikai iespējams arī plašāks iztulkojums, jo Guna, liekas, primāri nav iecerēta kā sabiedriska cīnītāja, bet gan māksliniece, un uz mākslinieka likteni un uzdevumu attiecas slavenās četras rindas:

*Mūža gaisma tam tik mirdz,
Kam no dzīves šķirta sirds,
Dievu ugunīs tam kvēlot,
Dzīvi nedzīvot, bet tēlot.*

Ar šīm divām sejmām, ar romantiskā simboliskā savienotu sabiedrisku un māksliniecisku aspektu, *Sidraba šķidrants* uzskatāms par vienu no vispersonīgākajām Aspazijas lugām. Līdzīga ievirze visumā dominēja arī turpmākajos

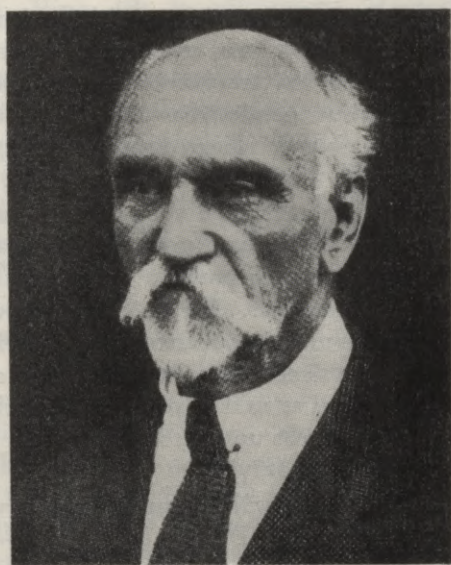
viņas skatuves darbos, kas parādījās pēc 20 gadu starplaika, neatkarīgajā Latvijā, un no kuriem blakus *Aspazijai* jāatzīmē *Boass un Rute* (1925), *Madlienas baznīcas torņa cēlējs* (1927), *Zaļa līgava* (1928), *Velna nauda* (1933). Pēdējā ir komēdija, lai gan arī tajā darbojas teiku tēli, tāpat kā *Zaļa līgavā*, kur — izmantojot jau Ausekļa, Lautenbacha, Fallija apstrādāto teiku — Aspazija kavējusies pie nāves un nemirstības problēmām, izvirzīdama zalti par nemirstības simbolu, noslēpumainu faktoru, kas regulē dzīvību un tās attīstību. Tomēr iekšējā dinamikā un skatuviskā spraigumā Aspazijas jaunības darbus neaizsniiedz neviens no šīm vēlākajām lugām, un visai pareizi aizrādījis R.Kroders, ka tajās pa laikam „sintezi rada nejaušība” un „darbības uzbūve konstruēta uz retoriskiem efektiem”.

Pēc 1905. g. notikumiem Rainis bija spiests emigrēt, un Aspazija devās viņam līdz uz Kastaņolu Šveicē, kur abi nodzīvoja no 1906. līdz 1920. g., kad, plaši sumināti, atgriezās Latvijā. Šai laikā Aspazija rakstījusi maz, gandrīz tikai liriskus dzejoļus, jo viņa uzņēmas visas saimnieciskās rūpes, lai Rainis varētu netraucēti nodoties savam darbam. „Viņa vāra pusdienu, viņa mazgā traukus, ņem kurvīti un iet uz Luguņu iepirkties. Viņa lāpa savas un Raiņa drēbes, šuj. Tūkstoši sīki neproduktīvi darbi saista viņu, ņem laiku, laupa viņas dzejisko darbu iespējamību” (J. Vecozols). Pēc atgriešanās Latvijā Aspazija bija Satversmes sapulces un 1. saeimas deputāte no sociāldemokrātu frakcijas, bet pēc Raiņa nāves 1929. g. atstāja politisko darbību. 1932. g. par pārkāpumiem pret „ģenerāllīniju” viņu izslēdza no sociāldemokrātu partijas. Mūža pēdējo cēlienu viņa pavadīja savā vasarnīcā Dubultos, kur arī mira 1943. g. 5. novembrī. Viņas bēres Raiņa kapos izvērtās par patriotisku manifestāciju, kur par spīti vācu okupācijas varai runās un valsts himnā izskanēja Latvijas neatkarības prasība.

Lai gan lielāko populāritāti Aspazija iemantoja nevis kā dzejniece, bet — līdzīgi Šilleram — kā jaunas ideoloģijas sludinātāja drāmatiskos darbos, tomēr visvairāk paliekamu vērtību ir viņas individuālajā lirikā, kas sakopota 11 krājumos. Jau minētām *Sarkanajām puķēm*, spilgtai „vētras un liesmu” grāmatai ar asu laikmeta sociālo un individuālo pārvērtību izjūtu, sekoja *Dvēseles krēsla* (1904), kur pārsvarā rezignācija, skumju un smagas vientuļības motīvi. Trīs krājumi: *Saulainais stūrītis* (1910), *Ziedu klēpis* (1911) un *Raganu nakts* (1923) veido dzejnieces „lirisko biogrāfiju” — sākot ar bērniības atmiņām un naivajām pieredzēm pirmajā, beidzot ar kaislību apziņotiem jaunības pārdzīvojumiem pēdējā. Citi Kastaņolā rakstītie dzejoļi izdoti sakopojumā *Izplesti spārni* (1920). Tālākos krājumos — *Trejkrašaina saulīte* (1926), *Asteņu laikā* (1927), *Dvēseles ceļojums* (1933) — Aspazija variējusi agrākos motīvus, meklējot poētisku izteiksmi katrai savas psiķes kustībai un nemitīgi veidojot savu individuālās dzīves apziņu, kas raksturīgi izsacīta vārdos: „Es eju turp, kur vētras nāk un iet, Es eju pati sevi piepildīties.” Krājumā *Kaisītās rozes* (1936) Aspazija atkāpās no savas jaunības demokratiskajiem ideāliem, apsveikdama 1934. g. 15. maija režīmu un tā nodibinātāju K. Ulmani. Šai laikā viņa saņēma arī visaugstāko oficiālo at-

Aspazija

Rainis

zinību: 1939. g. viņai piešķīra Tēvzemes balvu, ko tā bija vairāk pelnījusi par dažu labu citu toreizējo laureātu. Pēdējā Aspazijas krājumā *Zem vakara zvaigznes* (1942) bija tikai daļa jaunas lirikas, bet vairums agrāko dzejoļu pārstrādājumu. Pārredīgēta izlase bija arī *Mēnessdārzs* (1943), kas iznāca nedaudzus mēnešus priekš autorei nāves. Aspazijas dzeja ir dinamiska, kāpināti impulsīva gan savā jutoņā, gan struktūrā. Tajā manāmas instinktīvas bailes no miera un sastinguma, tā tver spilgtus momentus, ko eksponē ņirbošās gleznās un izšķērdīgās personifikācijās, kas laimīgos gadījumos atsver organiskas uzbūves trūkumu. To pašu nemieru atspoguļo panta veidojums un ritma modifikācijas. Arī lirikā, tāpat kā teiku lugās, Aspazijai iedabīgais romantisms bieži saistās ar simboliku, pie kam simboli te nereti iegūst vīzijas raksturu. Zīmīgs piemērs tam ir viņas pazīstamā balāde *Dzelmes valdnieks*. Tā sākumā tēlo reālu pastaigu mēnessnīcā, bet nemanot pāriet irreālā joslā, kad dzejniece šķiet ieraugām dzelmes valdnieku, kas skaita dārgumus; turpretim noslēguma rinda — „Es savus sapņus mūžam nepanāku” lasītāju strauji atgriež realitātē un reizē dod atslēgu arī balādes simbolikai. Savus pārdzīvojumus Aspazija parasti mēdz projicēt dabas ainās, turklāt tai secībā, kādā tie attīstījušies viņas psihē. Līdz ar to dzejoļu apmērus un kompozīciju pilnīgi nosaka izjūtas bagātība un intensitāte. To uzskatāmi rāda *Mēnessnakts*, viena no Aspazijas „pērlēm”, kur refrēna (brīnumdzidrā, brīnummaigā u.t.t. mēnessnakts) gradācijas noteic nevis kāds intelektuāls apsvērumš, bet gan pakāpeniskais izjūtas viļņojums. To apstiprina pati autore, *Ziedu klēpja* ievadā rakstīdama, ka viņa saviem cienītājiem metot „ziedus gan cietā vainagā savītus, gan vaļīgi karājošos, kā nu ... fantāzijai ir patīcis

rotalāties". Blakus dabas priekšstatiem daudzas reminiscences Aspaziju saista ar latviešu folkloru, seno grieķu un bībeles tēliem, ko mākslinieciski apaugļo viņas modernā trauksme, „mīlas priesterienes” skurbums vai romantiskās mūžības un nemirstības alkas. Ļoti bieži Aspazijas iztēle un jūtu pārpilnība palikusi formas neiegrožota un nepārspēta, taču vairāki desmiti viņas dzejoļu pieder pie labākajiem latviešu lirikā.

Aspazija rakstījusi arī prozu — romānu *Rudens lakstīgala* (1933), stāstus un tēlojumus, kuŗu vidū izceļas mistiskā fantazija *Nāves pagalmos* (1908), un plaši pasāktu autobiografiju. Pievilcīgas viņas bērņības un skolas gadu atmiņas. Presē Aspazija apcerējusi sieviešu tipus Ibsena drāmās, Žoržu Zandu, franču revolūcijas sievietes u.c. jautājumus. No viņas tulkojumiem jāatzīmē Gētes *Jaunā Vertera ciešanas* un Senkjeviča *Quo vadis?* Liela tiesa Aspazijas rakstu pamazām nogrimusi aizmirstībā, zināma daļa palikusi, bet viņas darbs un cīņas veido veselu laikmetu latviešu kultūrā, literātūrā un sabiedriskajā dzīvē.

Līdzīgi Aspazijai jaunstrāvnieku viedokli 90-os gados centās lugās iemiesot J u k u m s P a ļ e v i č s (1873—1900), kas pats gan nepiedzīvoja ne to iespiedumus, nedz izrādes. Par savu literāro misiju Paļevičs uzskatīja cīņu pret romantismu, tātad būtiski stāvēja Zeiferta, Jansona u.c. laikmetīgajām prasībām tuvāk nekā Aspazija. Zināms teātrāls vēriens nav noliedzams viņa komēdijai *Preilenīte* (1903), kas ietver arī polemiku pret Kārkluvalku, Pavašaru Jāni un Lautenbachu. „Man tik nelāga dūša, it kā būtu vienu lapas pusi *Niedrīšu Vidvuda* izlasījis,” saka kāda no lugas personām. Sieviešu jautājums skarts Paļeviča drāmā *Purvā* (1903), bet tās veidojums neveikls, valoda smaga un sastrēgusi. Liela stila drāmas jau labu laiku pirms Aspazijas un Raiņa mēģināja rakstīt S t e p e r m a ņ u K r u s t i ņ š (1860—1941), un Aspazija šo viņa nopelnu ar atzinību uzsvērusi kādā atceres rakstā. Stepermanis visvairāk tiecies atdarināt Šekspīru: parasti izmantojis vēsturisku vielu, sacerējis savas traģēdijas neatskaņotā piecpēdu jambā, t.s. baltajā pantā, ko „vienkāršās tautas” dialogos nomaina proza. No šīm traģēdijām minami *Zemgalieši* (1887), *Ūdens meita* (izrādīta 1905), *Altranštetas asins zieds* (1893). Prozā sarakstīta *Sodība* (1893). Visu šo lugu darbība un valoda pārāk komplicēta, autors nav domājis par skatuves prasībām, tādēļ viņa darbi palikuši maz ievēroti. Tomēr jau Zeiferts uzsvēra, ka Stepermanis ir vienīgais no 80-to un 90-to gadu sākuma drāmatiķiem, kas „nav locījis ceļus skatuves Baala priekšā”, t.i. pievērsies nopietnākiem uzdevumiem nekā vieglām komēdijām skatītāju izklaidei. Divas viņa lugas ar reālistiskām ieskaņām — *Plitnieks* (1896) un *Tumšas ēnas* (1897) izrādīt aizliedza cenzūra. Neatkarīgajā Latvijā Stepermanis izdeva vēl divas lugas — *Revolūciju* (1924) un *Zemgaliešu* 2. daļu (1925), bet vairākas citas atstāja manuskriptā. Stepermaņa dzejoļos, kas izdoti krājumos *Neaizmirstules* (1888) un *Ideāli* (1902), pilnīgi dominē 80-to gadu patriotisma un mīlestības noskaņas, kas ietvertas sentimentālā un patētiskā, bieži arī gluži salkanā izteiksmē. Priekškaŗa gados Stepermanis bija grāmatu tirgotājs Saldū un Bauskā, pēc

kaŗa — Rĩgas Jũrmalas pilsētas galva. Viŗa dēls ir vēsturnieks Margērs Stepermanis.

R a i n i s (Jānis Pliekšāns) dzimis 1865. g. 11. septembrĩ Rubeŗu pagastā Augšzemgalē kā pārtikuŗa muiŗtuŗa dēls, agro bērnĩbu pavadĩjis tēva nomā-tās muiŗās Tadenavā un Randenē. Vispirms mācĩjās privāti kopā ar Vilka-miesta mācĩtāja bērnĩem, tad Kurzemes bruŗniecĩbas vācu skolā Grĩvā (1875—79), pēc tam Rĩgas pilsētas ģimnazijā (1880—83). Rĩgā Rainis dzĩvoja pansijā pie *Baltĩjas Vēstneŗa* redaktora B. Dĩriŗa, tā bibliotēkā plaŗi iepazĩdamies ar latvieŗu rakstniecĩbu. Viŗš mācĩjās arī vecās un jaunās va-lodas, tā ka pasaules klasiŗus varēja lasĩt oriŗinālā. Jau ŗai laikā sacerēja vai-rākus ievērojamus dzejoļus, piem., *Karāŗmeitu*. Starplaiku no ģimnazijas beigŗanas līdz studiju sākumam 1884. g. Rainis pavadĩja pie tēva Latgalē, kas viŗu reizēm sūtĩja it kā vagara pienākumos. Nepatikai par ŗo uzdevumu pievienojās daŗādi psiholoŗiski konflikti, „pasaules sāpes”, ŗaubas un ne-miers, kas izraisĩja kāpinātu literāru aktĩvitāti. Tā palika nezināma un ne-atzĩta, jo Raiŗa ticĩbu savām spējām smagi iedragāja fakts, ka *Austruma* redakcija atstāja bez ievērĩbas tai piesūtĩto Puŗkina *Borisa Godunova* tulko-jumu (vēlāk ŗis tulkojums iespiests negrozĩtā veidā). No 1884. g. rudens Rainis studēja jurisprudenci Pēterpils augstskolā, ko beidza 1888. g. Studiju laikā viŗš nodevās nevien savam priekŗmetam, bet plaŗi interesējās arī par vēsturi, filozofiju, dabzinātnēm un folkloru. Seviŗki viŗu valdzināja E. Vol-tera lekcijas par etnografiju, par latvieŗu un leiŗu valodu. Viŗš sniedza ma-teriālus Voltera latgalieŗu folkloras krājumam un lekcijas atreferēja *Dienas Lapā*. Pēterpils latvieŗu studentu pulciņā Rainis runājis par leiŗu dzejnieku Donelaiti un nolasĩjis savā tulkojumā fragmentu no viŗa *Gada laikiem*, kas diemŗēl gājis bojā. Kopā ar P. Stuŗku viŗš izdeva satirisku rakstu krājumu *Mazie dunduri* (1888), tad ar pseudonimu Jans Jasēnu Plikŗis *Apŗziedŗa-nās dziesmas* (1889), tautas dziesmu parodijas, kur izzoboti 3. vispārējo dziesmu svētku rĩkotāji. No 1889. līdz 1891. g. Rainis strādāja Viļŗas apga-baltiesā, pēc tam bija advokāta A. Stērstes palĩgs Jelgavā. Viŗš piedalĩjās arī turienes latvieŗu biedrĩbas darbā, sniedza vairākus apcerējumus Dravnieka konversācijas vārdnĩcai, vadĩja ārlietu nodaļu laikrakstā *Tēvija*. 1891. g. decembrĩ Rainis kļuva par *Dienas Lapas* redaktoru un nostrādāja tur līdz 1893. g. rudenim, kad aizbrauca uz Vāciju un ŗveici, no kurienes, kā jau agrārk minēts, ieveda daudz nelegālās literāturas. Atgriezies viŗš līdz 1895. g. beigām vadĩja *Dienas Lapu* virzienā, kur aizvien spilgtārk iezĩmējās mark-sistiskā lĩnija. Neatradis iespēju nodarboties ar advokātũru Jelgavā, kopā ar Aspaziju devās uz Berlĩni, rakstĩja presē, sāka tulkot *Faustu*, beidzot tika apstiprināts par advokātu Poŗevezā. Tomērk praktizēt Rainim neizdevās, jo 1897. g. viŗu apcietināja kā vienu no galveniem jaunstrāvnĩeku vadoņiem un pēc pusgada daŗādos izmeklēŗanas cietumos nometināja vispirms Pleska-vā, pēc tam Slobodskā, Vjatkas guberņā. Trimdā dodamies, Rainis salaulājās ar Aspaziju. Lai nodroŗinātu eksistenci, viŗš intensĩvi nodevās tulkoŗanai, bet līdztekus rakstĩja oriŗinālus un sakārtoja savu pirmo dzejoļu krājumu

Tālas noskaņas zilā vakarā. 1903. g. Rainis atgriezās no izsūtījuma un apmetās Rīgas jūrmalā, kur turpināja literāro darbu, anonīmi izdeva arī *Pilsētu likumus* (1904). 1905. g. viņš atsāka politisko darbību, aktīvi piedalījās revolūcijā kā runātājs un organizātors, izstrādāja intelligences petīciju, kurā bija prasīta satversme, landtāga atcelšana, pašvaldību reformas u.t.t. 1905. g. beigās, lai izbēgtu no jauna aresta un varbūt nāves, Rainis līdz ar Aspaziju emigrēja uz Šveici un tur, Kastaņolā, palika 14 gadu. Otrā trimdā sarakstīts vairums viņa darbu — dzejoļu krājumu un traģēdiju. 1. pasaules kara laikā Rainis vadīja Šveices latviešu komiteju un propagandēja neatkarības ideju, 1916. g. formulēdams to vārdos: „Zeme, zeme, kas tā zeme? Ko tā mūsu dziesma prasa? Zeme — tā ir valsts.” Pēc triumfālās atgriešanās Latvijā 1920. g. Rainis iesaistījās, pa daļai tika iesaistīts, drudzainā sabiedriskā un politiskā aktivitātē, kas laupīja daudz laika un jūtamīgu pazemināja viņa literāro darbu vērtību. Rainis bija Satversmes sapulces un pirmo triju saeimu deputāts sociāldemokrātu frakcijā, partijas centrālkomitejas loceklis, 1920. g. Dailes teātra dibinātājs un pirmais direktors, 1921—25 Nacionālā teātra direktors, 1926—28 izglītības ministrs M. Skujenieka kabinetā, bez tam Lāčplēša ordeņa un Kultūras fonda domes loceklis u.t.t. Vairākas reizes apceļoja ārzemes, neilgi priekš nāves Palestīnu. Rainis nomira 1929. g. 12. septembrī Majoros un apglabāts viņa vārdā nosauktos kapos Rīgā, kur uzcelts K. Zemdegas veidots piemineklis. Latvijas okupanti kopš 1945. g. ievadījuši plašu kampaņu, lai iztēlotu Raini par boļševiku, attiecīgi „korrigējot” viņa biogrāfiju un publicējot vienpusīgus rakstu sakopojumus. Tie pilnīgi noklusē Raina nacionālismu, viņa dedzīgos sveicienus neatkarīgajai Latvijai un atziņu pēc valsts nodibināšanas: „Dzeja ir tapusi darbs, darbs dzeja.” Tāpat noklusēti tiek Raina vārdi, kuŗos spilgti izteikts viņa nacionālpolitiskais viedoklis: „Cilvēce ir organizēta organiski tautās, ne mehāniskos pūļos. Par tautu eksistenci nevar tikt pāri, viņu noliedzot... Katrai, arī latviešu tautai, ir šis dzīvības instinkts neiznīkt, attīstīties, tapt par patību un augt uz vīrestību... Šo dzīvības dziņu tautā veicināt — materiāli, kultūrāli, garīgi — ir augstākā tautas politika.”

Iekām Rainis radīja savus galvenos oriģināldarbus un arī vēlāk, viņš ļoti daudz tulkoja Eiropas klasiskus, un šie tulkojumi pieder pie vislabākajiem latviešu literātūrā. Bez Puškina *Borisa Godunova* un Gētes *Fausta*, *Ifigenijas*, *Klavigo*, *Prometeja*, te jāmin vēl Ļermontova *Daimons*, Šekspīra *Karalis Līrs* un *Antonijs un Kleopatra*, Šillera *Vilhelms Tells*, Heines *Viljams Ratklīfs*, *Bimini*, *Ziemeļjūra*, Lesinga *Nātans Gudrais*, Hauptmaņa *Nogramušais zvans*, Ibsena *Svētki Solhaugā*, Kalderona *Salamejas tiesnesis*, Bairaona *Kains*. Rainis tulkojis arī savā žanrā klasisko A. Dimā dēku romānu *Grāfs Monte Kristo*, kas iznāca daudzos iespaidumos. Viņa atdzejotā lirika izdota krājumā *Nemierīga sirds* (1924), kur pārstāvētas 35 tautas, lai gan, protams, ne visi dzejoļi tulkoti no oriģināla. Raina meistardarbs dzejas amatā bija *Fausta* tulkojums, kas 1897. g. parādījās *Mājas Viesa Mēnešrakstā* ar īsiem Poruka ievadvārdiem, kur lasītājiem novēlēts „daudz laimes” un „vairāk gaismas”.

Rainis Faustu nevien tulkoja, bet lielā mērā arī mākslinieciski pārradīja, līdz veidojot latviešu dzejas valodu, lietojot daudz senvārdu, jaunvārdu, provinciālismu. „Tas ir milzu darbs, kur latviešu valodai kā čūskai bija jānomet vecā āda un jātop jaunai un lunkanai” (V. Strēlerte). Raiņa tulkojumam radās asi pretinieki, ar viņu polemizēja K. Mīlenbachs u. c. valodnieki, tomēr viņa valoda, citos darbos tālāk kopta, izturēja šo pārbaudījumu, un daļa tās elementu kļuvusi par latviešu dzejas leksikas neatņemamu īpašumu. Cīņā pret „svešķermeņiem” dzejas leksikā un par tās nacionālu īpatnību, ko ievadīja J. Alunāns un Auseklis, Raiņa darbība iezīmēja jaunas uzvaras. Klasiķu studijām bija svarīga loma Raiņa savdabīgā, jau no dažām rindkopām pazīstamā stila veidošanā, bet varbūt vēl vairāk to ietekmēja latviešu folklorā, ar ko viņš cieši saskārās savu „jaunu dienu zemē” Latgalē.

Ar pirmo dzejoļu grāmatu *Tālas noskaņas zilā vakarā* (1903) Rainis ienāca latviešu literatūrā kā pilnīgi nobriedusi personība. „Mūsu tautas dzīves straujākais laikmets, kuŗš aptveŗ šī gadu simteņa iesākumu un sasniedz savas intensīvitātes augstāko pakāpi 1905. gada notikumos, nav no Raiņa vārda šķīrāms. Viņš ir šī laikmeta pravietis un līdzcīnītājs, viņa lielais iezvanītājs un apzvanītājs” (Plūdonis). Kā „iezvanītājs” Rainis parādās *Tālas noskaņās* un *Vētras sējā* (1905), kā „apzvanītājs” krājumos *Klusā grāmata* (1909), kas pēc konfiskācijas izdota ar nosaukumu *Vēja nestas lapas* (1910), un *Tie, kas neaizmirst* (1911). J. Jankava sakopojumā iznāca krājums *Jaunais spēks* (1906), ar ko Rainis pats bija neapmierināts, jo tam trūka kompozīcijas vienības, kādu viņš allaž centies ieturēt savu dzejoļu sakārtojumā. Pirmos divus krājumus, tāpat *Jauno spēku*, apgaro gruzdošs nemiers, cīņas trauksme, tad sāpes par revolūcijas pirmajiem upuriem un pretestības spīts. *Klusajā grāmatā* dominē elegiska noskaņa, ko tomēr līdzsvaro nelokāma ticība: „Pati daba šobrīd dzejo līdzī, — vēja nopūta un vētras grūdiens, apcirsta apse un mirkušās smiltis, austošs rīts un pārvarošā saule.” *Tie, kas neaizmirst*, ir lielā revolūcijas liriskā eposa, kādu veido visi minētie krājumi, fināls jeb „rudens dziesma”. Taču arī šī grāmata stāv ceļa jūtīs starp pagātni un nākotni. Ja par *Klusā grāmatu* Rainis rakstīja, ka tā ir „dokuments par pirmām cīņām neatkarīgās, brīvās Latvijas valsts labā”, tad par nākošā krājuma nodaļu *Fata morgana* viņš atzīmēja, ka tur „parādībā skatīta mūsu valsts nākotne ar viņas attiecībām”. Te atrodam arī slavenās rindas: „Mums visiem vienas sāpes un vienas cerības.” Sociālpsīcholoģiskie momenti, revolucionārie un nacionālie motīvi ne tuvu neaptveŗ visu Raiņa lirikas diapazonu aplūkotajos krājumos. Sevišķi *Tālas noskaņās*, kas vairākos aspektos ir Raiņa labākā dzejoļu grāmata, spilgti iezīmējas viņa spēcīgais individuālisms, kuŗā saplūst plaši filozofisku atziņu meklējumi ar asu, brīžiem morbīdu vientulības izjūtu, mīlestības „zelta tvaiks” ar kodīgu ironiju un sarkasmu. *Tālas noskaņās* atrodams vairums Raiņa lirikas šedevru: *Kalnā kāpējs*, *Pats*, *Sirds tik grūta*, *Fabrikas meitenes dziesma* („Ak lakstīgala, nedziedi”), *Karalmeita* u.c. No lugas *Pusideālists* pārņemta *Senatne* un *Vienīgā zvaigzne*. Pēdējā („... Un zini, augstākā ideja, Tā nepazīst cilvēka žēluma”) ir labākais fa-

nātisma raksturojums latviešu literātūrā. Dzejas tehnisko problēmu risinājumos ievēribu pelnī Raiņa personīgā strofa — saīsinātais sonets, deviņas rindas piecpēdu jambos, kas teicami atbilst viņa koncentrētai un sarauktai izteiksmei. 1910. g. Rainis publicēja prātniecisku poēmu *Ave sol!*, kur saule uztverta kā radītājs princips, kā zemes un dvēseles spēku atraisītāja, kas cīņā ar tumsu dod simboliski padziļinātu gaismas uzvaru. Šai poēmai sekoja „viena rituma ziemas dziesma” *Gals un sākums* (1912), kas par spīti veltījumam „Tev, pamatšķira” ir visindividuālākā Raiņa grāmata, no kuņas runā dziļa vientulība retinātā kalnu gaisotnē, jaunlaiku anachoreta pārdomas par „sevi, pasauli un mieru”. Grāmatā dominē jau agrāk Rainim zīmīgā ritēšanas un mūžīgo maiņu izjūta ar vadmotīvu „Es ritu, (tālāk, cauri, līdz u. t. t.) ritu”. Viņa filozofiskie meklējumi neierobežojas ar empirisko pasauli, bet tiecas iespieties arī aiz tās robežām, līdz izkristalizējas atziņā:

Un viens tik ir un bij un būs un paliek:

Tā pati meklētāja dziņas dvēse

Un pati meklējamā aizsaule.

— — *Un, abām plūstot vienā būtībā,*

Top laime, miers un gals un jaunais sākums.

Valsts nodibināšanas Rainis apsveica krājumā *Sveika, brīvā Latvija!* (1919), kam pievienojās arī *Daugava* (1919), kas ir vairāk drāmatiska poēma nekā skatuves darbs. *Daugava* ieguva lielu laikmetīgu nozīmi cīņās pret Bermonetu, kad latviešu kaņavīriem tās vārdi atskanēja kā nacionāls evaņģēlijs („Daugav’s abas malas” un „Klusi rokas uzliekam Brīvās Latvies karogam”). Pēc atgriešanās Latvijā Rainis publicēja plašu dzejoļu ciklu *Treji loki* (1920), kas aptver krājumus *Addio bella*, *Čūsku vārdi* un *Uz mājām*. Tā ir intīma, smalkām psihiskām vibrācijām bagāta lirika, kuņā autors, aiz emigranta Dagdas maskas slēpdamies, tēlo, kā viņš atradis, iemīlējis un zaudējis italiešu meiteni Oliviju. Vēlīnas šīs mīlestības atskaņas ir grāmatas *Sudrabota gaisma* (1922) un *Mēness meitiņa* (1925), kas kopā ar *Trejiem lokiem* veido „Dagdas piecas skiču burtnīcas”. Pats Rainis tās dēvē par romānu dzejoļos. Krājumā *Mūza mājās* (1923) lielāko tiesu gadījuma dzejoļi, bet blakus tiem *Talsu tiesa* — fragments no iecerēta 1905. g. eposa, ko Rainis nepaspēja pabeigt. Daudz lirikas viņš atstājis manuskriptā, un tā izdota krājumos, ko rediģējusi Aspazija kopā ar brāļiem Birkertiem: *Sirds devējs* (1935), *Dvēseles dziesmas* (1935), *Lielās līnijas* (1936), *Aizas ziedi* (1937), *Mūza cīņās* (1940). Raiņa dienas grāmatu iespieda žurnāls *Atpūta*; pa daļai publicēta arī viņa sarakste ar Aspaziju. 20-os gados Rainis plaši pievērsās bērnu dzejai, kas sakopota sešos krājumos: *Zelta sietiņš*, *Puķu lodziņš*, *Lellīte Lolīte*, *Putniņš uz zara*, *Saulīte slimnīcā*, *Vasaras princīsi un princesītes*. Tiem pievienojas divas nepabeigtas bērnu poēmas: paša autora bērniības atmiņām veltītie *Saules gadi* (1925) un komiskie *Septiņi malēnieši* (1928), kuņā iestrādāti daudzi anekdoti u.c. folkloras materiāli. Raiņa rakstu „masu izdevumā” (Rīgā 1947—51) atrodams vēl septītais Raiņa bērnu dzejoļu krājums — *Ķēniņš Prieks*, kas, jau paša autora pilnīgi sakārtots, esot atrasts

viņa papīros. Rainis dzejojis ļoti daudz, mūža beigās arī lielā steigā, tādēļ laiks viņa ražu spēcīgi sijājis. Tomēr kā stabila vērtība latviešu literatūrā paliek prāvs skaits dzejoļu, sevišķi no *Tālām noskaņām*, *Gala un sākuma*, pa daļai arī *Trejiem lokiem*, kas ar savu koncentrāciju, tieksmi izteikties sentenciozi un aforistiski, ko atspoguļo īpatnā „apcirstā” valoda, lasītāju satricina, ievilnō, žilbina kā krama aukstā dzirkstele. Bagātu vielu pētījumiem var dot Raiņa variētais pantmērs un vēl vairāk viņa liriskas ritms, brīvs no jebkāda schēmatisma. Kā domātājs un dzejnieks Rainis paplašināja latviešu dzejas nacionālo bazi ar tiem internacionālo garīgo strāvu ieguvumiem, kas bija nepieciešami, lai mūsu lirikai būtu savs specifiskais svars pasaules literatūrā. Atšķirīgā veidā to pašu paveica Poruks, par ko būs runa turpmāk.

Plašākās dimensijās nekā lirikā Rainis savas idejas izteica lugās. *Saules gados* viņš zīmīgi attēlo pirmo iepazīšanos ar teātri — Ād. Alunāna komēdijas *Icīgs Mozes* izrādi Produ muižā, kas viņam visu mūžu palikusi atmiņā kā fantastisks, neizmirstams sapnis. Agri iecerējis pats kļūt par drāmatīki, viņš jau ģimnazijas laikā sarakstīja lugu *Vanems Imanta*, tad cītīgi tulkoja citautu drāmas un traģēdijas. No viņa oriģināliem vispirms atklātībā parādījās *Pusideālists* (1904), „nevēsturiska joku luga”, kuŗā izzobota tautiskās kustības stagnācija 19. gs. beigās. Tomēr šī komēdija, kas palika Raiņa vienīgā, nebija mazāk pārspilēta kā tie pārspilējumi, pret kuŗiem tā vērsās. Ar lugas galveno varoni Andēlu Rainis bija gribējis radīt latviešu Don Kichotu, taču tas ir tikai literāra karikatūra, kam pilnīgi trūkst „bēdīgā izskata brunieka” mākslinieciskā padziļinājuma. Atskaitot drāmatisko fragmentu *Ģirts Vilks* (1907), Rainis visās turpmākajās lugās kavējās romantizētā pagātnē, vielu atrodot latviešu u.c. tautu folklorā vai literatūrā, bet piesātinot to ar laikmetīgām noskaņām, simboliskiem pozitīvo un negatīvo spēku pretmetiem, ar savu personīgo un tautas dzīves problēmatiku. Tādā kārtā „tautiskais romantisms”, kas izsmiets *Pusideālistā*, paša Raiņa latviskajās traģēdijās atdzima jaunā, mākslinieciski un idejiski bagātākā veidā. „Par ko sapņoja Auseklis un Pumpurs, to Rainis cēla saules gaismā, viņš deva mūsu senatnes tēliem dvēseli. Līdz tam šie tēli bija tikai lelles latviešu etnografiskā muzejā” (K.Skalbe). Uz šiem sakariem Rainis nepārprotami norādījis *Uguns un nakts* 4. cēlienā, kur, atmodinot akmens tēlus, Spīdola piesauc Pumpuru. *Uguns un nakts* (1907) sižets un vairums personu patapināts no Pumpura *Lāčplēša*: tā ir „sena dziesma jaunās skaņās”, kuŗas simbolos iemiesota Rainim parastā cīņa starp gaismu un tumsu, piešķirot tai brīžiem nacionālpolitisku, brīžiem individuālpsīcholoģisku iekrāsojumu. Rainis virza Lāčplēsi no pagātnes uz nākotni — mūžīgās „maiņās uz augšu” un apziņā, ka „pēc manis nāks citi, kas izvedīs gaitu galā”. Šai gaitā Lāčplēsi vada ne tikai „augstākā ideja” (pēc paša autora paskaidrojuma — „doma par Latviju kā valsti”), bet vēl vairāk viņa divi sievišķīgie ģeniji — daimoniskā Spīdola un biklā Laimdota. Sieviete — uztverta kā princips, kas vada, veido un rosina — viengabalaināku lējumu ieguva Raiņa turpmākajās lugās, bet tās apoteoze ir dzejoļu krājumi *Treji loki* un *Sudrabota gaisma*. Latvijā kopš 1945. gada

Uguns un nakts simbolika iztulkota pēc marksisma - ļeņinisma dogmām, Lāčplēši saskatot proletāriātu, Kangarā „buržuāziskos nacionālistus” un Melnajā bruņniekā kapitālismu. Ar to ignorēts nevien Raiņa augstāk minētais paskaidrojums par lugas ideju, bet arī vārdi, ko viņš — it kā tālā, drausmīgā priekšnojautā — liek Melnajam bruņniekam teikt 5. cēlienā: „Es nāku no tatāriem, Visas zemes tie min zirgu pakaviem, Tā tevi un latvjus es samīšu Un gaismas pils gaismu dzēsīšu!” *Ugunij un naktij*, ko ar lieliskiem panākumiem izrādīja Jaunais Rīgas teātris, sekoja *Zelta zirgs* (1910), drāmatiskā uzbūvē vislabākā Raiņa luga. Tās sižeta meti ņemti no igauņu pasakas par ķēniņmeitu, kas gulējusi septiņus gadus, bet paplašināti ar latviešu folkloras elementiem un paša sacerētāja izdomu. *Zelta zirga* simbolika ir mazāk komplicēta nekā citos Raiņa darbos, un K. Dzīlleja pamatoti aizrāda uz trejādām idejām, kas šai lugā sašķetinātas. Pirmkārt, tā ir „saulgriežu pasaka”, kā Rainis pats to nosaucis, un „izteic gada laiku maiņas simboliku, kam pamatā ir sensenais saules mīts”. Otrkārt, Saulcerīte stikla kalnā simbolizē svešu varu nomākto Latviju, Antiņš — tās gaidāmo atbrīvotāju, septiņi

Lai ir kungs!
 Vajaga spēkt:
 Lti pram būt,
 Mjmanet!

Raiņa rokraksts

kraukļi — nebrīvības gadsimtus. Beidzot, trešā ideja ietverta Antiņam uzstādītajās ētiskās maksimās un viņa izaugšanā par varoni. Ko Rainis velti pūlējās panākt *Pusideālistā*, to viņš sasniedza *Zelta zirgā*: Antiņu, ja vēlamies, varam uzlūkot par latviešu Don Kichotu. Tautas pasaku „trešā brāļa” liktenis šai tēlā zīmīgi apvienots ar īpašībām, ko glabā Apsīšu Jēkaba, Poruka un Blaumaņa „sirdsšķīstie ļaudis”. Par savu nākošo lugu *Indulis un Ārija* (1911) Rainis raksta: „Pēc tam, kad *Uguni un nakti* bija tēlota fantastiskā gleznā jauna doma — toreiz vēl nedzirdēta — par Latviju kā valsti, tad bija jārāda šīs valsts pirmveidojums un tās idejas augšana vēsturiskā ainā. Tas bija jādara vēsturiski pazīstamā piemērā, kas tomēr ļāva zināmu brīvību domu izzarojumos... Induļa un vēl vairāk Mintauta pilnīgi vēsturiskā un lielā figūra, kā arī vēsturē minētās komtūru personas bija kā radītas šim mērķim.” Indulī un Mintautā tēlota demokrātisku ideju sadursme ar despotisku vienvaldību, ko koncīzi atspoguļo pazīstamais dialogs, kur uz Mintauta vārdiem: „Lai viens ir kungs”, Indulis atbild: „Ikviens lai kungs”. Lugas nacionālpolitisko ideju kāpinātā veidā izteic daudzzinātais Induļa pareģojums: „Mēs maza cilts, — Mēs būsim liela tik, cik mūsu griba. Caur gadu

simtiem latvju vanags skries,” u.t.t. Vislielākā nozīme lugā pozitīvajam „mūžīgi sievišķā” principam, kas Raini tuvina Gētem. Ārijas mīlestība ir galvenais faktors, kas modina Induļa dinamisko trauksmi, viņa nemirstības alkas, cīņas un ziedošanās gribu. „Tautas dziesmu 5 cēlienos” *Pūt, vējiņi!* (1913) Rainis apzīmējis par lugu, kas ir „trimdas atmosfairas auglis un tās psiholoģijas atspulgs”. Emigranta ilgas un melancholija tajā apvienojas ar „zīmēm un līdzībām”, kuŗās izlasāma tieksme pēc brīvības, plašuma un ceļa „uz jaunu būtni tautu cilvēcībā”. Drūma mistika, reizēm grūti atšifrējami simboli un allegorijas piesātina „velnu nakti” *Spēlēju, dancoju* (1919). Par spīti daudziem liekiem sabiezinājumiem tā savā mākslinieciskajā formā ir viena no īpatākām un pievilcīgākām Raiņa lugām, kas vēl nav atradusi kongeniālu inscēnējumu. Šķiet, ka autora galvenais nolūks tajā bijis tēlot mākslinieka misiju nacionālu mērķu īstenošanā, kādēļ spēlmanī Totā var meklēt arī zināmus autobiografiskus vilcienus. Tragēdija *Jāzepe un viņa brāļi* (1919) noapaļo filozofiskos meklējumus, kas atrodami *Galā un sākumā*. Drāmatizēdams un savā personībā pārkausēdams veco bībeles stāstu, Rainis šai lugā izgājis no nacionālām robežām, lai runātu par visu cilvēci, tās apvienošanu un brālību. Izcīnījis individa cīņu ar sabiedrību, pārvarējis pats savus iekšējos konfliktus, Jāzepe sasniedz augstāko harmonisko atziņu: „Es nākšu saskaņā ar visumu, Ne nievāt pasauli, tik viņu saprast.” Atkārtojas arī *Gala un sākuma* ritēšanas resp. mūžīgās atgriešanās ideja, kas liecina par Raiņa sakariem ar Nīcī: Jāzepe aiziet, lai atnāktu no jauna, kad „nebūs sienas vairs starp — es un cits, Starp — taisns, netaisns, starp — būt un nebūt”. Par spīti teiktajam šai lugā asāk nekā jebkur jūtama atšķirība starp „es un cits”, un Jāzepe būtiski ir visvientuļākais Raiņa varonis. Pat Dina savu sievišķīgās iedvesmotājas lomu gūst tikai Jāzepe atmiņās, lai gan devusi tam vienu no viņa lielajām pamatidejām: „Ak, mīla neprasa, tik dod un dod.” *Krauklītis* (1921) balstās uz latviešu folkloras motīviem, panāksnieku un vedēju dziesmām, un tā simbolos iemiesoti laikmetīgie centieni valsts dibināšanas priekšvakarā, 1917. g., kad luga sarakstīta. Kopā ar *Pūt, vējiņi!* un *Spēlēju, dancoju* tā veido Raiņa „tautas dziesmu” ciklu, un tautas dziesmām viņš centies pieskaņoties arī metrā, kādā šīs lugas sacerētas. Tomēr šis variētais pantmērs vairāk sakņojas autora intūcijā nekā tautas dziesmu metrikas pētījumos. Blakus minētajam Rainis bija iecerējis otru — „cilvēces tragēdiju” ciklu, no kuŗa pabeigts tikai *Jāzepe un viņa brāļi* un *Ilja Muromietis* (1922), bet *Kajs Grakchs* palicis fragmentos. *Iljā Muromietī* drāmatizētas krievu varoņteikas — biļinas, sniedzot jaunu „lielā vientuļa” variāciju: neizpratis mūžīgo maiņu likumību, to, ka „dēls par tēvu, rīts par nakti stiprāks ir”, Ilja tragēdijas noslēguma ainā pamazām sastingst un pārvēršas akmenī. *Uguns un nakts* bijusi paredzēta kā trioloģijas 1. daļa; otra nav uzrakstīta, bet trešā ir *Rīgas ragana* (1928), Ziemeļu kuŗa tragēdija, kuŗā savijas teiku motīvi, vēsturiski fakti un autora izdoma. Luga noteikti vērsas pret krievu virskundzību Rīgā un Latvijā, un K. Dzīlleja to pareizi apzīmē par Raiņa „garīgu testamentu ar mācību: bīstieties no austrumiem,

paļaujieties uz rietumiem". Tragēdijā *Mīla stiprāka par nāvi* (1927) Rainis atgriezies pie pazīstamā Turaidas Maijas resp. Rozes romantiskā likteņstāsta, ko jau kopš 1848. g. poēmās un drāmās izmantojuši gan baltvācieši, gan latvieši (J. Dauge, J. Lautenbachs, E. Dinsberģis, T. Hāns). Bez visām minētajām Rainis uzrakstījis arī divas bērnu lugas: *Mušu ķēniņš* (1923) un *Suns un kaķe* (1928/29).

Raiņa biogrāfs un darbu komentātors A. Birkerts saskata visās viņa galvenajās lugās trīs aspektus: „Viens vērsts tieši uz tekošās dzīves svarīgākām parādībām, kas sabiedrību visvairāk interesē (sociālais un nacionālais aspekts), otrs — vērsts uz cilvēka būtību, dzīvi un centieniem vispār (filozofiskais aspekts), un trešais — vērsts uz cilvēka dvēseles iekšējo, emocionālo pasauli (psicholoģiskais aspekts).” Pirmais no šiem aspektiem saistīts ar aktuālo, pārdzīvojamo momentu, turpretim divos pēdējos Rainis devis daudz konstantu vērtību, kas „būs redzamas tad, kad tur nemeklēs tikai atbildi uz tekošajiem nācijās un dzīves momentiem”. Laikā, kas pagājis kopš 1925. g., kad šie vārdi rakstīti, jau pierādījies to patiesīgums. Blakus Raiņa lirikai un lugām gluži nevarīgi šķiet viņa prozas mēģinājumi, kas pa daļai sakopoti nelielā krājumā *Novelas* (1925). Raiņa biogrāfijas pētniekiem var noderēt viņa ceļojumu piezīmes un atmiņas grāmatā *Kastaņola* (1928).

90-to gadu tipiskās noskaņas, sabiedriski gan nebūdamas īsts jaunstrāvniece, bet atrazdamies spēcīgā Zudermaņa un Bjernsona ietekmē, savos pirmajos darbos atspoguļoja *Zeltmatis* (Ernests Kārklīšs). Viņš dzimis 1868. g. 1. decembrī Kabiles pagastā, kādu laiku mācījies Kuldīgas skolotāju seminārā. To nebeidzis, 1887. g. pārgāja uz Rīgu, kur darbojās RLB teātrī. Tad dzīvoja atkal Kuldīgā, bet 90-to gadu beigās ceļoja pa Krievijas tālajiem austrumiem — bija, cik zināms, kāda sava radnieka, vēderrunātāja, menadžers cirkos un „kumēdiņu būdās”. 1901. g. atgriezās Rīgā, 1904—05 strādāja *Dienas Laņas* redakcijā, 1909. g. beidza Reichera drāmatisko skolu Berlīnē. Tai pašā gadā kopā ar J. Duburu nodibināja Latviešu drāmatiskos kursus, ko pēc Dubura nāves (1916) vadīja viens pats līdz 1938. g. No šiem kursiem nākuši vairāki pazīstami aktieři. Latvijas valsts pirmajos gados Zeltmatis bija Nacionālā teātra tehniskais direktors. Pēc otrā pasaules kara joprojām darbojies par teātra un daiļrunas pedagogu Rīgā. Zeltmatis publicējis vairākas praktiskas un teorētiskas rokas grāmatas skatuves mākslas jautājumos, deklamējamu dzejoļu izlases, tāpat kritiskas apceres par latviešu un cittautu drāmatikājiem (Raini, M. Māterlinku, S. Pšibiševski). Daudz izrādīti Kaudzišu *Mērnieku laiki* Zeltmaša drāmatizējumā, bet maz panākumu guvušas viņa oriģināllugas, kas sacerētas gan pantos, gan prozā: *Smags gaiss* (1907), *Sagaidīts* (1912), *Arājdēls* (1923), *Indulis* (1924), *Antiņa galms* (1931) u.c. Lielu ievērību Zeltmatis sev pievērsa ar pašu pirmo stāstu *Vijolītes* (1894), kas veltīts laikmetīgajai cīņai par sievietes tiesībām. Stāstā tēloto nevainīgas jaunavas pavešanu „vecstrāvniecei” un arī baltvācu prese asi polemiskos rakstos atzina par sabiedrisku skandālu, lai gan tā bija tikai pieticīga variācija par Eiropas naturālistu temu. Raksturā līdzīgi bija daži nā-

košie Zeltmaša stāsti — *Aizrauts* (1895), *Fräulein Mieke* (1896), *Plaisma* (1897). Arī vēlāk viņš visbiežāk kavējās pie dzimumdzīves un mīlestības psiholoģijas problēmām, darbu varoņus pa laikam atrazdams mākslinieku aprindās. Te sevišķi pieminama novele vēstulēs *Nolādējums* (1902). Ap gadsimtu maiņu Zeltmatis rakstīja simbolistu manierē (cikls *Mīlestības infuzorijas*), tad pievērsās reālistiskam stāstam. Ar savu koloritu interesants jau agrāk sarakstītais tēlojums *Ēst gribas* (1899), trūcīgu cirkus artistu dzīves aina, kas atspoguļo autora pieredzi Krievijas klejojumos. Apzīmēdams savus īsākos prozas darbus par „lilijām”, Zeltmatis tos sakopojis četros krājumos: *Sarkanās lilijas* (1904), *Lauztās lilijas* (1909), *Ilgu lilijas* (1912), *Šķēpu lilijas* (1924). Viņa jaunākie stāsti izdoti grāmatā *Bagātas dienas* (1938). Bez tam viņš sarakstījis romānus *Grēka izpirkums* (1928), *Mīlestības agonija* (1934), *Likteņraksti* (1936). Pēdējā no tiem autors pametis erotikas joslu un tēlo kādu zemnieku dzimtu vairākās paaudzēs, skarot arī vēsturiskus notikumus Latvijā no Napoleona laikiem līdz 1. pasaules kaņam. Zeltmatis paplašināja latviešu literatūras tematisko apjomu, tomēr deva maz nopietnu vērtību, jo viņa stils ir vienmēr smagnējs, neizstrādāts un tikai retumis brīvs no frazēm un klišejām.

11. nodaļa

IEPRIEKŠĒJĀ LAIKMETA KONTINUITĀTE

Latviešu literatūras attīstība līdz 90-tiem gadiem bija ritējusi viegli pārskatāmā gultnē, kur dzejā parasti dominēja romantiskas, prozā reālistiskas līnijas. Tomēr jau kopš Ed. Veidenbauma tās kompleksitāte vairojās, un rakstnieki, kas kļuva pazīstami vecā gadsimta beigās vai jaunā sākumā, nav vairs ērti iekļaujami vienā noteiktā virzienā. Rainis dēvēts gan par romantiķi, gan simbolistu un impresionistu, gan pat „allegorisku fābulistu Krilova garā” (V. Eglītis), taču neviens no šiem apzīmējumiem neizteic viņa māksliniecisko būtību. Poruka dzejā valda romantiskas noskaņas, bet viņa reālistiskie zemnieku stāsti veido tām diametrālu pretstatu. Deglavs bija ateists, kopš 1894. g. piederēja pie *Dienas Lažas* aprindām, gribēja pārņemt Zolā naturālistisko manieri, tomēr savu darbu formā palika dziļi saistīts ar pagājušo laikmetu. Īstenībā Deglava rakstnieka gaita atspoguļo tikai viņa biogrāfiju — ceļu no laukiem uz pilsētu un ar to saistītās uzskatu pārvērtības. Atbilstoši mainās viņa darbu atmosfāra, bet izteiksmi un tēlošanas paņēmienus tā radikāli negroza pat romānā *Rīga*, kur vielas organizēšanā manāma moderno naturālistu „eksperimentālās metodes” ietekme. Deglavs, Saulietis un Janševskis, abi pēdējie līdz pat 20. gs. 30-iem gadiem, spilgti iezīmē sakarus ar iepriekšējās paaudzes rakstniekiem, patriarchālā laikmeta prozas kontinuitāti — protams, papildinātu un dažādotu ar jauniem elementiem, ko noteic katra autora individuālās īpatnības. Līdzīgu sakaru netrūkst arī Porukam,

Blaumanim, Niedram, taču individuālais zīmogs un „skaistums jaunā skaistuma veidā” viņu darbos spēcīgāks, kādēļ tie aplūkojami savrup. Mazākā mērā teiktais attiecināms uz Plūdoni un Brigaderi, kas, nepārspēdami Deglavu vai Saulieti talanta apjomā, parādījuši savu personību modernākos un daudzpusīgākos meklējumos.

Augusts Deglavs dzimis 1862. g. 9. augustā Šķibes pagastā, sešus gadus mācījies Auru pagastskolā, pēc kam strādājis lauku darbus tēva mājās, stāvoklī pielīdzināts ne „saimniekdēlam” (šo vārdu viņš vēlāk lietoja kā pseudonimu), bet visvienkāršākajam kalpam. Pēc tēva nāves kļuva par saimnieku, ļoti daudz lasīja, piedalījās pagasta teātra izrādēs un iepazinās ar J. Māteru, kas viņu pamudināja pievērsties žurnālistikai un literatūrai. Deglava pirmās korespondences u.c. raksti iespiesti Mātera *Tiesu Vēstnesī*. 1887. g. Deglavs devās uz Rīgu, cerēdams, ka varēs tur eksistēt kā aktieris un literāts. Šīs cerības nepiepildījās, un viņam nācās uzsākt smagu fizisku darbu kādā koku fabrikā. Pēc gada viņš pārgāja uz fabrikas kantori, taču rakstniecībai un žurnālistikai varēja netraucēti nodoties tikai pēc 1890. g., kad bija ieguvis vispārēju ievēribu ar stāstu *Vecais pilskungs*. Vispirms Deglavs strādāja *Baltijas Vēstnesī* (1890—94), rosīgi darbojās arī Rīgas latviešu biedrībā un tās 25 g. pastāvēšanas svētkos (1893) izdeva grāmatu *Latviešu attīstības solis no 1848. līdz 1875. gadam*. Tad atstāja „tautībniekus”, bija redakcijas loceklis Dr. P. Zālītes *Mājas Viesī* (1894—98), vēlāk *Dienas Lapā* (1898—1903) un tās turpinājumā *Jaunajā Dienas Lapā* (1909—15), ko 1915—17 Pēterpilī parakstīja kā atbildīgais redaktors. Visā šai laikā viņš cītīgi papildināja savu trūcīgo izglītību — sevišķi interesējās par vēsturi, dabzinātnēm un filozofiju, cenzdamies atrast ateisma zinātniskus pamatojumus Rietumeiropas materiālistu mācībās. Šos meklējumus atspoguļo vairāki viņa tulkojumi, apcerējumi un daži satiriski darbi. Deglavs bija noteikts racionālists (kādu laiku gan aizrāvās ar budismu) un pārliecināts demokrats, bet nekad nekļuva īsts marksists, jo nevarēja šauras dogmatikas vārdā norobežoties no nacionālisma vai šķiru cīņas saukļiem dot priekšroku pret plaši realizējamiem sabiedriskas un personīgas ētikas principiem. Pats sava tēva piemērā redzējis alkoholisma postu, viņš daudzus gadus aktīvi sekmēja — gan ar rakstiem, gan atturības biedrībā Auseklis — pretalkohola propagandu. Neatkarīgajā Latvijā Deglavs īsu laiku vadīja rakstniecības nodaļu Mākslas departamentā, tad saslima ar kakla tuberkulozi un mira Rīgā 1922. g. 3. aprīlī.

Deglava *Vecais pilskungs* (1890) ietelp vienā kategorijā ar Zvaigznītes, Mālberģa, Doku Aša u.c. klausu laiku stāstiem, bet to izceļ reljefais galvenā varoņa tēlojums. Tam par prototipu noderējis Dobeles apriņķa pilskungs Aleksandrs Štempelis († 1877), pie kuŗa Deglava tēvs ilgi kalpojis par sulaini. Zīmīgi tēlota arī vide un laikmeta apstākļi, kamēr kompozīcija vēl ļoti atgādina Neikena paņēmienu stāstā *Par Oliņiem*: sarežģījumus atrisina nejaušības, kas noved līdz lasītāja kārotām laimīgām beigām. *Vecajam pilskungam* sekoja romāns *Starp divām ugunīm* (1891), kas rāda, ka Deglavs

savos rakstnieka amata mācības gados draudzējies nevien ar Mātera darbiem, it sevišķi *Sadzīves vilņiem*, bet arī Leitāna, Lapas Mārtaņa u.c. puslubniecisko vācu autoru tulkojumiem. Tomēr jau šai romānā pavīd Deglava lielais vēriens — tais posmos, kur tēloti tautas tipi, zemnieku vai pilsētas nomales strādnieku dzīve. Spēcīgi viņa talants un īpatnības atraisījās Rīgas nomales romānā *Zeltenīte* (1896), kur pirmo reizi plašāk notēlots latviešu proletāriāts un sīkpilsoņi, jaunās šķiras, kas gadsimta otrā pusē bija izveidojušās no Rīgā ienākušajiem lauciniekiem. Romāna noskaņa drūma, brīžiem nezturami spiedīga, bet liela spraiguma piesātināta: tajā strāvo paša autora pārdzīvojumi pēc ierašanās pilsētā — grūtajās kokneša gaitās. Šuvējā *Zeltenītē* manāmas dažas „sirdsšķīsto ļaužu” īpašības, taču viņai jāaiziet bojā seklā, nelietīgā un noziedzīgā apkārtņē. Romāns beidzas bez pozitīva izlīdzinājuma — zemisku intrigu un slepkavību tumsā. Tātad Deglavs, lai gan zināmā Eiropas naturālistu ietekmē un ar daudz lielāku erudīciju vides tēlojumos, šeit tikai paplašinājis Kaudzīšu un Apsīšu Jēkaba koncepciju, ka pilsēta uzskatāma par posta un negantību perēkli. Kā jau minēts, Deglava darbi dokumentē viņa garīgo tapšanu un biogrāfiju: *Vecais pilskungs* tajā atbilst zēna gadiem, *Starp divām ugunīm* — agrajai jaunībai, bet *Zeltenīte* atspoguļo 1887.—90. g. pieredzi. Tālāko attīstību rāda romāns *Jaunā pasaule* (1897), kuŗas centrālais varonis Brīvnieks (kā literārs tips, sevišķi mīlestības ainās, attāls Mātera Felzenberģa radinieks) pārvar grūtības un sarežģījumus, kas viņam uzbrūk pēc ierašanās Rīgā, cīnās, neatlaižas, līdz beidzot sasniedz nodrošinātu stāvokli. Visu ienācēju gaitas nav vienādas — dažs, kā Brīvnieks, ar laiku kļūst par fabrikas direktoru, dažs paliek proletārietis un pievēršas sociālismam, dažs dzīvo mūžīgā strupceļā, pastāvīgās rūpēs un trūkumā. Sarakstījis minētos un vēl citus romānus (*Liesma*, *Mainītās lomās*, abi 1898), kā arī prāvu tiesu stāstu, Deglavs ķērās pie sava mūža darba — kultūrvēsturiskā romāna *Rīga*. No iecerētās triloģijas viņš paspēja nobeigt tikai abas pirmās daļas — *Patrioti* (1912) un *Labākās ģimēļas* (1920/21), taču tās kopā aptver pāris tūkstošu lappušu. Sekodams Zolā principiem, Deglavs sīki dokumentē tēlojamo laikmetu, sākot ar 60-iem gadiem: izlieto nevien nostāstus un paša vērojumus, bet arī laikrakstu ziņojumus, tiesu aktis, iestāžu protokolus, runu atreferējumus, pat statistiskus datus par Rīgas iedzīvotājiem. Notikumi tēloti to tiešā vēsturiskā secībā, novirzes pieļaujot tikai nesvarīgās detaļās. Visām personām bijuši prototipi dzīvē — neatkarīgi no tā, vai tās sauktas īstā vai izdomātā vārdā. Stilā šos dokumentācijas nolūkus atspoguļo daudz tehnisku terminu, izloksne vai žargons, kādā runā atsevišķu tautību un sabiedrisku nogrupējumu pārstāvji. Tomēr no Zolā naturālisma un „eksperimentālās metodes” *Rīgu* šķīr vairāki nozīmīgi momenti. Zolā, piemēram, uzsvēra, ka eksperimentālā romāna uzdevums ir rādīt, „kāds iespaids uz cilvēku vai sabiedrību ir vienai vai otrai kaislībai vienos vai otros apstākļos”. Deglavam tādu variētu kaislību tēlojumu nav, atskaitot dažu personu — gan latviešu, gan vācu — fanātismu tautības un politiskos jautājumos. Tālāk, Zolā vislielāko nozīmi piedēvēja iedzimtībai, badam un

seksuālām dziņām, bet Deglava „cilvēciskajos dokumentos” šie faktori ne tuvu nav degpunktā. Viņu visvairāk saistījusi vieta un laiks, t.i. Rīga no apm. 1860. līdz 1875. g. *Patriotos* un tālāk līdz 1893. g. *Labākajās ģimilijās*. Šai vietā un laikā viņš saved kopā visraibāko personāžu, kāds tur tobrīd, protams, bijis arī īstenībā: no laukiem ienākušo jaunekli Pēteri Krauklīti un viņa pārvācoto tēvoci konsulu Rābemani, fanātiķi Lauri un mierīgo sīkpilsoni Mikumu, latviešu strādniekus un vācu „cunftīgos” amatniekus, leļšus, žīdus, „kārķļu” vāciešus. *Patriotos* ar īsto vārdu figūrē B. Dīriķis, R. Tomsons, K. Kalniņš u.c. pazīstami atmodas laikmeta darbinieki; plaši rādīta Rīgas latviešu biedrības tapšana un darbība, pirmie dziesmu svētki u.t.t. Romāna otrā daļā tēlota latviešu pilsoņu dzīve līdz jaunās strāvas sākumam, un tās varonis Kārlis Ērglis lielā mērā autobiografisks. Pavirši raugoties, *Rīga* šķiet nepievilcīgs sablīvētu kultūrvēsturisku materiālu kalns, bet lasot atklājas šī darba īpatnējā suģestija, spēja lasītāju neatvairāmi „iesūkt” tēlotajos notikumos un apburt ar veclaicīgu šarmu. Tas liecina, ka Deglavs sniedzis ne tikai precīzu laikmeta ainu, kāds bijis viņa galvenais nodoms, bet spējis tai iedvest arī māksliniecisku vītālītāti. Abu šo aspektu visai laimīgais apvienojums piešķir *Rīgai* savdabīgu un izcīlu vietu latviešu literātūrā.

Vēl ciešāk nekā romāni ar iepriekšējo laikmetu saistās Deglava stāsti — „tieši, nemāksloti un īsti 70-to un 80-to gadu dzīves, valodas un psiholoģijas pieminekļi” (R. Klaustiņš). Dažos no tiem viņš, tāpat kā *Vecajā pilskungā*, atgriežas arī tālāk pagātnē — klausu laikos (*Vecā Bembera grēki*, 1904). Stāstu sižetos savijas autora personīgā pieredze, tautas anekdoti, no literātūras tapināti romantiski motīvi, pamatos pa laikam liekot kādu sociālētisku problēmu. Ar lielu veiksmi zīmēti dažādi īpatņi — piem., skopulis Rīgas stāstā *Krusttēvs* (1893), Žagares sīktirgotāji, amatnieki, mazie spekulanti *Žīdu meitiņā* (1893), dīvainā „meita ar bērnu” *Lielajā Lavīzē* (1904) u.t.t. Deglava stāsti bieži uzskatāmi par priekšdarbu romāniem, kuŗos to motīvi izvērsti plašumā. No viņa cittautu belletristikas tulkojumiem jāatzīmē A. Dimā *Trīs musketieri* (1903) un V. Skota *Lermūras līgava* (1904). Deglavs pirmais iepazīstināja latviešus ar tā literārā žanra sākumiem, kas ar *science-fiction* nosaukumu 20. gs. 50-os gados nepieredzēti uzplaucis Rietumeiropā un sevišķi ASV: jau 1899. g. viņš pārtulkoja K. Lasvica romānu *Uz divām zvaigznēm*, kur tēlota starpplanētārā satiksme un Zemes iedzīvotāju sadursmes ar marsiešiem.

Jēkabs Janševskis savus pirmos darbus publicēja 1884. g., bet ar lielajiem romāniem, kuŗus veidoja un briedināja klusībā, kļuva pazīstams tikai 40 gadu vēlāk. Viņš dzimis 1865. g. 16. februārī Nīgrandas muižas kalpu ģimenē. Pirmos literāros iespaidus guvis no 17. gs. latviešu rakstiem — Fīrekeras dziesmām un Manceļa sprediķu grāmatas, ko cildina vēl 1923. g. sacerētā autobiografijā tādēļ, ka „dažas parādības tautas dzīvē tur visai patiesi novērotas un dzīvi un reāli izteiktas”. Septiņus gadus Janševskis mācījās pagastskolā, tad mācītāja Veides privātskolā Valtaiķos (1882—84), kur iepazīnās ar klasiķiem — Ovidiju, Gēti, Šekspīru, Baironu. Ģimnazijā neie-

Augusts Deglavs

Jēkabs Janševskis

kļuvis, strādāja par mājskolotāju Lietuvā (1885—88), bet 1889—96 bija skolotājs Nīcā. Šai laikā teicami iepazīna Lejaskurzemes folkloru, tautas tipus un valodas īpatnības. 1896. g. Janševskis pārgāja uz Liepāju un nodevās tikai rakstniecībai. No 1902. līdz 1915. g. dzīvoja Rīgā un strādāja dažādu laikrakstu redakcijās, visilgāk *Rīgas Avīzē*. 1915. g. devās bēgļu gaitās uz Krieviju, atgriezās 1918. g. vasarā un 1919. g. Valkā kopā ar O. Nonācu rediģēja *Tautas Balsi*. Kritiskajā laikā, kad Liepājā un Lejaskurzemē valdīja „niedristi” un landesvērs, bet pārējos Latvijas apgabalus bija okupējuši boļševiki, tā dedzīgi cīnījās par jaunās neatkarīgās valsts tiesībām (sevišķi te minami Ed. Virzas raksti). Janševskis šai laikā uzrakstīja memorandu angļu un franču diplomatiskai un militārai misijai Tallinā, kas sekmēja Latvijas valdības atgriešanos Rīgā. No 1919. g. līdz mūža beigām viņš dzīvoja Rīgā un darbojās *Valdības Vēstneša* redakcijā. Janševskis mira 1931. gada 21. decembrī.

Janševska literārā darbība ir plaša un aptver visdažādākās nozares. Viņš iesāka ar lirisko un episko dzeju, kas pa daļai sakopota krājumā *Pagātnes pausmas un tagadnes jausmas* (1890). Pēc ilga starplaika tam sekoja *Maiga* (1923). Janševska dzejā dominē tipiskās 80-to gadu noskaņas, patriotisms, mīlestība, senatnes idealizācija — ar tikušām zeltēnēm, nārām, Līgu un Bangpūti. Tomēr viņa uztvere konkrētāka un skaidrāka nekā vairumam dzejnieku atmodas laikmeta izskaņā, un savdabīgu nokrāsu tai piešķir allaž jūtamais „zemes spēks”, primitīvs dzīvotprieks, kas izpaužas spilgti jutekliskos mīlestības tēlojumos. Zināmā jaunās strāvas ietekmē viņš reizēm piekāries arī sociālām parādībām, bet pesimisms, ko tās modinājušas, bija vi-

ņam būtiski svešs, jo „Janševska īstais elements ir dzīvība, gaisma, spēks, liksma; īpaši tur atspoguļojas un gaviļē viņa veselā sirds” (T. Zeiferts). Janševskis sarakstījis arī vairākas poēmas — *Ubags* (1892), *Edvards* (1898), *Jūrnieks* (1901) u.c. Merķeļa piemiņai veltītas sešas odas *Latviešu brīvības gādātājiem un dāvētājiem* (1899). Janševska dzeja šķērsgriezumā ieraugāma viņa paša sakārtotajā antoloģijā *Latviešu dzejas pagalmi* (1901 un 1924). Viņš tulkojis Ļermontova poēmu *Mciri* (1890) un vairāk nekā 100 Heines dzejoļu, kas iznāca 1900. g. Kopš 90-to gadu vidus Janševskis publicēja stāstus un noveles, kur pamazām izkristalizējās viņa talanta īpatnības. Grāmatās daļa šo īsāko prozas darbu sakopota 1923.—25. g., daži izdoti arī atsevišķi. Skaidrāk nekā dzejā te dokumentēta autora pasaules uzskata veidošanās — cīņa, kuņā sadurās no folkloras un atmodas laikmeta mantotais ideālisms un optimisms ar jaunās strāvas materiālistu un pesimistisko dzīves uztveri. Šī cīņa Janševski reizēm noveda gandrīz līdz determinismam, līdz drūmai likteņa neizbēgamības apziņai, kāda izpaužas īpaši viņa jūrnieku un zvejnieku stāstos (*Bez padoma, Pludmalī, Robs*). Tomēr laika gaitā viņš šo apziņu pārvarēja, un viņa brieduma gadu *credo* izteikts romānā *Bandava*: „Sakait, kas gan visus iepriekšējos gadu simteņus uzturēja latviešu tautu možu un spirtu un neļāva tai pagalam pagrimt, nīkt un bojā iet? Tas bija viņu pagāniskais dzīves prieks — tas prieks, kas neļauj miesai saļimt, garam pagurt nekādās likteņa nedienās un pat vislielākās bēdās rod prieku, spēku, sparū un patiku uz dzīvi.” Janševska stāstos visvairāk tēloti Lejaskurzemes tipi, sevišķi vecāki ļaudis (*Vecais Pilenieks, Vecais Siksnā, Vecais lauksargs* u.c.), un aprakstos bieži pavīd svaigi etnografiski elementi. Drāmatizējot savus prozas darbus, viņš izveidojis lugas *Precību viesulis* (1927) un *Pirmā nakts* (1929). Tulkojis M. Māterlinka drāmu *Monna Vanna*. Bez tam atzīmējama Janševska monografija *Nica* (1928), kur sakopoti viņa ilggadīgie vērojumi un pētījumi par šo novadu.

Savu literāro reputāciju Janševskis nodibināja ar „ciklopiskajiem” romāniem. *Dzimteni*, kas apjomā pārspēj pat Deglava *Rīgu*, viņš sāka rakstīt 1884. g. 18. jūnijā, bet pabeidza tikai pēc 41 gada. Pilnīgā veidā, 5 sējumos, romāns iznāca 1924./25. g. Tas sniedz plašu Lejaskurzemes dzīves ainu laikā no 19. gs. 80-jiem gadiem līdz 20. gs. sākumam. Kompozīcija ļoti vaļīga: *Dzimtene* ir atsevišķu stāstu, tēlojumu un anekdotu savirknējums, ko saista kopējas personas un ideja. Pats Janševskis šai sakarā paskaidrojis: „Romāna galvenā un vienojošā ideja ir dzimtenes mīlestība, viņas dabas un dzīves jaukumu rādīšana, lai to darītu mīļu, dārgu viņas iedzīvotājiem.” Teiktie vārdi raksturīgi tai ziņā, ka tie pirmo reizi formulē t.s. dzimtenes dzejas jēdzienu latviešu literātūrā. „Dzimtenes dzejnieku” nogrupējums izveidojās 19. gs. pēdējā ceturksnī Vācijā kā pretpols franču naturālisma u.c. moderno virzienu ietekmētajiem autoriem. Šo nogrupējumu pārstāv vīnietis L. Ancengrūbers, H. Hofmanis, M. Ebnere-Ešenbacha un visspilgtāk arī Latvijā reiz ļoti iecienītais P. K. Rozegers, kuņā nedalītās simpatijas pieder vienkāršiem, problēmu nedomākiem ļaudīm un to jūsmā par dzimtas puses krāšņumiem.

Janševska romāns ir tipisks paraugs dzimtenes dzejai latviešu apstākļos, kas augstāko virsotni sasniedza ar Virzas *Straumēniem*. Teorētiski šo virzienu aizstāvēja J. A. Jansons, 30-to gadu beigās pasludinādams to par vienīgo, kurā latvieši devuši un var dot paliekamas vērtības. Šim absurdam apgalvojumam, kas saistījās ar Veidenbauma, Raiņa un Poruka nopaļāšanu par labu Janševskim un Virzam, būtiski nebija sakara ar literatūras kritiku, bet tas nozīmēja mēģinājumu sinchronizēt rakstniecību ar toreizējo politisko ideoloģiju. Kā mākslas darbam *Dzimtenei* daudz trūkumu, tomēr tajā — tāpat kā Deglava romānos — valdzina laikmeta aina un īpatnējā, veikli zīmētā tipu galerija. Notikumi mainās kinematografiskā straujuma — te linu talkā, te tirgū, bērēs, zaļumballē, tiesā, muižnieku sanāksmē. Personāžs aptveŗ visdažādākās aprindas: saimniekus, rentniekus, kalpus, muižniekus, mācītājus, skolotājus, ierēdņus un bez latviešiem un vāciešiem vēl citu tautu pārstāvjus — leišus, žīdus, čigānus. Ne visi tie tēloti ar vienādu veiksmi, taču tādi īpatņi kā zirgu mijējs Knēveļu Didžis, stiprinieks Biezumu Bozums, pātarnieks Ķirmgrauzis, pusintelligētais skroderis Spruksts, mežsargs Klinklāvs ieguvuši vienreizējus, ar citiem literāriem tipiēm nesamaināmus vaibstus. Visgaŗām romānā atspoguļojas autora etnografiskās un filoloģiskās intereses, un valoda piesātināta provinciālismiem tiklab aprakstos, kā sarunās. Šim romānam pievienojas *Bandava* (1928), kurā izmantots materiāls, ko Janševskis nebija paspējis iestrādāt *Dzimtenē*. Tādēļ raksturā abi romāni līdzīgi, tikai *Bandavā* rādīta jaunāka paaudze. Mākslinieciski vērtīgākais Janševska darbs ir vēsturiskais romāns *Mežvidus ļaudis* (1929/30), kas risinās 16. un 17. gs. mijā, — sākas iespaidīgi tēlotā kaŗa, mēŗa un bada laiku fonā, beidzas ar „zemes spēka”, latviešu zemnieka sīkstuma un neatlaidības apoteozi. Darbība te vairs nav izsmidzināta kā *Dzimtenē*, bet koncentrēta ap divām galvenajām personām — Ziemeļi un Irbi, kas romānam piešķiŗ lielāku spraigumu un viengabalainību. *Mežvidus ļaudis* jūtami ietekmējuši Al.Grīna romānus *Meŗa bērni* un *Atdzimusi cilts*. Kurzemes pagātnei bija veltīta arī Janševska *Līgava* (1931) un *Laimes bērns*, kam viņš paspēja uzrakstīt tikai sākumu. Atdarinot tēva stilu, to pabeidza viņa dēļs K ā r l i s J a n š e v s k i s (1901—1941), kas vēlāk pats sacerēja romānus *Hercogs un Kursas meitene*, *Krustneŗu gūstekne* u.c., kā arī vairākus stāstus. Pa daļai viņš izmantojis tēva atstātos uzmetumus, taču allaŗ palikdams „vieglās lektīras” līmenī.

Atmodas laikmeta rakstniecības kontinuitāti spilgti iezīmē Valdis (Valdemārs Zālītis), kas 90-os gados saņēma zināmas ietekmes arī no jaunās strāvas, tomēr drīz atgriezās pie 80-to gadu ideāliem gan sabiedriskajos uzskatos, gan kā mākslinieks. Valdis dzimis 1865. g. 28. septembrī Sausnējas muižā Vidzemē kā dārznieka dēļs, mācījies dažādās skolās Pļaviņās, Subatē, Birŗos u.c., 1886. g. beidzis Baltijas skolotāju semināru, 1890. g. Viļņas skolotāju institūtu. Tai pašā gadā ar Brīvzemnieka gādību atrada skolotāja vietu Rīgā, kur ar nelieliem pārtraukumiem dzīvoja un darbojās līdz mūŗa beigām. Visilgāk, no 1902. g. līdz pensionēšanai 1927. g., viņš nostrādāja par pārzini Rīgas pilsētas pirmmācības skolā Kalpaka bulvārī 8 (1. pamat-

skolā), ko vēlāk nosauca viņa vārdā. Līdztekus rosīgi piedalījās Rīgas latviešu biedrības, Latvijas skautu organizācijas, Jaunatnes Sarkanā Krusta darbā. Miris 1934. g. 10. oktobrī. Dzejoļu krājums *Sirdsdomas* (1895) dokumentē Valža agrīno attīstību un meklējumus. Pirmā kārtā tajā vērojami viņa ciešie sakari ar iepriekšējo laikmetu: kristīgā ētikā balstīts pasaules uzskats, jūsma par tautu, tēvzemi un tās dabu, sentimentālas mīlestības noskaņas. Abos pēdējos aspektos Valdim nenoliedzama radniecība ar Lautenbachu, taču no tā viņš norobežojās kādā ironiskā dzejolī („Tur augstskolā, redz, lektors sēd Un raksta novelītes”). Tas neapšaubāmi bija jaunās strāvas un reālistisko kritiķu iespaids, kāds izpaužas arī vairākos citos dzejoļos — par sociālām netaisnībām (*Ubags*), ārlaulībā dzimušas meitenes likteni (*Grēciniece*), bagātu tēva dēlu un nabadzīgu jaunavu, kuŗi kāroto „laimību” sasniedz tikai kapā (*Savienoti*). Tāpat vērojams, ka Valdi, sevišķi jūrai veltītā dzejoļu ciklā, aizrāvis Bairaona un Ļermontova spēcīgais individuālisms, viņu romantiskā trauksme un nemiers. Pēc *Sirdsdomām* Valdis kā lirīķis kļuva aizvien klusāks, bet viņa tālāko evolūciju raksturo „dziesmu romāns” *Juris Brasa* (1926), kas radies Puškina *Jevgeņija Oņegina* un Bairaona *Donžuana* ietekmē, sacerēts decimās un aptveŗ vairāk nekā 14 500 rindu, tā apmēros pārsniedzams pat Lautenbacha *Niedrīšu Vidvudu*. Romāns zīmīgi rāda „regresīvo” virzienu Valža garīgajā tapšanā. Tā, piemēram, viņa tēloto saimnieku, kalpu un strādnieku attiecības ir pilnīgi patriarchālas, kamēr jaunās strāvas tipiskās īpašības autoram tagad šķiet bezkaunība, meli un viltus smaidi. Ar šo pašu ievirzi saistās viņa nesavaldīgie uzbrukumi Rainim, apzīmējot to par „kropļi miesās un garā” (VI, 5). Jāpiezīmē, ka blakus Rainim žēlastības Valža acīs neatrada vēl daudzi citi pazīstami rakstnieki — ne „izplūdušais” Deglavs, ne „plāpīgais” Janševskis, nedz Aspazija, Plūdonis, Akurāters, Veselis u.c. Tai pašā laikā ir viņa lirika, ir dziesmu romāns bieži rāda nevien lielu gaumes trūkumu, bet arī gaužām vāju dzejnieka amata prasmi. Par spīti defektiem *Juri Brasu*, Valža iemīļotā censoņa daudzpusīgu reprezentāciju, viscauri piesātina autora neviltota pārlicība un pārdzīvojums, lai gan tas ne vienmēr ieguvis gatavu māksliniecisku formu. Romāna labāko daļu veido liriskie posmi, īpaši dabas dzeja ar himniskiem Daugavas un Pērses slavinājumiem. Valdis uzrakstījis arī dažus stāstus (*Kā kalējs Bobeks pasaulē gājis*, 1901, *Kikolu Miķiēls tiesas priekšā*, 1903), darbojies par teātra kritiķi *Austrumā* un *Jaunajā Ražā*, izdevis ceļojuma piezīmes *Kurzēmē* (1928), tulkojis Grillparcera, Čehova un Merimē darbus. Tomēr visplašāk pazīstams viņš kļuvis kā jaunatnes rakstnieks ar grāmatu *Staburaga bērni* (1895). Tai, tāpat kā *Jurim Brasam*, autobiografiska nokrāsa, un autors tajā ietvēris daļu no savām bērņības pieredzēm Vīgantē, Staburaga apkaimē. Darbam nav ciešas kompozicionālas vienības: tas aptveŗ īsākus un garākus tēlojumus jeb, kā Valdis pats saka, „etīdes iz dzīves un dabas”. Četros gada laikos, no pavasara līdz pavasarim, rādīti divu zēnu — Janča un Marča — piedzīvojumi un nodarbes — riekstojot, makšķerējot, peldoties, zosis ganot, slidojot, pa pirts logu zaķi šaujot u. tml. Autors visai labi izpra-

tis bērnu psiholoģiju, un *Staburaga bērni* pieder pie vērtīgākām latviešu jaunatnes grāmatām. Tēlojumos iekļauti daudzi krāšņi un plastiski dabas apraksti. Ja gribam saskatīt agrīnas Eiropas impresionisma ieskaņas latviešu literatūrā, tad tādas vispirms atrodamas šais aprakstos un Aspazijas dzejoļu krājumā *Sarkanās puķes* (1897).

Zeiboltu Jēkabs zināmos virzienos radniecīgs Deglavam un Janševskim. Līdzīgi tiem abiem viņš mīl plašas sadzīves ainas ar zīmīgiem tiem; ar Deglavu viņu saista nesaudzīgie negatīvo parādību tēlojumi, ar Janševski — tieksme uz juteklisku erotiku. Tomēr viņam pietrūkst abu šo rakstnieku „lielās elpas”, un psiholoģiskā analizē viņu pārspēj arī 90-to gadu „domīgais reālists” Pērsietis. Zeiboltu Jēkabs dzimis 1867. g. 31. decembrī Bilskas pagastā, mācījies Smiltenes draudzes skolā un Valkas skolo-tāju seminārā (1885—88). Darbojās Vijciema, Jaunbilskas, Rauzas u.c. pagastskolās, tad bija mājskolotājs dažādās vietās Vidzemē, pēc 1905. g. revolūcijas muižas pārvaldnieks Lietuvā. 1908. g. atgriezies, apmetās tēva mājās, kur nodzīvoja kā rakstnieks un lauksaimnieks līdz nāvei 1924. g. 27. decembrī. Zeiboltu Jēkabs sarakstījis trīs romānus, prāvu skaitu stāstu un piecas lugas. Pirmajā romānā *Liktenis* (1897) tēlotas baltvācu „labākās fa-milijas”, centrā izvirzot mācītāja Treimaņa namu ar tā spiedīgo, liekulības un naida piesātināto gaisotni. *Rīta salna* (1899) veltīta gadsimtu maiņā iecienītam latviešu censoņa tipam, bet labākais Zeiboltu Jēkaba romāns *Ūdens burbuli* (1900) risinās 90-to gadu mazpilsētā. No tiem te izceļas veikal-nieks Meimurs, kuŗa zīmējumā parādās autoram īpatnējais „tautiskais” hu-mors un spēja panākt komiskus efektus. Vēl tiešāk to rāda viņa gaŗais stāsts *Barons Bundulis* (1916), kas brīžiem gan jau robežojas ar karikatūru. Šis stāsts, V. Zonberga drāmatizēts, vēlāk ieguva lielu populāritāti kā izklaides luga plašām aprindām (*Dullais barons Bundulis*, 1935). Citos stāstos Zei-boltu Jēkabs mēdz kavēties pie ģimenes dzīves un mīlestības sarežģījumiem (*Godības Skudrājos*, 1900, *Gaŗā diena*, 1898, *Šaubīga niedra*, 1899), tēlo sadzīves ļaunumus, nenovīdību, sīkas intrigas (*Dots pret dotu*, 1901, *Rūsa*, 1902, *Caurie ziedi*, 1913), ko reizēm tomēr atslogo humors (*Vadātājs*, 1901, *Vangaliešu lielības gaiļi*, 1901). Pēdējais apstākļi Zeiboltu Jēkabu satuvina ar Doku Ati un Pērsieti. Labākās no viņa lugām ir *Trīs soļi uz laimi* (1899), kas izrādīta arī vēlākos gadu desmitos, un 1895. g. Jelgavas latviešu biedrī-bas godalgotais *Mājas naidis*. Abās vērojami daži spilgti raksturi — pirmajā līdzekļos neizvēlīgais laimes alcējs Sirsins, otrā Ciesu māte, kam gan kūmās stāvējusi *Mērnieku laiku* Oļiniete. Vājākas Zeiboltu Jēkaba pārējās lugas: *Jaunais skolotājs* (1896), *Mirdza* (1905), kam zināms sakars ar sieviešu emancipācijas cīņām, un *Saules stars* (1915).

Ezerietis (Kārlis Augenbergs, 1869—1923) līdzīgi Doku Atim, Pēr-sietim, P. Blauam u.c. ilgāku laiku bija pagasta rakstvedis — sākumā kā pa-līgs Turaidā, tad patstāvīgi Lēdurgā un Rozēnos. Šis amats viņam deva iespēju plaši novērot lauku ļaudis, un šie vērojumi likti viņa prozas darbu pamatos. Tos raksturo vairākos gados (1893—98) sacerētas stāstu un tēlo-

jumu virknes nosaukums *Sadzīves ēnā*. Ezerietis mīl tēlot negatīvas personas, drūmus vai nožēlojamus gadījumus, kas pa laikam atstāj lasītāju bez mākslinieciskas katarses. Zīmīgu pretstatu Janševskim un Zeiboltu Jēkabam veido viņa puritāniskais viedoklis seksuālos jautājumos, kas izpaužas romānā *Ģimenes kaite* (1895). Daži vēlākie Ezerieša stāsti veltīti 1905. g. notikumiem, jaunās un vecās paaudzes sadursmēm, tad 1. pasaules kara un bēgļu laika pārdzīvojumiem. Nepabeigts palika viņa romāns *Zemes bērni* (1917). Mūža beigās Ezerietis pameta reālistisko stāstu un sniedza dažas simboliskas fantazijas par Imantu (*Taisnība, Atmošanās*, 1918). Kopš 1905. g. Ezerietis dzīvoja Rīgā kā žurnālists, 1921—23 bija miertiesnesis Jaunpiebalgā. — Teodors Lejas-Krūmiņš (dz. 1871) visvairāk pazīstams kā tulkotājs un cittautu autoru apcerētājs. Viņa pirmais plašākais tulkojums bija Ļermontova *Mūsu laiku varonis* (1898), kam sekoja Heidenstama, Strindberga, Hamsuna, Jakobsena, Banga, Pontopidana, Tagores u.d.c. darbi. Kā šie vārdi liecina, viņš sevišķi interesējies par Skandināvijas tautu rakstniecību, ko aplūkojis arī daudzos periodikā publicētos pārskatos. Ievērojama viņa monografija par Knutu Hamsunu (1930). Kopš 1894. g., ar lieliem starplaikiem, rakstījis arī oriģinālstāstus. Autobiogrāfisks raksturs krājumam *Mazā osta* (1933), kur tēloti pilsētas zēna, Bolderājas laivnieka dēla, pieredzējumi. Daudzpusīgākā fābulējumā zvejnieku un jūrnieku likteņi tverti krājumā *Cilvēks, kas ticis ar Pestītāju* (1937). Lejas-Krūmiņš tulkojis Ostrovska, Bjernsona u.c. drāmas, bet pats sacerējis dziesmu lugu *Ubags* (1894); otru savu skatuves darbu *Rekviēms* (1926) viņš laida klajā it kā „ziemeļnieku rakstnieka Nilsa O. Borga” lugas tulkojumu. Blakus rakstniecībai un žurnālistikai Lejas-Krūmiņš kopš 1890. g. darbojies kā aktieris, režisors, teātra kursu vadītājs un izrāžu organizētājs provincē. Pēc 1945. g. okupētajā Latvijā parādījušies dāņu kreisā rakstnieka M. Andersena-Neksē darbi viņa tulkojumā. Reinis Dievkociņš (R. Laiviņš, 1863—1949) kopš 1894. g. publicējis prāvu tiesu stāstu *Baltijas Vēstnesī, Austrumā, Apškatā* u.c. To labākā daļa ir apraksti un dažādi zīmīgi novērojumi — autoram raksturīgs kādas 1905. g. iespiestas tēlojumu virknes nosaukums: *Ar fotografijas aparātu pa pilsētām un laukiem*. Vājāks par stāstiem ir romāns *Gods un apziņa* (1905). 1905—17 Laiviņš bija leišu iespieddarbu cenzors Rīgā, pēc 1. pasaules kara kādu laiku redakcijas loceklis *Latvijas Sargā*, kur ievietoja daudz savu recenziju u.c. rakstu. Mira emigrācijā Zviedrijā. Dižena Bernhards (1864—1933) dzīvoja raibu bohēmieša, pa daļai klaidoņa dzīvi, ar to atstādams tautā nostāstus un anekdotus, kas uzglabāti viņa laika biedru vai paziņu (K. Kundziņa jun., P. Ērmaņa u.c.) atmiņās. Tie rāda Diženajo Bernharda dīvaino personību labāk nekā viņa sacerējumi: dzejoļu grāmatas *Trimpulas* (1906), *Malduguni un prauli* (1907), stāsts *Kā mani par cilvēku taisīja* (1905) u.t.t., lai gan visos šais darbos vērojamas nenoliedzama, kaut neizveidota talanta pazīmes. Diženajo Bernhards ļoti daudz tulkojis — sākot ar Heines dzeju (*Sapņu tēli, dziesmas un romances*, 1904, *Vāczeme*, 1916), beidzot ar vācu lubu romāniem.

Par Apsīšu Jēkaba epigoni uzlūkojama T i r z m a l i e t e (Minna Dzelzkalne, 1876—1941), kas „dzīves pārvērtībās ... skumst par aizgrimušo patriarhālo laiku gaišo noskaņu, kad miera un ticības svētītā tēva sētā vēl saprata cilvēka sirdsvalodu” (R. Egle). Viņas pirmais stāsts *Vecā krustmāte* iespiests 1899. g. *Baznīcas Vēstnesī*, un zināmu reliģisku nokrāsu T ir z m a l i e t e s darbi paturējuši vienmēr. Viņas stāstos pa laikam tēlota klusa provinces dzīve (pati autore visu mūžu pavadīja laukos — sākumā T ir z ā, kopš 1912. g. Lejasciēmā), pievilti ideālisti, ticīgie un cietēji (*Sirdij sveša*, *Meitenes stāsts*, *Zem sveša pajumta* u.c.). Līdzīgi motīvi vairāk subjektīvā pieejā dominē T ir z m a l i e t e s lirikā. Grāmatā *Aizmirsta sirds* (1927) sakopoti no 1899. līdz 1912. g. rakstīti dzejoļi, bet pārējie izkaisīti periodikā. Plašu popularitāti ieguvusi viņas romance „Es dziedāšu par tevi, tēvu zeme”. T ir z m a l i e t e sarakstījusi četras lugas — *Līga* (1921), *Pa mēness tekām* (1925), *Bāra bērns* (1925), *Kad sirdsbalss runā* (1927), taču ne dialogi, ne situācijas tajās neliecina par drāmatisku talantu. Blakus T ir z m a l i e t e i pieminamas divas māsas — B i r z n i e k u L a t i ņ a (dz. 1864) un B i r z n i e k u S o f i j a (dz. 1876), abas dzimušas Zemītes Noņās, Kandavas apkaime, kur arī nodzīvojušas mūža lielāko daļu. Latīņas grāmatā *Dzejas* (1896) nepretencioza dabas un mīlestības lirika; vietumis pavīd 90-iem gadiem raksturīgie sociālie motīvi pesimistiskā noskaņā, bet trūcīgo un veclaicīgo izteiksmi tie negroza. B i r z n i e k u S o f i j a s dzejoļi sakopoti divos krājumos: *Dzejas* (1903) un *Saule un sirds* (1926). Viņas lirikas diapazons plašāks nekā māasai, arī izteiksme svaigāka, kaut ne bez triviālitātēm. Pārsvarā konkrēti tverti dabas un vientulīgu pārdomu motīvi, reizēm izmantota bībeles viela. Kādu laiku B i r z n i e k u S o f i j a vadīja apkārtnes amatieņu teātri un pati sarakstījusi drāmu *Dzīvībai* (1922). Publicējusi arī dažus stāstus (*Salome*, *Bajadēra* u.c.), gan neparādot sevišķas īpatnības.

Neikena, Kaudzīšu un Apsīšu Jēkaba pasākto līniju turpināja A u g u s t s S a u l i e t i s, lai gan viņa darbos sublimēta daudz lielāka pieredze jaunlaiku sadzīvē. Tomēr — kā liecina Alb. Vītols savās ļoti interesantajās atmiņās (*Latvju Mēnešraksts* X, 1943) — „vismīļāks Saulietim bija tas, ko viņš sauca par veclatvisko, t.i. visas tās vērtības, ko mūsu tauta gadusimteņos apbējusi. Šinīs lietās Saulietis bija tā iedzīvojies, ka tās izskanēja arī viņa ikdienas valodā.” Turpat aizrādīts, ka pie šīm vērtībām viņš pieskaitījis tautas dziesmas un senos tikumus, veco garīgo literātūru (Manceli, Fīrekeru, Dīcu), tāpat savus priekštečus un dažus ievērojamus laika biedrus, īpaši Poruku, no latviešu rakstnieku vidus. Par izcilāko pagodinājumu Saulietis uzskatījis to, ja viņš atzīts par spilgtu latviešu tautas reprezentantu. Saulietis (Augusts Plikausis) dzimis 1869. g. 22. decembrī Grašu pagasta Sauliešos kā saimnieka dēls. No 1881. g. mācījies Grašu pagastskolā, tad draudzes skolā Cesvainē un Kārdzībā, ko beidza 1887. g. Pēc Valmierā pabeigtiem skolotāju kursiem, kur iepazinās ar Apsīšu Jēkabu, 1890. g. Rīgā izturēja tautskolotāja eksāmenu. Dažus turpmākos gadus bija palīgskolotājs Straupē, 1892—1900 patstāvīgs skolotājs dzimtajā Grašu pagastā. Nevarēdams iztikt ar nie-

cīgo algu, atstāja Latviju un īsu laiku strādāja par grāmatvedi Groznijas naftas tirdzniecības kantorī Kaukazā. 1901. g. atgriezies, bija kantorists *Latviešu Avižu* ekspedīcijā Jelgavā, bet 1902. g. pārgāja uz Rīgu un atsāka pedagoga darbu Ķeniņu pāra vadītajās mācības iestādēs. Kopā ar Ati Ķeniņu, Pavasaņu Jāni un gleznotāju J. Rozentālu 1904. g. nodibināja apgādu *Zalktis*, kam lieli nopelni latviešu grāmatu kultūras veidošanā. 1906—10 Saulietis bija almanacha, vēlāk žurnāla *Zalktis* redakcijas loceklis. 1909. g. viņš nodibināja apgādu *Varavīksna* un izdeva lielāko tiesu savus, bet blakus tiem arī dažu citu autoru (A. Austrīņa, A. Smilgas) darbus. 1914—15 vadīja laikraksta *Latvija* literāro daļu, tad kā bēglis dažus mēnešus dzīvoja Pēterpilī, bet no turienes 1916. g. atgriezās tēva mājās, kur nodarbojās ar lauksaimniecību visu kara laiku. 1919—24 bija latviešu valodas skolotājs Cesvaines vidusskolā. Atlikušo mūža daļu pavadīja ģimenes vidū Sauliešos un mira 1933. g. 27. janvārī.

Saulietis darbojies gandrīz visos literatūras paveidos. Viņa lirika, kas apvienota nelielos krājumos *Klusās dienas*, *Pa melnu nakti*, *Sniega laukos* u. c., atrodamā plašākajā kopotu rakstu izdevumā (1924—27); dzejoļu izlase publicēta ar nosaukumu *Tālas vēstis* (1924). Saulieša dzeju apzīmogo dziļa grūtsirdība, pievilta mīlētāja skumjas, salta un lepna vientulības izjūta. Ziemas stingums ir viens no viņa iemīļotajiem priekšstatiem, un šo gada laiku viņš meistarīgi tēlojis gan lirikā, gan prozā. Labākos Saulieša dzejoļus raksturo īpatnējs askēta pašmocības prieks, kas spēcīgu kāpinājumu guvis Kristus ciešanu stāstu liriskos iztulkojumos. Reliģiskās ieskaņas pa laikam saistās ar bērības atmiņām un ilgām pēc ētiskas skaidrības kā personīgajā dzīvē, tā cilvēku savstarpējās attiecībās. Ļoti tuva Saulietim daba, sevišķi mežs un tā iemītnieki — zvēri, putni; šai ziņā tipisks viņa pirmā dzejoļu krājuma (1897) titulis *Meža šalkas*. Reizēm viņš skāris arī sociālus motīvus — gan drūmā un melancholiskā, gan ironiskā un satiriskā noskaņā. No Saulieša episkās dzejas pieminama poēma *Līdumnieks*, kas ir variācija par viņa iecienīto temu — vientuļnieka vilšanos mīlestībā. Poēmā *Tēva roka* izmantota tautas pasaka par tēvu un trim dēliem, tomēr tā nav vienkāršs pasakas pārdejojums. Īpaši spraiga un savdabīga otrā nodaļa — veļu laika tēlojums un mirušā tēva saruna ar „mulķa brāli”. Dzejas tehniskās problēmas nav Saulieti daudz nodarbinājušas, bet laba intuīcija pasargājusi viņu no kļaudzoša ritma un rupjām neveiklībām panta uzbūvē.

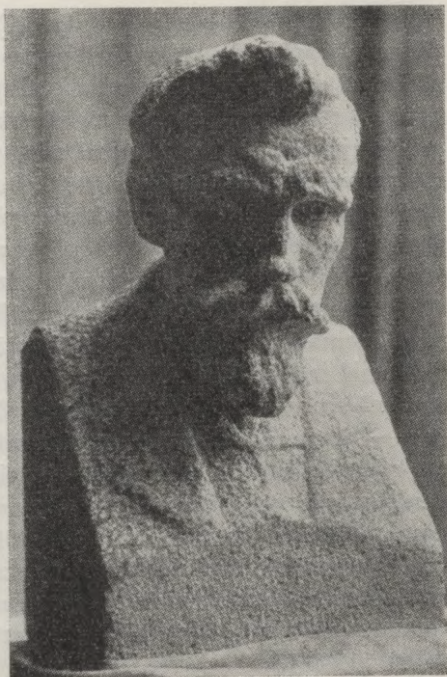
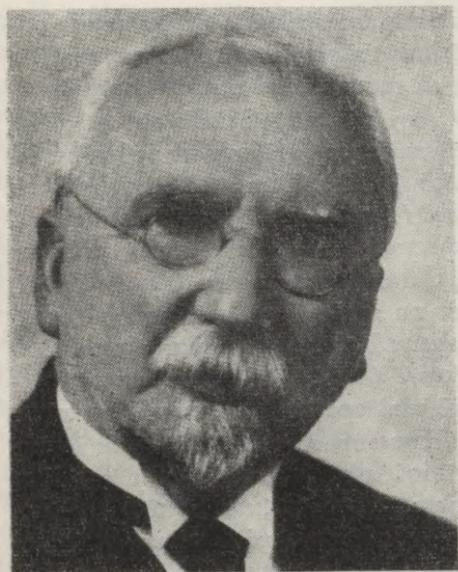
Galvenā nozīme Saulietim kā stāstniekam. Par spīti dažām pārejošām laikmetīgas gaumes ietekmēm, kas vietumis pavīd viņa rakstos 20. gs. pirmajā desmitā, pamatos viņš vienmēr palika reālists, lai gan subjektīvāks, individuāli skaudrāks par saviem tiešajiem pēctečiem. Ja reālists Apsīšu Jēkaba izpratnē varēja apmierināties ar to, ka sniedza „mazu gabaliņu iz dzīves gluži tā, kā tas patiesi atgadījies”, tad Saulietis kādā 1907. g. 18. oktobrī rakstītā piezīmē saka: „Ik tēlam, par viņu rakstot, jāatrod īstā gaisma. Nepalīdz reālā tiešamība. Šī gaisma jāiznes viņam līdz no dvēseles, no sava paša fantāzijas radītas pasaules. Kamēr tas nenotiek, tikām tēls nav mākslas darbs.”

Tādēļ Saulietis savus tēlus nespēja tvert rāmā un izlīdzinātā skatījumā, rādīt „tādus, kādi tie īstenībā ir”, bet allaž tajos gruzd viņa paša dvēseles zemdega, mūžīgie ētisko un citu vērtību konflikti. Saulieša pasaules uzskats, viņa asā taisnības izjūta un humānisms, ko tas gribēja redzēt realizētu dzīvē, lika viņam vairāk par visu būties no tā, kas kādā citā piezīmē dēvēts par „mazo vienaldzību”, pretstatā lielajai, filozofiskai vienaldzībai. „Bet ir arī cita vienaldzība: maza, niecīga, ikdienas pelēkuma saistīta, kur nav ne dziļu sāpju, ne liela prieka. Maza, niecīga, netīra vienaldzība.” Bailēs no šīs vienaldzības sakņojas viņa cīņa par saviem ideāliem, vissekmīgāk — līdzīgi Neikenam un Kaudzītēm — tēlojot to pretmetus. Stāstā *Soda diena* (1900), raksturodams dzērāju Mistri, kas apzadzis nabaga ganuzēnu, Saulietis saka: „Cik nabadzīga, niecīga un tīri nejdzīga var būt cilvēka zemes dzīve. Kā tumsā un bez mērķa viņa rit un — pazūd.” Šis ielāgojums plaši variēts citos viņa stāstos, kur pār vidi un personām valda „nabadzība, trūkums, gara tumsība un sīvā pudele” (R. Klaustiņš). Tāda ir nožēlojamā pusgraudnieka Kraukļa dzīves epizode *Nelaime* (1900), tādi pazudušo dēlu tēlojumi (*Ceļa nauda*, 1896, *Pie malas*, 1903). Tiem pievienojas stāsti par krāpniekiem un noziedzīgiem egoistiem (*Ticīgais cilvēks*, 1893, *Noslēpums*, 1901, u. c.). Pretēji Apsīšu Jēkabam Saulietis saskata smagas negācijas arī vecajos, patriarchālā laikmeta ļaudīs, kaut gan tiem daudzējādā ziņā simpatizē. Vispār viņa īstais vēriens parādās darbos, kuŗu fābulā galvenā loma nežēlībai, ļaunprātībai, cietsirdībai, rupjam materiālismam, kamēr pozitīvie notikumi un tēli bālāki. Izņēmums te ir stāsti vai atsevišķi to posmi, kur tēloti bērni, kas brīdi iemirdzina it kā siltus starus Saulieša pasaules tumsā un saltumā. Šai sakarā īpaši pieminams *Aiz sniega un tumsas* (1892, publicēts 10 gadu vēlāk), viens no pirmiem un reizē vispopulārākiem viņa stāstiem. Vairākos Saulieša prozas darbos plašumā izvērsti viņa liriskās un episkās dzejas motīvi: vilšanās mīlestībā, ētiskas skaidrības alkas, kas bieži saistās ar inkvizitoriskiem sirdsapziņas konfliktu tēlojumiem. No šiem konfliktiem neizbēg arī tās personas, kuŗās autors tiecies labvēlīgi reprezentēt jauno un vidējo paudzi: intelligentais lauksaimnieks Liepa (*Purvā*, 1902) un centrālais varonis stāstā *Kalējs Indriķis* (1900). Visaugstāko māksliniecisko kāpinājumu, savienojoties ar rēgainām, mistiskām jausmām, sirdsapziņas mokas ieguvušas divos stāstos — *Veļu tiesa* (1908) un *Neaizbeģamā aka* (1913), kas pieder pie labākajiem latviešu literātūrā. No iepriekšējā laikmeta mantojumā saņemto reālistisko zemnieku stāstu Saulietis attīstīja līdz ievērojamai pilnībai, dažos gadījumos pat līdz perfekcijai, īstenības vērojumiem allaž piešķirdams spilgti personīgu nokrāsu, piesātinādams tos ar savas traģiskās pasaules uztveres projekcijām. Raksturā stāstiem līdzīgs arī Saulieša gaŗākais prozas darbs — romāns *Vaŗavīksne* (1908). 1912. g. iznāca „Andŗa Vītalka piezīmes un karikatūras” *Pasaka*, īpatnēji konstruēta tēlojumu virkne, kas atspoguļo autora neatkarīgo viedokli literāros un sabiedriskos jautājumos, vēŗoties tiklab pret „tautoņiem” (konservātīvajiem tautībniekiem), kā „grautoņiem” (marksistiskajām aprindām) un „sautoņiem” (turīgajiem pilso-

ņiem). Satiriskos darbus Saulietis reizēm publicējis ar Anša Gaudarvalka pseudonimu. Bez tam viņš rakstījis arī esejiskus apcerējumus, kas ar nosaukumu *Dzimtenes ceļmalās* savākti kopotu rakstu 15. sējumā.

Ar stāstiem un labākajiem dzejoļiem kvalitātē nespēj mēroties Saulieša 13 lugas, jo tām parasti pietrūkst īsta drāmatisma, norises spraiguma un darbības kāpinājuma. Teiktais attiecināms arī uz lielo traģēdiju *Ķēniņš Zauls* (1929), kas ar savām 27 ainām, kā pats autors nenoliedz, vairāk atgādina drāmatisku poēmu nekā lugu. Ar Saulieša māksliniecisko būtību visciešāk saistītas drāmas *Pret ziemeļiem* (1909) un *Jēkabs Saltups* (1911). Abās risinās cīņa par lauku sētu — vietu, kam Saulietis piešķir gandrīz sakrālu nozīmi un ko pēc viņa dziļākās pārliecības nedrīkst izpostīt, pamest novārtā vai necienīgās rokās. „Mēs domājam tā,” saka vecā māte pirmajā lugā, „bet dzīvei ir paši savi ceļi. Gribētos griezties . . . uz dienvidus pusi, bet dzīve — tā griež un dzen pret ziemeļiem.” Saulieša komēdijās (*Pašam sava saimniecība*, 1912, *Lakstīgalu pārēklis*, *Svētki Prātaīņos*, 1932, u. c.), kā tas viegli iedomājams, nav brīvas, gaišas un nevainīgas komikas, bet dzelīga ironija un satira, kas bieži ievaidota groteski sabiezinātās ainās.

Senas tradīcijas ir kā dzejnieks, ir literātūrzinātnieks turpinājis Ludis Bērziņš, kuŗa mūŗa darbā ievijas daudz pavedienu no latvieŗu folkloras un vecākās literātūras, ar Manceli un Firekeru sākot, no Juŗa Alunāna „klasicisma”, no Draugu biedrības *Magazīnās* un RLB rakstu krājumos pasāktajiem pētījumiem. Bērziņš dzimis 1870. g. 14. septembrī Džūkstē un mācījies turienes pagastskolā, kur tolaik strādāja arī A. Lerchis-Puŗkaitis. Beidzis Irlavas semināru, kādu laiku bija mājskolotājs, bet 1891. g. izturēja abiturijas eksāmenu Jelgavas ģimnazijā un iestājās Tērbatas universitātes teoloģijas fakultātē, ko nobeidza 1895. g. Kandidata gadu nostrādāja pie K. Kundziņa Smiltēnē, saņemdams daudz paliekamu iespaidu kā garīdznieka darbā, tā interesē par latvieŗu rakstniecības pagātņi. 1898—1904 bija vācu valodas skolotājs Ķījevā un turienes latvieŗu draudzes mācītājs, 1904—09 vadīja tirdzniecības skolu Jēkabpilī. 1909. g. kopā ar svaini F.Šmitčenu nodibināja vīrieŗu un sievieŗu ģimnaziju Dubultos, kur strādāja līdz 1915. g., kad skolas evakuēja uz Tērbatu un 1918. g. likvidēja. 1919—22 Bērziņš bija Limbaŗu mācītājs un ģimnazijas direktors, no 1922. g. latvieŗu literātūras docents Latvijas universitātē, 1933. g. baltu filoloģijas Dr. h. c., 1935—44 profesors. 1922—34 vadīja arī Rīgas skolotāju institūtu, 1934—35 bija skolu departamenta direktors. 1944. g. devās uz Vāciju, bet 1950. g. izceļoja uz ASV, kur dzīvo Kolorado štātā. Bērziņa atklātā literārā darbība sākās 1888. g., bet viņa „jaunības dziesmās” *Ceļi un teki* (1900) atrodami daŗi vēl agrāk sacerēti dzejoļi. Jau šis krājums rāda savdabīgu individuālītāti, agri nobrieduŗu, skaidru un līdzsvarotu pasaules uzskatu, kam sveŗa tiklab 80-to gadu sentimentālā jūsmā, kā 90-to gadu sociālās ievirzes. Bērziņa skola bijusi latīņu dzeja, īpaŗi Horātijs, ko viņš vēlāk arī tulkojis atskaņotos pantos. Harmoniskā, rāmā un vērīgā apcere, ko nespēja no sava patrona aizgūt Horātijā dievinātājs Veidenbaums, Bērziņa lirikā kļuvusi dominante. Tai pievienojas au-

Pa kreisi — Ludis Bērziņš. Pa labi —
Saulietis (B. Dzeņa skulptūra)

tora dziļā religiozitāte, kas literārā ziņā tuvinājusi viņu Fīrekeram — tāpat kā tieksme uz stingri kaldinātu un veikli modificētu pantu. Pēdējais apstāklis licis Bērziņam iemīlēt arī pirmās latviešu poētikas sacerētāju J. Višmani, kam viņš veltījis iejutīgu studiju (*Nevācu Opics*, 1925). Blakus šiem sakariem Bērziņa dzejā bieži jauzama intima saistība ar tautas dziesmām, kas izpaužas īpatnēji latviskās metaforās, epitetos u.t.t. Pievēršamies zinātniskiem pētījumiem, cītīgi veicdams mācītāja, skolotāja un profesora pienākumus, Bērziņš vēlāk, kā pats liecina, „dzejošanas tieksmes pārvarējis aiz godbijības pret dzīvi un viņas uzdevumiem”, taču pilnīgi apklusis nav nekad. *Svētrīta skaņas* (1928) ietver viņa reliģisko liriku un garīgās dziesmas, kas kļuvušas ļoti populāras un pieder pie vislabākām jaunajās luterāņu dziesmu grāmatās („Kungs, līdzī nāc”, „Pilnas rokas paceldams”, „Tuvums un tālums” u.c.). Pozitīvas atziņas un vēlējumi tālākām audzēm laikā, kad „sirdī spīd, kas mūžā jauks ir krāts”, raksturo krājumu *Vēlās vārņas* (1936). Vietām tajā pavīd arī spēcīgs patriotisks pārdzīvojums; nodaļā „Veca dziesma jaunās skaņās” izmantoti tautas dziesmu motīvi. Jau agrāk, bet it sevišķi kopš 1934. g., kad sāka rediģēt žurnālu *Cīrulītis*, Bērziņš publicējis daudz atjautīgu un rotaļīgu bērnu dzejoļu. Tiem piebiedrojas trīs bērnu poēmas: paša autora bērniņas atmiņām veltītais *Brencis* (1926), no tautas pasakām atvasinātais *Īkšķītis* (1930) un *Zelta auns* (1932), kur vairāk modernu ieskaņu. Visās šais poēmās daudz gaišas komikas un brīžiem gluži virtuozas dzejas tehnika. No vairākām Bērziņa sarakstītām skolas grāmatām atsevišķi piemi-

nama *Poētika pamatvilcienos* (1933). Ja ar šo konspektīvo darbu nebija novērsti vispārējas latviešu zinātniskas poētikas trūkums, tad Bērziņa speciālie pētījumi par tautas dziesmu poētiku, īpaši metriku, šai nozarē joprojām ir pamatdarbs. Viņa *Ievads latviešu tautas dzejā* (1940) briedis ap 50 gadu, jo Bērziņa pirmais raksts par tautas dziesmām, to krāšanu un izdošanu iespiests jau *Sētas, dabas, pasaules* 8. burtnīcā (1893). Tam sekoja ievērojamais pētījums *Latviešu tautas dziesmu metrika (Austrumā, 1896)*, kur dota atslēga šī problēmu kompleksa pareizai izpratnei, ko nebija izdevies atrast ne atmodas laikmeta dzejniekiem, nedz folkloras entuziastiem. Tautas dzejai, tās ietekmei rakstnieku darbos, krājējiem un agrīnajiem labvēļiem (Herderam, Hamanim, Hipelim) veltīts prāvs skaits Bērziņa apcerējumu viņa virsredakcijā izdotajā *Latviešu literatūras vēsturē* (1934—37), žurnālos un rakstu krājumos. Tai pašā literatūras vēsturē viņš apcerējis arī atsevišķus autorus — Manceli, Fīrekeru, Brīvzemnieku, Lautenbachu u.c. Visvairāk Bērziņu valdzinājuši abi pirmie, un pie tiem viņš allaž atgriezies gan speciālās studijās, gan populāros rakstos. Tuvs viņam arī trešais „rakstu tēvs” — Ernests Gliks. Divos iespaidumos (1900 un 1933) iznākusi Bērziņa monografija *Neredzīgais Indriķis un viņa dziesmas*. Bez tam atzīmējama viņa grāmata *Tautskolas līdumnieki Kurzemē* (1933), kas sniedz spilgtas kultūrvēsturiskas ainas, un pievilcīgi uzrakstītā autobiografija *Mūža rīts un darba diena* (1935).

Kā garīgs dziesminieks blakus L. Bērziņam pieminams viņa vecākais brālis Roberts Bērziņš (1868—1935), skolotājs Zemgalē, Krievijā, pēc 1. pasaules kara Rīgā. Jaunībā Bērziņš cītīgi vāca tautas tradīcijas, nodeva tās Baronam un Lerchim-Puškaitim, bet pats publicēja tautas dziesmas ar melodijām krājumā *Latvijas vijolītes* (I - II, 1894 un 1896). Vēlākos gados viņš ap 40 pasaku pārdzejojis īsākās un garākās poēmās. Piederēdams pie brāļu draudzes, Bērziņš sniedzis tās dziesmu grāmatai ap 350 tulkotu un paša sacerētu dziesmu; 81 dziesma ievietota luterāņu dziesmu grāmatas 1922. gada izdevumā. Plaši pazīstams viņa tulkotais korālis „Tuvāk pie Dieva klūt”. Bērziņa reliģiskā dzeja sakopota arī atsevišķos krājumos: *Cianas kokle* (1906), *Kristus pēdās* (1912), *Uz gaismas kalniem* (1921) u.c. Bez garīgajām dziesmām viņš tulkojis Koļcova un Petēfija liriku, sarakstījis dažus stāstus un „dziesmu romānu” *Skolotājs Drebēns* (1922). Svarīgu literatūrvēsturisku materiālu ietver Bērziņa monografija *Ansis Lerchis-Puškaitis dzīvē un darbā* (1928). Līdzās brāļiem Bērziņiem vārdā nosaucami vēl pāris citi autori, kas ar saviem garīgajiem rakstiem un dziesmām jaunākos laikos turpinājuši latviešu literatūras visvecāko tradīciju. Lazdonas, vēlāk Krimuldas mācītājs Jānis Ērmanis (1862—1932) rosīgi piedalījies luterāņu dziesmu grāmatas emendācijā. No 58 viņa gādātām dziesmām ļoti populārs tulkojums „Pie rokas ņem un vadi” un oriģināls „Dievs, sargi mūsu tēvu zemi”. Savus reliģiskos prozas rakstus izdevis brošūrās un ievietojis periodikā, īpaši *Evanģēliuma Gaismā*. Šo žurnālu, kas minēts jau agrāk sakarā ar Apsīšu Jēkabu, izdeva un rediģēja (no 1907. g. kopā ar Ērmani) Lutriņu un Ventšpils mā-

cītājs, vēlākais archibīskaps Teodors Grīnbergs (dz. 1870). Žurnāls iznāca no 1905. līdz 1915. g., un tā līdzstrādnieki bez abiem redaktoriem un Apsīšu Jēkaba bija gandrīz visi latviešu teoloģiskie rakstnieki, kas simpatizēja konservatīvam virzienam baznīcas dzīvē. Kopš 1913. g. ar pārtraukumiem Grīnbergs izdeva didaktisku žurnālu *Bitīte* bērniem un jaunatnei, bet līdztekus tam *Bitītes kalendāru*, ko turpina arī pēc 2. pasaules kara Vācijā. Abos šais izdevumos daudz viņa paša rakstu. Literāri sevišķi ražīgs bijis Lielauces, tad latviešu bēgļu (1915—17), beidzot Valmieras mācītājs Kārlis Beldavs (1868—1936), kas rakstījis gan periodikā, gan izdevis lielu skaitu brošūru un grāmatu. No viņa galvenajiem darbiem atzīmējami: *Dziediet tam Kungam jaunu dziesmu* (garīgo dziesminieku biografijas, 1906), sprediķu grāmata ar Latvijas baznīcu attēliem *Dodies uz augšu* (1928), baznīcas vēstures momenti *Ainavas no senatnes un tagadnes* (1934). Tiem pievienojas monografija par Beldava priekšteci Valmieras draudzē Jāni Neilandu (1934) un interesanti memuāru fragmenti: *Bēgļu mācītāja piedzīvojumi Maskavā* (1924), *Kad dauzās vējš un vilņi* (1927), *Mani kandidata gadi* (1935) u.c. Kārlis Freidenfelds (1867—1943), kas 34 gadus bija Ģertrūdes draudzes mācītājs Rīgā, arī skolotājs vairākās ģimnazijās un lektors Herdera institūtā, publicējis plaši izplatītas ticības mācības grāmatas: *Kristīgās baznīcas vēsture* (1914), *Gaismas avots* (1931⁵), *Patiesības ausma* (1935). Pētījis Vidzemes baznīcas vēsturi zviedru laikos un latviešu pāreju pareizticībā 1840—46; rediģējis nedēļas izdevumu *Sprediķis* (1899—1917). Latvijas universitātes sistēmatisks teoloģijas profesors Volde m ā r s M a l d o n i s (1870—1941) blakus reliģiskiem rakstiem publicējis apcerējumus par filozofijas un pedagogijas jautājumiem, krājis materiālus latviešu skolu vēsturei u.t.t. Nozīmīgus pētījumus Maldonis veltījis problēmām, kas nodarbinājušas viņa ievērojamo skolas biedru Jāni Poruku (*Poruka reliģija*, 1922; *Poruka ētikas problēmi*, 1923). No citām viņa grāmatām jāpiemin monografija par Mārtiņu Luteru (1937), *Nacionālie un internacionālie elementi reliģijā* (1937), *Praktiskā kristietība* (1938). Sarakstījis arī plašu evaņģēlisko dogmatiku.

L. Bērziņa pētījumi par tautas dzeju un vecāko rakstniecību cieši saistīti ar latviešu filoloģijas zinātnes (plašākā nozīmē) straujo attīstību, kas sākās 19. gs. beigās un kur lieli nopelni vairākiem viņa laika biedriem. Kā veterāns to vidū mināms latviešu zinātniskās sintakses nodibinātājs Kārlis Mīlenbachs (1853—1916), kas daudz interesējies arī tieši par literāro valodu, tās attīrīšanu no nelatviskiem sārņiem un par stilistikas jautājumiem. Šai ziņā viņš ne vienmēr bija vienis prātis ar dzejniekiem, ko rāda, piemēram, nelabvēlīgā atsauksme par Raiņa veikto *Fausta* tulkojumu un polemikas ar citiem autoriem. Kā literātūras kritiķis viņš negatīvi vērtēja reālisma paisyumu 90-os gados un šai sakarā 1893. g. *Austrumā* publicēja apceri *Par romantiku, reālismu un ideālismu*, tiekdamijs „izsargāt latviešu poēziju no kaila reālisma vienpusības un pārspilējuma, kuŗam nebūtu grūti latviešu poēziju pārņemt, ja tikai atskanētu parastās vienpusīgās reālisma slavu dziesmas”.

Mīlenbachs pārtulkoja Homēra *Odisejas* pirmos astoņus dziedājumus (1890—95), kas palika vienīgais šī klasiskā darba paraugs līdz 1943. g., kad pilnīgu tā tulkojumu izdeva A. Giezēns. Savus žurnālos un laikrakstos iespiestos valodnieciskos rakstus viņš sakopoja ar nosaukumu *Daži jautājumi par latviešu valodu* (I-IV, 1891—1909). Ievērojami zinātniski darbi ir *Par valodu dabu un sākumu* (1891) un *Teikums* (1898). Kopā ar J. Endzelīnu sarakstīta *Latviešu valodas gramatika* (1907) un *Latviešu valodas mācība* (1907), kas iznākušas aizvien jaunus izdevumos, Endzelīna pārlobotas un papildinātas. Kopš 80-iem gadiem Mīlenbachs vāca un apstrādāja materiālus latviešu valodas vārdnīcai, ko paguva manuskriptā aizvirzīt līdz vārdam „patumš”. To rediģēja, izdeva (1923—32), papildināja un pabeidza (1934—45) Endzelīns, kam šai darbā palīdzēja E. Hauzenberga-Šturma. Šī monumentālā vārdnīca vainagoja ar Manceļa *Lettus* 1638. g. aizsāktos, Elģera, Elversa, Langes, Vecā Stendera u.c. turpinātos „savirknētos pūliņus”; tā ir neaizstājama nevien valodas pētniekiem, bet jau jūtami ietekmējusi arī latviešu rakstnieku leksiku (K. Zariņa romāns *Kāvu gadi*, I. Leimanes *Vilkaču mantiniece*, 1943). Čaņkovas, vēlāk Latvijas universitātes profesors, pasaules apjoma autoritāte baltoloģijas jautājumos Jānis Endzelīns (dz. 1873) savu pirmo rakstu *Diftongu un gaŗo vokāļu izruna latviešu valodā* publicēja RLB zin. kom. XI rakstu krājumā (1897). Tam sekoja liels skaits speciālu pētījumu latviešu, vācu, krievu, franču, leišu u.c. zinātniskos izdevumos, kā arī daļa populārāku apcerējumu žurnālos un laikrakstos. Te pieminami tikai viņa pamatdarbi: *Latyšskije predlogi* (I-II, 1905—06), *Slavjano-baltijskie etjudy* (1911), *Lettische Grammatik* (1922), *Latviešu valodas skaņas un formas* (1938), *Senprūšu valoda* (1943), *Baltu valodu skaņas un formas* (1948), *Latviešu valodas gramatika* (1951). Latvijas vietu vārdu krājumu (I, Vidzeme, 1922; II, Kurzeme un Latgale, 1925) Endzelīns sagādājis ar A. Ābeles, J. Kauliņa, P. Šmita u. c. filologu atbalstu. Viņš pētījis latviešu intonācijas un izloksnes, ar valodas liecībām centies noskaidrot vēsturiskas problēmas (jau 1912. g. pierādīja kuršu cilts baltiskumu, ko tikai vēlāk apstiprināja archaiologi), analizējis pirmos iespiestos latviešu tekstus u.t.t. Ievērojami Endzelīna nopelni latviešu literārās valodas attīstībā, stabilizējot pareizrakstību, apkaŗojot verdziskus patapinājumus no vācu un krievu valodas, darinot jaunus un atkal ievieŗot praksē senus vārdus. Te īpaši atzīmējama viņa broŗūra *Daŗādas valodas kļūdas* (1928), kas piedzīvojusi vairākus iespiedumus, tāpat kā kopā ar P. Šmitu 1921. g. pirmo reizi izdots *Izrunas un rakstības vadonis*. Profesors Pēteris Šmits (1869—1938) dzimis Raunā, skolā gājis Cēsīs un Rīgā, bet savu zinātnieka karjēru pēc studijām Pēterpilī sāka kā sinologs: ilgus gadus strādāja Austrumu institūtā Vladivostokā un kļuva par starptautiski atzītu lietpratēju Tālo austrumu, jo seviŗki ķīnieŗu un daŗādu mandŗūru cilŗu valodās. Šai nozarē viņam prāvs skaits publikāciju, kam pievienojas populāras apceres latvieŗu valodā par iespaidiem un vērojumiem Tātajos austrumos. Tās publicētas *Mājas Viesa Mēneŗrakstā* ar nosaukumu *Vēstules no Ķīnas* (1897—99). Līdztekus tam Šmits jau agri

pievērsās latviešu valodai, folklorai un literatūrai, tai pašā mēnešrakstā ievietodams savas *Piezīmes par valodu*, apcerējumus par Manceli, Ausekli, Apsīšu Jēkabu. RLB zin. kom. rakstu krājumos parādījās viņa pētījums par Glika bībeles valodu, pārdomas par pareizrakstības jautājumiem, Elvers un Langes vārdnīcas ekscerpti, vairāki raksti par tautas dziesmām, to izcelšanos un vecumu, par Kurbadu un Naulu latviešu teikās, u.t.t. No 1920. g. Šmits bija Latvijas universitātes profesors. Izcilākais veikums viņa mūža beigu posmā ir 15 sējumos izdotās *Latviešu pasakas un teikas* (1925—37), kur iestrādāti kā Lercha-Puškaīša krājumi, tā citi — gan vecāki, gan jaunāki — materiāli. Pasakas kārtotas pēc A. Ārnes klasifikācijas. Plaši viņš pētījis latviešu mītoģiju, noārdot atmodas laikmeta maldu panteonu (grāmata *Latviešu mītoģija*, 1918 un 1926, arī sikāki raksti), veidojis hipotezes par senajiem baltiem un viņu aizvēsturi, bez tam sev īpatā, stingri konservatīvā pieejā diskutējis sadzīves, audzināšanas un literatūras jautājumus. No viņa grāmatām vēl jāatzīmē *Etnografisku rakstu krājums* (I 1912, II-III 1923), *Vēsturiski un etnografiski raksti* (1937), *Ievads valodniecībā* (1934), *Ievads baltu filoloģijā* (1936), paša izvēlētās un tulkotās *Ķīniešu pasakas* (1936). Šmits savāca un sakārtoja 37 000 latviešu ticējumu, kas publicēti pēc viņa nāves (I-IV, 1940). Juris Plāķis (1869—1942), būdams izglītības ministrs, 1920. g. 30. decembrī parakstīja rīkojumu, ar ko noteica jaunās pareizrakstības lietošanu valsts un pašvaldības iestādēs, kā arī skolās. Šo pareizrakstību jau 1908. g. bija izstrādājusī Rīgas latviešu biedrības īpaša komisija J. Endzelīna vadībā. 1921—39 Plāķis bija Latvijas universitātes profesors leišu valodā, indoeiropiešu salīdzināmā gramatikā un fonētikā. Publicējis pavisam 68 zinātniskus un populārzinātniskus darbus: eksperimentāli pētījis latviešu valodas skaņas, sarakstījis *Leišu valoda rokas grāmatu* (1926), vācis un izdevis *Kurzemes* (1936) un *Zemgales* (1939) vietu vārdus. Nozīmīgs pētījums ir *Kursenieku valoda* (1927). 1941. g. deportēts uz Krieviju, Plāķis mira koncentrācijas nometnē.

12. nodaļa

LATVIAN HOME

LAIKMETA POLIFONIJA

Mākslas vēsturnieks J. Siliņš kādā apcerējumā aizrāda, ka „katrs laikmets ir dažādu paaudžu balsu polifonija, veļ sarežģītu ainu, taču tam ir savu stilisko līdzekļu dominante un sava garīgā pamatievirze”; to sakni „varam saskatīt zināmos galvenos kodolos, ap kuļiem kristalizējas laikmetu dzīves izjūta un pasaules uztvere”. Latviešu literatūra šo polifoniju sasniedza ne agrāk kā 90-os gados, jo tās attīstībā līdz gadsimta beigu posmam — par spīti atsevišķiem spilgtiem „solistiem” — nebija vērojama liela daudzpusība. 90-os gados, iepriekš aplūkoto pārvērtību un meklējumu rezultātā, aina radikāli pārgrozījās. Aizgājušo, gadsimta pirmajā ceturksnī dzimušo paaudzi

šai laikā kā dzīvi liecinieki vēl pārstāvēja abi vecie dundadznieki — Dinsberģis un Mālberģis; Barons kā rakstnieks gan bija apklusis, taču viņa mūža darbs, *Latvju dainas*, savu ceļu no tautas atpakaļ tautā sāka tikai 1894. g.; brāļi Kaudzītes joprojām bija cītīgi laikrakstu līdzstrādnieki; plašās aprindas, tāpat kā priekš pāris gadu desmitiem, priecināja Ādolfā Alunāna joku lugas un Lapas Mārtaņa „mīlestības gaudu dziesmas”. Pat Anša Leitāna grāfa lielmāte Ģenoveva vēl ne tuvu nebija aizmirsta. Zeiferts un Jansons teorētiski bija devuši „nāves dūrienu” 80-to gadu tautiskajiem epigoņiem un sentimentālistiem, tomēr praktiski tie vēl aizvien veidoja literāri darbīgu faktoru. To gluži paralizēt nespēja arī Ed. Veidenbauma dzeja, kas urbās jaunās, progresīvās intelliģences apziņā kā elektrizēta spirāle. Jaunās strāvas ideālu vārdā Aspazija sāka literāru cīņu par sievietes tiesībām, bet pretējā pusē tai pašā cīņā metās Purapuķe ar saviem polemiskajiem stāstiem. Organisku pāreju no bijušā uz jauno un topošo 90-os gados iezīmēja Doku Atis, Pērsietis, Deglavs, Janševskis kā stāstnieks, bet ap gadsimtu miju un vēlāk sevišķi spilgti Saulietis. Rainis, kā jau atzīmēts, kļuva par lielāko tautiskā romantisma mantiņnieku un tā īsto māksliniecisko piepildītāju, lai gan viņa bagātā personība izzaroja arī vēl citos virzienos. Tas viss kopā radīja šī rosīgā un dinamiskā laikmeta polifoniju, bet, meklējot kodolus, ap kuņiem „kristalizējās dzīves izjūta un pasaules uztvere”, bez minētajiem plašāk aplūkojami vēl daži ievērojami rakstnieki.

Jau 80-os gados savu rakstnieka gaitu sāka Rūdolfš Blaumanis, kas reālistiskajam zemnieku stāstam deva spēcīgu aistētisku padziļinājumu, nekālpinot to ne ētiskiem, ne sociāliem, ne citiem mākslai svešiem nolūkiem. Blaumanim, protams, netrūka cieņas pret ētiskām vērtībām, bet viņš tās tēloja, ne sludināja, tā pasargādams savus darbus no tendences, pār ko bieži kļūpa viņa priekšteči. Arī pret sociālām problēmām Blaumanis nebija vienaldzīgs, lai gan stāvēja tālu no sabiedriskām cīņām un politikas. To rāda kalpu šķiras tēlojumi vairākos, īpaši agrīnajos viņa stāstos, un tie ir kā atbalss Valdemāra 1881. g. aicinājumam veltīt vairāk vērības kalpiem, kas sastāda trīs ceturtdaļas no visas latviešu tautas. Gadsimta beigu saimnieciskās, sabiedriskās un tīri psiholoģiskās pārvērtības ļoti spilgti konkrētizētas Blaumaņa lugās — *Pazudušajā dēlā*, *Indrānos*. Tomēr centrālā vietā viņa darbos allaž paliek ne laikmets un tā notikumi, ne kāds atsevišķs sabiedriska nogrupējums vai šķira, bet gan cilvēks kā neizmeļamām iespējām apbalvota būtne. L. Bērziņš jau 1897. g. zīmīgi raksturoja Blaumaņa mākslas īpatnības šādos vārdos: „Bet īsti iekš tam parādās Blaumaņa meistara spēja, ka viņam izdodas noteikti tēlot, cik briesmīgi vienkāršā, dabīgā, normālā cilvēkā trako jūtu reibulis. Ne vārda par daudz, ne par maz, tāds ir Blaumaņa stils. Bez liekām refleksijām, bez jūtu uzzīmēšanas vēstulēs un atstāstījumos ... Blaumanis caur pašu situāciju, caur pāris vientiesīgiem vārdiem, kuņiem citādā sakarā nav nekādas dziļas nozīmes, atveŗ izredzi dziļi satricinātā cilvēka dvēselē.” Blaumaņa draugs V. fon Andrejanovs, 1895. g. rakstīdams par latviešu autoriem *Libauer Tagesanzeiger* slejās, pielīdzināja viņu vācu „dzimtenes dzej-

niekiem" Ancengrūberam un Rozegeram. Pats Blaumanis kādā aptaujā 1893. gadā par saviem mīļākajiem rakstniekiem atzina Gēti, Šilleru, Rozegeru, Turgeņevu un — Apsīšu Jēkabu. Vēlāk viņš šim sarakstam pievienoja divus angļus — Dikensu un Tekeriju, bet no latviešiem Apsīšu Jēkabs palika vienīgais. Nav šaubu, ka Blaumanis daudz mantojis no visiem pieminētajiem autoriem, taču tie veicinājuši tikai viņa mākslinieciskās uztveres un amata prasmes briedumu, un nevienam no tiem viņš nav kļuvis par epigoni. Nevar Blaumani uzskatīt arī par īstu „dzimtenes dzejnieku” kā Rozegeru vai Janševski, jo viņš bija vairāk universāls un mazāk idillisks, — gan tēloja dzimteni un tās ļaudis, bet tuvojās tiem kā komponentam lielākā veselumā:

*Dieva pasaule,
Cik skaista tu esi!
Raibā dzīvē,
Cik tu man mīla!*

Interesanti ir Blaumaņa sakari ar Apsīšu Jēkabu un vispār ar patriarchālo laikmetu, kam viņš uzcēlis iespaidīgu pieminekli vecajos Indrānos un dažos citos tēlos. „Viņš bija saņēmis to labāko no tā, ko latviešos sauc par veco audzināšanu, un viņa stils ir tikpat labi kopts, cik labi koptas bija viņa lielās ūsas,” raksta Ed. Virza. „Pie viņa nemeklēsim sevišķus gudrības vārdus. Blaumaņa gudrība slēpjas visā, katrā viņa tēla ķermenī, ko viņš radījis. Viņš atrodas ne visai tālu no pazīstamā grieķu teiciena: Skaistums ir bezdomains.”

Blaumanis dzimis 1863. g. 1. janvārī Ērgļu muižā, kur viņa tēvs bija pārvārs, māte istabene. Baumas, it kā viņa īstais tēvs būtu bijis muižas īpašnieks Rūdolfis Transē, kam viņš kļuva par krustdēlu, nav ne pierādītas, nedz atspēkotas. 1868. g. Blaumaņu ģimene pārgāja uz Braku mājām, kur Rūdolfis arī vēlākā dzīvē bieži atgriezās — gan lai saimniekotu, gan rakstītu un atpūstos. Blaumaņa izglītība bija vāciska. 1872—75 viņš mācījās A. Rubinas privātā meiteņu skolā Ogres pagastā, kur uzņēma arī zēnus, 1875—81 Rīgas aprinča vācu tirdzniecības skolā. Rīgā Blaumanis sāka rakstīt — protams, vācu valodā, taču nedomāja pilnīgi iekļauties vāciešos, sabiedrībā gāja kā latvietis un brīvajā laikā patstāvīgi mācījās latviešu valodu. Skolu beidzis, īsu laiku strādāja par kantoristu kādā apiņu noliktavā un 1881. g. Ziemsvētkos laikrakstā *Zeitung für Stadt und Land* publicēja savu pirmo stāstu *Wiedergefunden*. Dažus turpmākos gadus Blaumanis nodzīvoja Brakos. 1885. g. *Balsī* parādījās viņa pirmais darbs latviešu valodā — V. Sologuba stāsta *Launais gars* tulkojums. 1885—87 mācījās lauksaimniecību pie Kokneses muižas pārvaldnieka, bet nevarēja ar to saprasties, kādēļ pārnāca atkal uz Brakiem. Tomēr Koknesē pavadītais laiks bija ļoti svarīgs, jo deva ierosmi vairākiem vēlāk slaveniem liriskiem dzejoļiem, novelei *Purva bridējs*, drāmai *Ugunī* u. c. darbiem. 1890. g. Blaumanis devās uz Rīgu un sāka strādāt *Zeitung für Stadt und Land* redakcijā, referēdams šai laikrakstā par notikumiem latviešu dzīvē, literātūrā un teātrī. Kā iepriekš par Blaumaņa darbiem un viņa literāro izglītību bija interesējies Ērgļu mācītājs A. Zunte, tā tagad tuvs personīgs un literārs draugs viņam kļuva Viktors fon Andrejanovs

(1857—1895), pārvācojies krievu žandarmērijas virsnieka dēls, dzejnieks un publicists, kas savu latviešiem labvēlīgo uzskatu dēļ asi sanaidojās ar Baltijas vāciešiem. Bairona, Šellijs un Nīčes ietekmē viņš rakstījis romantiskus dzejoļus, poēmai *Pērkons* un drāmatiskai fantāzijai *Bez laimes* vielu aizguvis no latviešu tautas tradīcijām un vēstures. Reklāma universālajā bibliotēkā iznāca latviešu pasakas viņa tulkojumā. Andrejanova padomi un atsauksmes dziļi ietekmēja Blaumaņa mākslas veidošanos; 1895. g. rakstītā piemiņas dzejolī viņš pateicas Andrejanovam par to, ka „ceļu man uz daili rādīji”. 1894. g. sākumā Blaumanis atstāja vācu laikraksta redakciju, saimniekoja Brakos un līdztekus strādāja gar jauniem darbiem. Viņam nepagāja secen savīļņojums, ko radīja Jansons un citi jaunstrāvnieki, un viņš mēģināja tiem it kā tuvoties ar kādu feļetonu par Lautenbachu. Tomēr Blaumaņa aistētiskais viedoklis nebija saskaņojams ar sabiedrisko tendenci, ko prasīja *Dienas Lapas* aprindas. Šai ziņā zīmīga „liriskā polemika” ar Aspaziju 1895. g., kuŗā Blaumanis uzsvēra, ka dzejas uzdevums ir sniegt tautai puķes, par kuŗām būs pateicīgi visi, bet Aspazija atbildēja, ka tās uzdevums ir rādīt izsalkušiem, kā sadragāt važas. Jansons u.c. sabiedriskie kritiķi norobežojās no Blaumaņa, atzīdami viņa neapšaubāmo talantu, bet allaž pārmezdami „ideju un dziļāka satura” trūkumu. Par to Blaumanis bija sarūgtināts līdz asarām un izzoboja jaunās strāvas pārspilējumus satīrā *Pie botentotiem*. Tai pašā laikā viņš ironizēja arī par otru nogrupējumu — konservatīvajiem tautībniekiem, un ļāva saprast, ka rakstnieka īpatnējais ceļš ved starp tiem abiem. Par spīti šīm uzskatu atšķirībām Blaumanis joprojām vērtēja Jansona apcerējumus ļoti augsti, un viņa personīgā draudzība ar Aspaziju un Raini turpinājās līdz mūža galam. Daudz draugu Blaumanim bija starp visjaunākajiem rakstniekiem, kuŗus viņš atbalstīja gan literārajos meklējumos, gan tīri materiāli. No tiem pieminami it sevišķi K. Skalbe un J. Akurāters, arī K. Štrāls, L. Laičēns u.c. No 1898. g. Blaumanis strādāja P. Zālītes vadītajos izdevumos — *Mājas Viesī*, *Mājas Viesa Mēnešrakstā*, tad *Dienas Lapā*, bet 1901. g. aizbrauca uz Pēterpili un līdz 1903. g. darbojās Rāviņa izdoto *Pēterburgas Avižu* redakcijā, visvairāk to satīriskajā nodaļā „Purva mala”. 1905. g. revolūcijā, uzturēdamies Brakos un Valmierā, Blaumanis aktīvi nepiedalījās, lai gan klusībā tai simpatizēja. 1906. g. viņš atsāka žurnālista darbu laikrakstā *Latvija*. Jau agrāk konstatētai plaušu tuberkulozei strauji progresējot, bija spiests doties uz Takaharju sanātoriju Somijā, bet nonāca tur par vēlu, lai izārstētos, un mira 1908. g. 4. septembrī. Blaumani pārveda uz Latviju un apglabāja Ērgļu kapsētā, kur 1923. g. uzcēla no Braku tīruma akmens darinātu pieminekli.

Blaumanis darbojies lirikā, epikā un drāmā, vislielākos panākumus gūdam abās pēdējās nozarēs. Dzejoļu viņam nav daudz; daļu no tiem viņš kopā ar Andr. Niedru izdeva krājumā *Ceļa malā* (1900). Blaumaņa liriku raksturo skaidrība iecerē, izteiksmē un panta veidojumā; nereti tajā strāvo tikams, veselīgs reālisms (*Cik nedzejiski!*: „Nebij mēnesnīcas, nebij ziedu”), kas reizēm guvis simbolisku padziļinājumu (*Negaidīts vakars*, *Tirgs*). Pretstatā

tam intimos mīlestības dzejoļos „Vēl tu rozēs plūc” un „Kā zagšus”, kuŗiem lielu populāritāti nodrošinājusī E. Dārziņa mūzika, gail slepena romantiska kvēle, jauneklīgs dziņu nemiers, kam tomēr piešķirts objektīvi aistētisks ietērs. Blaumaņa dabas dzejoļos daudz apraksta elementu, lai gan brīžiem viņš projicējis tajos arī savus subjektīvos pārdzīvojumus. Pēdējie pa laikam saistās ar dziļāku filozofisku un reliģisku atziņu meklējumiem (*Mūžība, Liktenis, Renatus*, baznīcas dziesma „Šauras mums tekas”). Spēcīgs patriotisks pārdzīvojums ietverts balādē *Tālavas taurētājs*, kuŗas vārdi: „Mans zelts ir mana tauta, Mans gods ir viņas gods”, latviešu nacionālajā dzīvē ieguvuši gandrīz liturģisku nozīmi. Blaumanis bija sava laika atjautīgākais feļetonists (rakstīja *Pēterburgas Avīzēs* ar Grāvrača, *Latvijā* ar Puliera pseudonimu), vairāku komēdiju un komisku noveļu autors, un humora elementi pavīd arī viņa lirikā. Daži no šī veida dzejoļiem, piem., *Brenča pavasara vēstneši*, pieder pie labākajiem latviešu humoristiskajā rakstniecībā.

Savus stāstus un noveles Blaumanis sākumā rakstīja vāciski, tad vāciski un latviski, beidzot tikai latviski. Jau pirmajā viņa krājumā *Pie skala uguns* (1893) vērojams liels māksliniecisks nobriedums, jo starp citām tur atrodamas tādas noveles kā *Raudupiete* un *Pērkona negaisis*, kam izcila vieta gan pašā Blaumaņa produkcijā, gan vispār latviešu literātūrā. Kaislību un sirdsapziņas konfliktu samezglājumi *Raudupietē* tverti ar kāpinātu intensitāti, un Raudupju saimnieces tēls izraujas no zemnieciskās vides, iegūdams daimoniska simbola nokrāsu. Mīlestības kaislībām un afektiem, dažādās gradācijās un izpausmēs, veltītas vēl vairākas citas Blaumaņa noveles (*Dancis pa trim, Romeo un Jūlija, Kāpēc, kāpēc?*); tām pievienojas smalkāk niansēti un problematikā plašāk sazartoti mīlestības tēlojumi divos no viņa labākajiem darbiem — *Salna pavasarī* un *Purva bridējs* (1898). Pirmajā kontrastētas divējādas mīlestības uztveres. Andrs, kaut vienkāršs lauku puisis, būtībā ir „dzejnieks”: aiz arkla staigādams, jūsmo par zilajām debesīm, ziediem un cīruļiem, bet visvairāk par savu „puķi” Lieni. Turpretim Liene piešķir mīlestībai gluži praktisku jēgu: gan viņai patik Andrs, taču arī vecais Mālnieks, kam 10 000 rubļu skaidrā naudā, neliekas peļams, it īpaši ja viņu iedzēris. Griba un godkāre Lienē prevalē pār erotiskajām jūtām, tās pēc vajadzības noklusinot un ievirzot vēlamās slīdēs. Lienes diametrāls pretstats ir *Purva bridēja* centrālais varonis Edgars, kam trūkst pat necīgāko spēju savu dažādo kaislību apslāpēšanai: lai nenogrimtu purvā, viņam nepieciešams atbalsts, pie kā turēties. Kā „glābšanas riņķi” pati sevi Edgaram pamet Kristīne, kuŗas nesavtīgā, apskaidrotā mīlestība iezīmē jaunu sievišķīgās erotikas variantu Blaumaņa darbos, svešu kā Raudupietes apsēstībai, tā Lienes prakticismam. „Purva bridējam” Edgaram ir dažas kopējas īpašības ar Krustiņu jau minētajā *Pērkona negaisā*. Tomēr, ja pirmo spēj paglābt Kristīne, tad otram trūkst arī šīs iespējas, un viņš nolemts neglābjamai bojā ejai kā „pazudušais dēls”. Novelē *Andriksons* (1899) cilvēcisko kaislību tēlojums pārnests sabiedriskā plāksnē. Sadursmē ar muižnieku piedzīvojis netaisnību, Andriksons kļūst par dedzinātāju, nezinādams, ka aizdedzinātajā mežā atrodas viņa pašā bērni. Kad

muižnieks viņam vēlāk pieved izglābtos bērnus, viņš saņem un atzīst savā noziegumā. Izvirzītā sabiedriskā problēma — zemnieka un barona kā divu pretēju pasaļu konflikts — atrisināta psiholoģiski, liekot cilvēcei triumfēt pār sociālām un nacionālām pretrīnībām. Tas ir Blaumanim ļoti raksturīgs atrisinājums. Visplašāko diapazonu Blaumaņa māka daudzējādu psiholoģisku pārdzīvojumu un noskaņu tēlošanā ieguvusi novelē *Nāves ēnā* (1899). Bezcerīgā situācijā, uz krastam atrauta ledus gabala jūrā, tur savās pamatīpašībās parādās virkne zvejnieku: nesatricināmais Grīntāls, hēdonists Birkenbaums, skopais glēvulis Zaļga, nevarīgais sapņotājs Kārlēns, noveles izšķirīgajā momentā līdz varonim pacildinātais vecais Dalda. Kā stilā, tā kompozīcijā *Nāves ēnā* uzskatāma par Blaumaņa meistarnoveli. Blaumanis vispār uzrakstījis ap 50 noveļu un bija pirmais, kas latviešu literatūrā izkopa šo īpatnējo žanru. Tas izauga no iepriekšējo paaudžu kultivētā „zemnieku stāsta”, tāpat kā Blaumaņa darbos augstākā, mākslinieciski noskaidrotā pakāpē bieži atspīdēja „veclatviskais” pasaules uzskats.

Drāmatika gaitu Blaumanis iesāka ar komēdiju *Zaļģi* (1891), kam vēl daudz līdzības ar Ād. Alunāna joku lugām. Arī turpmākajās komēdijās (*Zelta kupris*, 1895, *Trīnes grēki*, 1897, *No saldēnās pudeles*, 1901, *Skroderdienas Silmačos*, 1902) viņš attīstīja tālāk Alunāna tradīciju. Šais lugās netrūkst rustikālas komikas: žīdu uzspeķ gaisā ar visu krāsni, viena persona baksta otrai vēderā ar slotas kātu, Krišu (*Saldēnā pudelē*) saķer, rauj tam nost drēbes un zābakus, u.t.t. Līdzīgi paņēmieni izmantoti valodas komisma panākšanai, lietojot sagrozītus vārdus („centripūķis”, „blimstiķis” u. tml.), pārteikšanos, žīdu izloksni. „Mūžīgais žīds” vispār ir parasts viesis Blaumaņa joku lugās, lai gan viņa nozīme ierobežojas tikai ar tīri ārējiem efektiem. Par spīti šīm trīvalitātēm, kuŗas jau pirmizrāžu laikā sevišķi nesaudzīgi atklāja un nosodīja J. Asars, Blaumaņa komēdijas pārdzīvojušas dažādus laikmetus un vienmēr palikušas teātru „dzelzs repertuārā”. Nav noliedzams, ka liela daļa neizlutinātās publikas tās skatījusies tieši „prasto” joku dēļ. Taču arī citādu gaumi var valdzināt šo lugu vītālitate, gaisais, neizsmēļamais dzīvotprieks, kas strāvo personās un situācijās. Blaumanis tālu pārspēj Alunānu ne vien kā mākslinieks, bet arī skatuves tehnikā: atmet runāšanu „sāņus” un „pie sevis”, publikai adresētus teicienus, dialogus, kuŗu vienīgais mērķis ir ekspozīcija, nevajadzīgus monologus u.t.t. No t.s. poētiskās ficijas, kas aptver minētos paņēmienus, viņš pa laikam paturējis tikai lugās iestarpinātas dziesmas (*Trīnes grēkiem* un *Skroderdienām* tās komponēja viņa kollēga un draugs A. Būmanis). Blakus komēdijām Blaumanis rakstīja skatu lugas un drāmas, bet mūža beigās strādāja gar liela stila darbiem piecpeđu jambā (*Ģēnoveva*, *Dzīvais ūdens*), kas palika nepabeigti. Skatu lugu *Launais gars* izceļ reljefais Mantrausis, viens no zīmīgākajiem skopuļa tipiem latviešu literatūrā. *Pazudušais dēls* (1893) ir noveles *Pērķona negaiss* drāmatizējums. Kā jau nosaukums liecina, Blaumanis ir turpinājis Neikena un Apsīšu Jēkaba ceļu, taču līdzās ētiskām un audzināšanas problēmām lugā spilgti izvirzās kāda cita — vissvarīgākā, kas iepriekšējos gadu desmitos vēl nebija skaidri kontū-

Rūdolfs Blaumanis (Jaņa Rozentāla glezna)

rējusies un īsti aktuāla kļuva tikai 90-os gados. Tā ir paaudžu sadursme — vecās patriarchālās pasaules konflikts ar nestabilo, straujās dzīves un uzskatu pārvērtībās izaugušo cilvēku. Krustiņš vairs nespēj iekļauties sava tēva, vecā Roplaina, ideālos, kas ierobežojas ar darbu un reliģiju, bet jaunus to vietā nav atradis. Iekšējais nemiers un aizturētā enerģija, ko viņam neizdodas ievirzīt pozitīvā gultnē, izlaužas uzdzīvē un negantībās. Roplainu māte tās pieciēs kā „jaunības trakumu”, un Krustiņš pakļīst arvien vairāk. Negaisa naktī, kad viņš slepeni ielavās istabā, lai nozagtu tēva naudu, vecais Roplainis — nelokāms savā taisnības un tikumības apziņā — viņu nošauj, piebilzdams: „Nošāvu zagli.” Paaudžu sadursme ir centrālā problēma arī drāmā *Indrāni* (1904). Jaunais Indrānu Edvarts, pretēji Krustiņam, nav pazudušais dēls: gan reizēm, sievas iespaidā, neatteikdamies no negodīgiem paņēmieniem (viltotā vēstule), viņš ir raksturā stingrs, rīcībā enerģisks un izdarīgs. Sadursmi starp Edvartu un veco Indrānu izraisa atšķirīga pieeja Indrānu mājām. Tēvam tās ir ne tikai ienākumu avots, bet reizē kļuvušas, īpaši ar saviem krāšņajiem ošiem, par tīri aistētisku pārdzīvojumu. To nerespektēdams, Edvarts uzsāk intensīvu saimniekošanu, nocērt arī ošus. Šie cirtieni atveļ neaizpildāmu plaisu starp viņu un vecākiem, ko vēl tālāk paplašina abiem, tēvam un dēlam, kopējā stūrgalvība. Uz pirtiņu padzīts, vecais Indrāns turpina cīņu par mājām, bet tā nedod panākumus, un viņš mirst pārliecībā, ka piedzīvojis vissmagāko netaisnību. Tāda ir arī paša Blaumaņa pārliecība, lai gan viņš

intuitīvi nojautis, ka patriarchālais laikmets, ko tik spilgti pārstāv vecais Indrāns, ir neglābjami beidzies. Tādēļ jāsamierinās ar to, ka tēvs iet bojā un Edvarts par spīti visam paliek saimnieks Indrānos. Skatu lūgā *Ugunī* (1906) drāmatizēta novele *Purva bridējs*, asi veidotās un kāpinātās situācijās spēcīgi padziļinot abus galvenos raksturus, Edgaru un Kristīni. Blaumaņa pēdējā pa-beigtajā lūgā — viencēlienā *Sestdienas vakars* (iespiests 1909) — dominē ne-apremdināmas skaidrības alkas un klusas mistiskas jausmas, kas ļauj domāt par zināmiem literāriem sakariem ar M. Māterlinka drāmām. Tomēr galvenās personas, Bungatiņš un Pupiņa, izaug no latviskās īstenības un no latviešu literātūras tradīcijas: tie ir „sirdsšķīsti ļaudis” — Andra tēva, aitnieka Asnīša (*Purapuķes Spieķis un divi suņi*) un citu līdzīgu varoņu radinieki. — Drāmas tehnikā Blaumaņa galvenais skolotājs bijis vācu teorētiķis G. Freitāgs, taču daudzas pazīmes liecina, ka viņš nevien labi pazinis, bet arī praktiski izmantojis Ibsena sadzīves lūgās ievadītos jauninājumus. It sevišķi *Indrāni* atspoguļo Ibsena viedokli, ka drāmas personas ne vārdos, ne vaibstos, žestos un kustībās nedrīkst skatītājā modināt domu, ka tās atrastos uz skatuves.

Šķespīra Hamlets 3. cēliena 2. ainā saka aktieriem: „Neplātiēt rokas pa gaisu pārāk daudz, bet rīkojieties rāmi, jo pašā kaislību straumē, vētrā vai, es gribētu teikt, virpulī jums jāiegūst un jāparāda izlīdzinājums, lai viss ritētu gludi.” Šie vārdi attiecināmi ne tikai uz aktieriem, bet uz jebkuŗu mākslinieku. Blaumanis nav sasniedzis šo ideālu. Bet savās labākajās lūgās un novelēs viņš tam gribējis tuvoties — un bieži ar sekmēm.

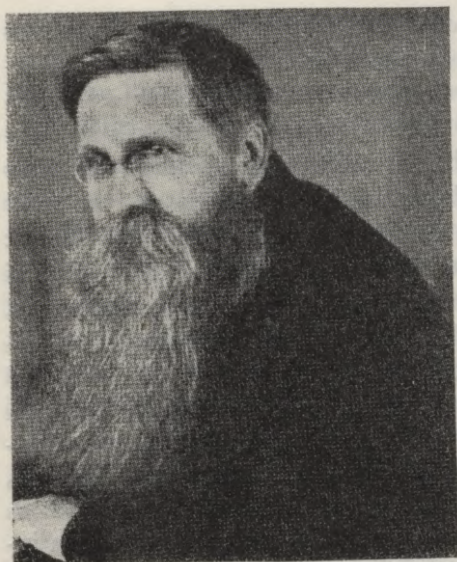
Andrievs Niedra dzimis 1871. g. 8. februārī Tīrzā, mācījies Tīrzas un Vecpiebalgas draudzes skolā, tad Rīgas pilsētas ģimnazijā, bet gala pārbaudījumus izturējis Jelgavā (1890). Studēja teoloģiju Tērbatā; līdzekļu trūkuma dēļ laikiem pelnījās kā mājskolotājs Puzes muižā un citur. Studijas beidzis, 1898. g. pārnāca uz Rīgu, kur strādāja par ticības mācības skolotāju, vadīja *Austruma* literāro daļu un intensīvi nodevās rakstniecībai. 1900. g. devās uz Koknesi, lai nokalpotu kandidata gadu pie turienes mācītāja, bet saslima ar tuberkulozi un bija spiests ārstēties Davosā. 1901—03 rediģēja *Pēterburgas Avīžu* literāro pielikumu, tad līdz 1906. g. janvārim *Austrumu*, ko bija ieguvis savā īpašumā. Gan presē, gan atsevišķās brošūrās (*Ko nemiernieki meklē mūsu baznīcās?*, *Kurš ejam?*, *Kā izpostīt fabrikas?* u.c.) Niedra nikni apkaŗoja 1905. g. revolūciju, ar to nodrošinādams sev Baltijas vāciešu simpatijas. 1906—08 strādāja par mācītāju Matīšos, 1908—18 Kalsnavā. Kaŗa un brīvības cīņu laikā sākās Niedras personīgās dēkas un politiskās avantūras. Ar lielu attapību izbēdzis no boļševikiem, kas atkāpdamies veda viņu līdz kā ķīlnieku, Niedra pilnīgi nosvērās baltvāciešu un „balto” krievu pusē, tiekdams to atbalstā panākt nevien boļševisma sagrāvi, bet arī agrākā stāvokļa restaurāciju Latvijā. Pēc Liepājas apvērsuma ģenerālis fon der Golcs uzdeva Niedram sastādīt vāciešiem padevīgu valdību, kuŗā viņš no 1919. g. janvāra līdz jūnijam bija ministru prezidents. Nacionālās armijas uzvara Cēsu kaujās padarīja Niedras uzturēšanos Latvijā nedrošu, viņš emigrēja un atgriezās tikai 1924. g. Par valsts nodevību viņu tiesāja un sodīja ar trim

gadiem cietuma, ko vēlāk pārvērtā izraidījumā. Niedra apmetās Austrumprūsijā un bija Altštates draudzes mācītājs. Otrā pasaules kara laikā ar vācu okupantu ziņu pārnāca atkal uz Rīgu, kur mira 1942. g. 24. septembrī. Savu kļūmīgo rīcību pret Latvijas valsti viņš nesekmīgi centies attaisnot 3 polemiskos memuāru sējumos *Tautas nodevēja atmiņas* un arī savā pēdējā grāmatā *Kā tās lietas tika darītas* (1943).

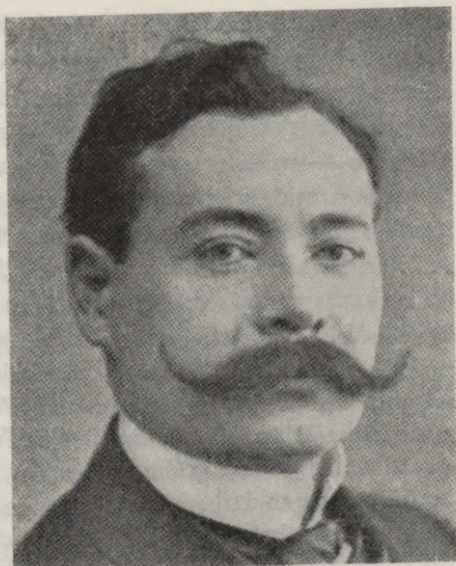
Tikpat raiba un komplicēta kā Niedras dzīve ir viņa literārā produkcija, kur jauca lielas mākslinieciskas vērtības ar bezgaršīgu feļetonismu, gaudens sentimentālisms ar pārgalvīgu kriminālistiku, fantasta jūsma ar aktīva darba vīra praktisko saprātu. Niedras īsto būtību vistuvāk, liekas, izteic viņa „ceļnieka dziesmas” ar savu dziļo individuālo nemieru, rezignāciju un ilgām pēc konkrēti netverama mērķa: „Meklēdams dzimtenes, viņš no tās attālinās, vēlēdamies draugu, viņš pats nevar kļūt nevienam draugs” (R. Egle). Ļoti piemēroti Niedra savam kopotu rakstu izdevumam (I-IV, 1928—32) devis nosaukumu *Nemiera ceļi*. Niedras dzejoļu krājums *Pirmās ziedoņa vēsmas* (1887) iznāca, kad autoram bija tikai 16 gadu, bet pēc viņa paša norādījuma tajā esot arī panti, kas sacerēti jau 13 g. vecumā. Savus labākos dzejoļus viņš kopā ar Blaumani izdeva grāmatā *Ceļa malā* (1900). Niedras lirika gleznaina un melodiska, lai gan reizēm iegūst „ziņģes” nokrāsu („Dažu skaistu ziedu”). Vairākiem dzejoļiem lielu populāritāti nodrošinājusi E. Dārziņa un Alfr. Kalniņa mūzika (*Jaunībai, Brīnos es, Verdzenes dziesma*). Romantiskā smeldze, kas piešķīra īpatnēju akcentu Niedras brieduma gadu lirikai, pamazām izsīka, un viņa vēlīnajiem dzejoļiem (*Vecā līdumnieka dziesmas*, 1924) trūkst pārdzīvojuma spilgtuma. Nenoliedzamas analitiķa spējas rāda Niedras apcerējumi par „aklo fantaziju”, Raiņa *Kalnā kāpēju*, Skalbes dzeju, paša darbiem u.t.t.

Visvairāk slavas Niedram pelnīti sagādāja viņa epika. Pirmajiem stāstiem *Bez paša pagātnes* (1898) un *Nespēcīgā dvēsele* (1899), kuŗu varoņi jauni teologi, garīgas autobiografijas raksturs; tajos tēloti patiesības un tikumisku atziņu meklējumi, traģiska vienpusība un ētiskas stabilitātes trūkums, grūts ceļš no pārdzīvotām tradīcijām uz jauniem mērķiem, kas vēl slēpti „aiz tumšas, aiz melnās jūras”. Tiem pa daļai pievienojas *Skaidra sirds* (1898), kur teologu nomainījis jurists — absolūtas taisnības meklētājs jaunais Ozols, kas šai kriminālstāstā aizstāj arī detektīvu (loģiskie prātojumi par pagasta naudas skapja zādzību). Ar izmeklēšanas tiesneša Zārena muti attīstīta interesanta teorija par „īpatnēji latvisku noziegumu”. Noziedzīgās gaitās latviešiem neveicoties: ja arī viņus nenotverot, tad pašu sirds tiem esot bargākais soģis, kas vārdzinot līdz kapam. Izmanīgi komponētajā un spilgtiem psiholoģiskiem tēlojumiem bagātajā stāstā Niedram to izdevies veiksmīgi pierādīt, līdztekus illūstrējot bībeles mācību, ka tēvu grēki tiek piemeklēti nākošajos augumos. Niedras īsākie prozas darbi uzlūkojami par studijām liela stila sacerējumam, kāds bija viņa romāns *Līduma dūmos* (1899/1900). Tas ir zināmā mērā programmatiskais darbs, kur izpaužas autora toreizējais viedoklis jautājumā par latviešu atbrīvošanos no vācu varas un ietekmes kā tīri garīgā,

tā saimnieciskā un sabiedriskā plāksnē. Reizē tas ir spilgti personīgs romāns, jo paša Niedras vaibsti sazīmējami vismaz trijās galvenajās personās: teoloģijas kandidatā Kārlī Strautmalī, inženierī Vilī Strautmalī un baronā Zandenā. Kandidats ir jūtīgs sapņotājs, taču līdz galam uzticīgs saviem principiem un allaž gatavs tos aizstāvēt. Inženieris pieder pie ļaudīm, kas seko „vienīgai zvaigznei”: reiz izlēmis saimnieciski nostāties blakus vāciešiem un tos pat pārspēt, viņš reālizē šo nodomu ar dzelžainu enerģiju, neatsakoties arī no negodīgiem līdzekļiem. Zandens ir gudrs un iznesīgs vīrs, kuplu bārdu un gludu pieri, bet tai pašā laikā rūdīts un aukstasinīgs intrigants, kas labi prot izmantot savās interesēs apšaubāmus baņķieņus un tumšus veikalniekus. Fābula, kā allaž Niedras darbos, ļoti raiba un risināta ar lielu atjautību; ideoloģija mainās ar kriminālistiku, aprakstiem un emocionāliem tēlojumiem; valoda raita un līgana, lai gan bieži manāma tieksme uz retoriku. Strautmaļu un Zandena cīņai Niedra liek beigties ar pēdējā neveiksmi, tā simbolizējot latviešu intelliģences uzvaru pār irstošo vācu muižniecību. Turpretim romāna drāmatizējumā *Zeme* (1903) iznākums ir citāds: inženieris, kas te pārdēvēts par Akmeni, aiziet bojā, tautas pamests un nesaprasts. Tauta, latviešu zemnieki, tēlota kā truls un aprobežots, baronam iztapīgs pūlis; inženierim savukārt piešķirta daļa „pārcilvēka” īpašību. Tomēr luga radīja sabiedrībā dziļu saviļņojumu, un J. Poruks recenzijā rakstīja, ka tā ir „latviešiem prieka un laimes luga, jo viņa mūsos modina pašapziņu, dzen mūs iekārot ar darbu mūsu dzimtenes zemi”. Tā nedomāja J. Asars, kas atzina *Zemes* psiholoģiskās vērtības, bet pilnīgi noraidīja to kā sabiedrisku drāmu: „Inženieris var apprecēt 10 bagātas Birka mamzeles un apgādāt visu pasauli ar papi, — latviešu tautai, ja tā tāda, kā Niedras tēlotā, nebūs ar to nekas līdzēts.” Sabiedriski iekrāsots arī *Zemnieka dēls* (1902), ko autors nosaucis par „mūsu laiku pasaku”. Asos kontrastos, savijot aizgūtus pasaku motīvus ar reāliem tēlojumiem un filozofiskiem prātojumiem, Niedra raksturo trejādus pasaules uzskatus: reliģisko, dabzinātnisko un sociālistisko, mēģinādams uzminēt īsto ceļu, kāds būtu ejams jaunajai latviešu intelliģencei. To panākt viņam neizdodas: zemnieka dēls gan apprec augstas kārtas sievu, paliek „bez paša pagātnes”, bet atbildi uz jautājumiem, kas viņu mocījuši, neatrod nekad. Skalbes pasaka *Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties* (1904) varētu būt toreizējās jaunatnes netieša atbilde *Zemnieka dēlā* izvirzītajām problēmām. Daudz nepelnītu pārmetumu Niedram savā laikā sagādāja romāns *Kad mēness dīkst* (1902), kuŗā kritiķi, ieskaitot T. Zeifertu, nespēja saredzēt nekā cita kā pārspīlētas, sabiezinātas dēkas un pat feļetonismu. Šo viedokli nosacīja tas pats pārprastais „literārās gaumes” jēdziens, pēc kuŗa Kaudzišu *Mērnieku laikos* ietvertais kriminālromāns bija atzīstams par mazvērtīgu tikai tādēļ vien, ka tur tēlotas blēdības un noziegumi. Bez aizspriedumiem raugoties, *Kad mēness dīkst* ir ievērojams darbs, pirmais īstais latviešu vēsturiskais un dēku romāns, kas nenoliedzami ietekmējis arī jaunākus autorus, it sevišķi Al. Grīnu. Kā visos zīmīgākajos Niedras darbos, arī šeit pavīd varonis (Livonijas muižnieks un astronoms Indriķis), kas staigā „nemiera ceļus”, cīnās ar sevi un citiem,

Andrievs Niedra

Jānis Poruks

intuitīvi veņas jaunā dzīvē kā spožā pilnā mēnesī, taču viņas un piedzīvo, ka šis mēness dilst. No Niedras vēlākajiem stāstiem īpaši atzīmējams nemieru laikiem un ar tiem saistītiem psiholoģiskiem sarežģījumiem veltītais *Pēteris Salna* (1911); *Bārenis un Brūnā* (1901) risināts viegli satiriskā noskaņā, kas dažos turpmākos darbos kļuva asāka un reizēm izvērtās literāros šaržos (*Bads un mīlestība*, *Vilis Vālodze*, 1904). Tomēr Niedras pakāpeniskā iekļaušanās sabiedriskās un politiskās cīņās jūtami kaitēja viņam kā rakstniekam, paseklīnot pat ar lielu vērienu iecerētus darbus, nodeldējot agrāk veikli izmantotos, bet allaž tais pašās variācijās apnicīgos kompozīcijas paņēmienus, u.t.t. (*Sikspārnis*, 1905, *Stāsts par karātavām*, 1915, u.c.). No Niedras vēlīnajiem darbiem atzīmējama pasaka *Kurbads* un drāma *Kangars*. Pēdējai, tāpat kā memuāru sējumiem, apoloģetisks raksturs. J. Grīnam īsi priekš nāves Niedra izteicies, ka viņam esot kabatā vācu pase, bet krūtīs latvieša sirds. Šie vārdi diezgan zīmīgi rāda to burvja apli un dīvaino duālismu, kuņā dega un izplēnēja Niedras idejiskās cīņas un meklējumi.

Niedras individuālais nemiers, kas sākumā izpaudās drudžainos ētisku un filozofisku problēmu risinājumos, ar laiku tiecās kļūt un arī kļuva par darbīgu faktoru sabiedriskajā dzīvē. Turpretim *Jānis Poruks*, kā jau 1903. g. norādīja V. Eglītis, bija pirmais individuālists latviešu rakstniecībā, kas „piederēja tikai pats sev, savam mākslinieka-prātnieka garam; kas gribēja tikai dzīvot dziļāku dzīvi un, ja daudz, nodot to, ko tas pārdzīvo”. Tādā skatījumā viņš tuvojās arī sabiedriskiem jautājumiem, atzīdams, ka labāka pasaule nebūs sasniedzama bez labāka cilvēka. Lai rastos „tautas saimniecības

ideālistiskais pamats", nepieciešama ikviena individa pozitīva pārtapšana, kas nevar balstīties uz šķiru cīņas un kolektīvisma principiem. Taisnīgāka iekārta sāks veidoties tikai pēc tam, kad „cilvēks savā egoismā būs sevim apnicis, kad ētiskās dogmas būs reiz tā pārvērtētas, ka par augstāko tikumu uzlūkos to — uzlūkot savu līdzcilvēku, lai tas neslīd lejup; kad cilvēks citos cilvēkos ieraudzīs savu paša dvēseli, godu un spēku, kas nāk no tās pašas enerģijas un augstākā dzīvības principa kā viņam”. Šī maksima ļauj izprast arī Poruka aicinājumu latviešiem: „Latviešiem vajag nemitīgi darboties, lai tie no savas garīgās darbības izslēgtu visu aplamo, lieko, viltīgo, vienpusīgo, partejisko... Bet tas nevar notikt agrāk, kamēr varoņi neiesāks cīņu priekšu paši ar sevi.” Ar teikto pietiek, lai kontūrētu ideālistiskā filozofijā sakņoto universālismu, kas nosaka Poruka īpatnējo stāvokli sava laikmeta sabiedriskajās strāvās un centienos. Taču Poruks nekad nav kārojis pēc aktīvas sabiedriskas vai politiskas lomas, jo, kā pats reiz atzinies V. Eglītim, „mūžība ir par dziļu iesakņojusies manās smadzenēs”. Neapdomīgi tērēdams spēkus personīgajā dzīvē, kā rakstnieks un domātājs viņš ne tuvu nebija izšķērdīgs, bet dažādās iedvesmes un vispusīgās intereses prata pakārtot galvenajam nolūkam: radīt „sev savu pasauli, kuŗu nav viegli sakausēt ar pārējo”. Tas Porukam izdevās, un pamatoti viņš varēja rakstīt: „Modernās mākslas jēdzienu es pirmais esmu ietvēris latviešu nacionālā elementā, lai arī manu darbu tehnika vēl daudzējādā ziņā trūcīga.”

Poruks dzimis 1871. gada 13. oktobrī Druvienas Prēdeļos kā saimnieka dēls. Bērnībā bieži vests uz brāļu draudzes saiešanām, kas atstājušas neizdzēšamus iespaidus visam mūžam: hernhūtiskie ideāli veidoja vienu no spilgtākajām līnijām Poruka pasaules uztverē. 1881—85 viņš mācījās Druvienas pagastskolā, bet 1887. g. beidza Liezeres draudzes un 1889. g. Cēsu pilsētas skolu. Cēsīs piedalījās Ed. Treimaņa vadītās literārās sanāksmēs; 1889. g. *Tēvija* un *Dienas Lapa* iespieda Poruka pirmos tēlojumus. Tai pašā gadā viņš iestājās Rīgas politehniskā institūta priekšskolā, ko beidza 1892. g. Poruku protežēja un atbalstīja virsskolotājs H. Vestermanis, kas ieteica viņam pievērsties mūzikai un apsolīja līdzekļus studijām Drēzdenē. Devies turp 1893. g. februārī, Poruks kļuva par audzēkni Saksijas karaliskajā konservātorijā. Ceļš uz Drēzdeni un tur pavadītais laiks notēlots autobiogrāfiskos fragmentos *Mans ceļojums uz Elbflorenci* (1902) un *Atmiņas no maniem Drēzdenes skolas laikiem*. Pēdējās gan rakstītas psihiatriskā slimnīcā, taču, atsijājot dažas dīvainas „interpolācijas”, vērtējamas kā uzticams materiāls. Studijām konservātorijā Poruks nodevies maz: pirmkārt, nav bijis mūzikāli necik apdāvināts, otrkārt — regulāru darbu traucējusi bieža uzdzīve. Manāmi viņu ietekmēja tikai pazīstamā literātūrvēsturnieka Ād. Šterna lekcijas par Danti, Servantesu, Gēti, Šilleru. Apmeklēdams Šternu mājās, Poruks aiznesa tam savu mītoģisko dzejojumu *Herakless*, bet saņēma izvairīgu atbildi. Tai pašā laikā viņš iesniedza Drēzdenes galma teātrim drāmu par sev dažā ziņā radniecīgo Vidzemes vācu „vētras un dziņu” dzejnieku J. R. Lencu, taču pēc

nedēļas dabūja manuskriptu atpakaļ ar piezīmi: „Jums ir talants, bet jūs rakstāt neiespējami.” Vienīgais ieguvums bija tas, ka drāmaturģs piešķīra Porukam brīvu ieeju teātrī divreiz nedēļā. Tur viņš vēroja uz skatuves Šekspīra, Šillera u.c. lugas, taču vēl vairāk aizrāvās ar operu, it sevišķi Vāgnera darbiem, un gleznu galerijām, kur viņu dziļi savaldzināja Korredžo. Kā gluži neparastu pārdzīvojumu Poruks atceras A. Rubiņšteina viesošanās Drēzdenes galma operā: „Pēc Rubiņšteina spēles man likās, it kā es būtu gulējis un sapņojis par skaņu pasakaino pasauli.” Literātūrā Poruku šai laikā īpaši saistījis Gētes *Fausts*, ko viņš mācījies pat no galvas, filozofijā — Nīčse. Poruka izglītība Drēzdenē nebija sistematiska, bet, kā jau minēts, pakārtota nolūkam radīt „savu pasauli”. Tā aptvēra plašus novadus, modra intuīcija ļāva viņam ātri orientēties sarežģītās problēmās, un dzimtenē viņš atgriezās gan fiziski aizlauzts, taču pāraudzināts kultūrālā eiropietī. Atgriešanās brīdis pienāca jau 1894. g. pavasarī, kad Vestermanis, neapmierināts ar Poruka dzīves veidu, atrāva viņam materiālo pabalstu. Vispirms Poruks devās uz Berlīni, kur, bada spiests, dažās dienās sarakstīja un par 200 markām pārdeva Nīčsem un Tolstojam veltītu apcerējumu *Religion der Zukunft*. Nesekmīgi izmēģinājies strādāt kādā grāmatu veikalā un par žurnālistu, viņš pārradās Latvijā. Rudenī kara tiesa viņu izsauca uz Tērbatu un sodīja ar sešām nedēļām cietuma, tādēļ ka nebija ieradies zemessargu apmācībās. Pēc nepilna mēneša, sakarā ar cara Aleksandra III nāvi un jaunā cara izsludināto amnestiju, Poruku atbrīvoja; kādu laiku viņš raudzīja eksistēt kā literāts, bet 1895. g. pavasarī sāka strādāt par muižkungu Jaunpils draudzē. Pēc vairākām komiskām epizodēm, ko radīja jaunā muižkunga praktisko zināšanu trūkums, šo darbu nācās izbeigt. Pēc tam Poruks dzīvoja pārmaiņus Rīgā un Druvienā, intensīvi nodamies rakstniecībai. Vairums viņa stāstu un dzejoļu parādījās *Mājas Viesī* un *Mājas Viesā Mēnešrakstā*, jo redaktors P. Zālīte nevien augstu vērtēja Poruka talantu, bet maksāja viņam arī solidus honorārus, bieži avansa veidā. Zālītes izdevumos viņš rakstīja arī apcerējumus par literātūru, filozofiju un atsevišķām sadzīves problēmām, sniedza atsauksmes par teātra izrādēm un koncertiem. Daudzi no šiem rakstiem, tāpat kā daļa stāstu, sacerēti maizes dēļ — turpat redakcijā, taču nereti tajos pavīd posmi, kas spilgti paver kādu īpatu autora personības aspektu. 1897. g. Poruks iestājās Rīgas politehniskā institūta ķīmijas nodaļā, bet arī te studijas nesekmējās, jo viņš nespēja veikt „sausos” priekšmetus. 1899. g. Poruku izslēdza no institūta sakarā ar studentu nemieriem, kuŗos viņš nemaz nebija piedalījies, bet 1901. g. uzņēma no jauna, šoreiz tirdzniecības zinātņu nodaļā. Fakultātes izvēli noteica viņa līgavas Ernas Pētersones tuvinieki, kas gribēja, lai jaunais radnieks kļūtu par „kārtīgu pilsoni”. Jau šai laikā Porukam sāka parādīties psihiski traucējumi, taču viņš atveseļojās, 1902. g. apprecējās un dažos nākošajos gados uzrakstīja vairākus no saviem labākajiem darbiem. 1905. g. slimība atsākās ar jaunu sparū, izvērsdamās vajāšanas manijā un brīžiem pilnīgā ārprātā, kuŗa pamatos, kā visai droši noskaidrots, bija pārpūle, revolūcijas dienu satrau-

kums, nesātīga stimulantu lietošana un, domājams, kāda Drēzdenes „zaļajā gadā” iemantota kaite. Poruks ārstējās dažādās psihiatriskās slimnīcās Rīgā, Strenčos un Tērbatā, gaļiem cēlienim atlaba, dzīvoja Cēsīs, tad Burtnieku mājā Milgrāvī, rakstīja, rosīgi nodarbojās ar filozofiju un citām zinātnēm, taču īsti vairs neizveseļojās un mira 1911. g. 25. jūnijā Čiža nervu klīnikā Tērbatā. Viņu apglabāja Lauciņu kapos pie Cēsīm, bet 1924. g. pārveda uz Meža kapiem Rīgā, kur 1931. g. uzcēla T. Zaļkalna veidotu pieminekli.

Lai gan Poruka darbs latviešu rakstniecībā risinājās ar pārtraukumiem, ko radīja uzturēšanās ārzemēs un vēlāk slimība, tomēr viņa literārais mantojums ir ļoti plašs. Tas aptver 175 stāstus, noveles un tēlojumus, vienu romānu, ap 350 lirisku un episku dzejoļu, to vidū vairākas poēmas, 10 lugu un drāmoletu, bez tam apcerējumus, recenzijas, tulkojumus u.t.t. Poruka kopoti raksti izdoti četras reizes. Jaunākais izdevums (1929./30. g.) nāca klajā 20 sējumos. Poruka dzīvei un darbiem veltīti arī neparasti daudzi pētījumi un apceres.

Vērojot latviešu literātūras tradīcijas, nav noliedzami Poruka sakari ar 80-to gadu individuālās lirikas pārstāvjiem, it sevišķi Esenbergu Jāni; poēmās *Zilizana sirdsdedze*, *Daugava* un retumis citur pavīd arī „tautiskā romantisma” atblāzma. Viņa iemīlotā „balto drānu” simbolika un daži reliģiski motīvi atsniedzas vēl tālāk pagātnē — pāri brāļu draudzes dziesmām līdz Fīrekeram. Tomēr šo saistību nozīme nav pārspīlējama, jo ar savu ideju, tēlu un noskaņu bagātību, sarežģītajiem intelekta, jūtu un dziņu konfliktiem, ar kaislīgajiem „pēdējo” atziņu un sintezes meklējumiem Poruks bija gluži jauna un vienreizēja parādība. No otras puses, nedrīkst pārspīlēt arī internacionālo iespaidu Poruka darbos, īpaši lirikā, jo par spīti lielajai erudīcijai un jūtāmām vācu ietekmēm viņš tomēr allaž palika ģenuīns latvietis. „Tās skumjas un noslēpums, ko elpo Druvienas sili, tās ilgas pēc skaidrības, kas skanēja brāļu draudzes dziesmās, dzīvas dreb Poruka dzejā,” raksta K.Skalbe. „Viņš savā dzejā ir palicis tāds, kāds izaudzis no savas dzimtenes iespaidiem. Eiropas māksla un filozofija ir tikai noskaidrojusi viņa sajūtas un devusi vielu viņa šaubām.” Te var vēl atgādināt pazīstamo Poruka dzejoli, kuŗā viņš tēlo savu bēdīgo atgriešanos no svešuma klusā lauku sētā un atzīstas, ka „Skalš jaunības sauciens pamostas, Kad sēdu pie vecā galda”. Tie ir vārdi, kas raksturo Poruka impulsīvo, alkatīgo, atziņu un pieredzes kāro garu un reizē viņa situāciju. Ceļu tautā Porukam pirmā kārtā pavēra viņa mīlestības lirika, kur visvairāk tradicionālu elementu, lai gan pārdzīvojums vienmēr spilgts un bieži smalki niansēts. Juteklisko mīlestību Poruks pieminējis reti, un viņa erotika nereti aizvirzās metafiziskā plāksnē. Tā „garu debess telpās nes” un sapņos aizved „turp, kur mīlestības viļņos izkustu mums dvēseles”; viņš vēlas, lai iemīlotā būtu „bez kaislībām, kā eņģelis” un viņi abi kopā dotos vai nu uz debesu vārtiem, vai vietu, „kur sirdis aiz sāpēm lūst”. Erotikas josla Poruka dzejā ir pakļauta tam pašam „skaļajam jaunības saucienam”, kas apzīmogo visus viņa galvenos darbus un izteikts dzejolī *Noslēpumainā*:

Kaut kur ir slēpusies būtne,
Pēc kuņas cenšas man gars.

— — —
Kas esi tu, noslēpumainā,
Kas tikai sapņos šurp nāc,
Uz mani slābani raugies
Un manu dvēseli māt?
Es sevi tev upurēšu,
Par vergu tev gribētu būt:
Tik parādies dienas gaismā,
Man gribas pie skaidrības kļūt.

Šis „noslēpumainās” tuvums jūtams visos labākajos Poruka mīlestības dzejoļos („Pie tava augstā, baltā loga”, „Teici to stundu, to brīdi”, „Aizver aciņas un smaidi”, *Uz augšu!* — „Pa rožainajām sapņu straumēm”, u. c.), tāpat mātei veltītā lirikā. Tālāk Poruks meklēja to reliģijā, un šais meditācijās „noslēpumainā būtne” pamazām ieguva Kristus vaibstus. Tomēr tie kontūrējās tikai neskaidrās jausmās, it kā tālā miglājā, un veltīgi dzejnieks kāroja: „Bet labprāt savas miesas skatiem Es nogremdētos Viņa acīs.” Ietēlojoties sastapšanos ar Kristu, viņā modās tāda pati cerība kā bērībā, kad bija kā noslēpumā lūkojies akas trīsošajā līmenī: „Man likās, ka klusajā ūdeņa dzelmē Pie debesu skaidrības tiktu man sirds.” Šais mūžīgajās skaidrības un spodrības alkās neapšaubāma loma hernhūtisma ietekmei. Taču, lai gan Poruks asarām acīs mēdza dziedāt brāļu draudzes dziesmu „Zelta spieķi atspiežos”, lai gan sirsniģi ilgojās pēc „baltajām drānām”, viņš vairs nespēja sekot tam vienkāršajam padomam, kas svētlaimes sasniegšanai bija dots hernhūtiešu 1830. g. dziesmu grāmatā: „Dari, ko dari, vientiesīgi.” Poruks nevarēja vientiesīgi pieņemt nekā: visu viņš gribēja uzminēt kā mīklu vai atrisināt kā problēmu. Ja tas neizdevās, viņu sāka mākt šaubas, vai ilgotais mērķis vispār ir tik kārojams. Viņš tēloja Faustu un Grietiņu (*Fausts*, 1900), kuņus debesu svētlaimē moka nepārvarama gaŗlaicība, jo nav vairs cīņu, maldu, grēku, ir tikai vienmuļība, tā ka Mefistofelis var pamatoti ņirgāties: „Es esmu apmierināts.” Izmisīģus sintezes meklējumus rāda poēma *Nebijušais un divi vientuļi* (1904), kur kā vienotājs princips pār sirmo Karali (Dievu) un zaļgani bālo Dēmonu (Sātanu) izvirzīts Nebijušais, kas lido virs abu vientuļu troņiem „kā sudraba tvaiks, kā kūstoša zelta gars, kā balts zīds, kas viz mēnesnīcā, bet bez veida un bez svara, ārpus spēka, materijas, ārpus sistēmām un telpām, viņpus dzīvībai un nāvei”. Taču Nebijušais ir tāda pati jausma un vīzija kā „noslēpumainā” vai Kristus acis, un viņa traģiskā atbilde cilvēkam, kas tiecas pēc harmonijas, ir „Negaidi manis!” Tikpat traģiskā izskaņā beidzas poēma par Zilizanu, kas gājis pasaulē mīlēt un meklēt „mūžīģo daiļumu” (*Zilizana sirdsdedze*, 1905). Ieskatot, ka Nebijušo velti gaidīt, sabiezēja smagā grūtsirdība un pesimisms, kas prevalē daudzos Poruka darbos, bet reizē ar Dēmona raksturojumu pavīdēja zīmīģie vārdi: „Es ticu, ka tumsa ir miesīģām acīm neredzama sveša gaisma.” Ši atziņa neļāva Porukam kļūt

!Pavai!

par dzīves noliedzēju, tā kāpināja viņa dzīvības instinktu un modināja „sāpju spītes”. Ir tiesa, ka 1898. g. saucienam „Vēl dzīvot, dzīvot gribas man!” vienā no labākajiem viņa dzejoļiem (*Pie loga ziemas naktī*) pretim statāms 1907. g. vairs „Es vairs nevaru!” (*Pie lielā Kunga un Meistara*). Tomēr chronoloģijai šeit nevar piešķirt izšķirīgu nozīmi, jo Nebijušo Poruks īstenībā meklēja visu mūžu, jau agri pārliecinājās, ka tas ir nesasniedzams ideāls un tādēļ sadalīja savas simpatijas vienlīdzīgi starp abiem „vientuļiem”. Tādā kārtā, neatkarīgi no sacerēšanas laika, visā viņa dzejā mainās bezcerība un ticība, nāves nojautas un pieķeršanās dzīvībai. Melancholisko pamattoni noticea Poruka temperaments un no Platona pārņemtā atziņa, ka ne zemes virsū, bet transcendentā ideju pasaulē ir dvēseles īstā „tēvija”. Galejo pesimismu dzīves beigu posmā („Bez Dieva, bez dabas, bez ziedoņa, Bez dziesmām, bez laimes es dzīvoju”) radīja ne tik daudz filozofiskas pārdomas, kā ciešanas un pazemojumi slimības laikā. Turklāt — citētie vārdi izsaka emocionālu pārspilējumu, jo Poruka bibliografija rāda, ka vēl „nāves ēnā” viņš uzrakstījis vairākus izcilus darbus, to vidū plaši pazīstamas idilles un bērnu dzejoļus, kas nekādā ziņā neliecina, ka „sirds paliek viena, viena — Paliek un sastingst ļauna, Rūgta uz mūžīgo dusu taisās.” Poruka duālisms nekad neizlīdzinājās — „uz pēdējās lapas viņš vairs nerakstīja”. Tāpat viņš tikai sevišķi laimīgos brīžos atbrīvojās no jūtamiem trūkumiem dzejas teknikā, no klišejām un neveiklībām izteiksmē. Par spīti tam viņa dzejā vienmēr strāvo liels, nemierīgs un mīklains gars — savāds vēstnesis no Platona ideju pasaules, kas ārēji pieticīgos pantos spējis dot atspulgu „reiz kaut kur skatītām un cēlām debess ainām” (Ed. Virza).

Poruka prozas darbus lasot, pārsteidz to ārkārtīgā daudzpusība un autora spēja iejusties visdažādākās personās un laikmetos. Viņa stāstu darbība risināta gan Latvijas laukos, gan senajā un modernajā Rīgā, Drēzdenē, mauru laiku Kordovā, krievu sādžā; personāžs ir starptautisks un kosmopolītisks — latvieši, vācieši, angļi, franči, norvēģi, indieši. Pretēji nekā Niedras varoņiem, Poruka personām nav viegli izlobāmu kopēju pamatīpašību, jo „zemes lode ar saviem kalniem un lejām, dažādām rasēm un tautām griežas dūkdama dzejnieka dvēselē. Vienādu skaistumu un gara dižciltību viņš saredz Kukažinā . . . un Sv. Helenas salas gūstekņa bāli lepnos vaibstos” (J. Veselis). Ja, tāpat kā lirikā, vispirms meklējam populārāko Poruka prozas darbu kategoriju, tad tādu neapšaubāmi veido viņa stāsti par „sirdsšķīstiem ļaudīm” un „bālajiem zēniem”. Salkšņu tēvs (*Sirdsšķīsti ļaudis*, 1896) ir tēls, kurā vecā hernhūtiešu pasaule guvusi augstāko māksliniecisko apskaidrojumu. Lai viņu raksturotu, pietiek atgādināt jau iepriekš citētos vārdus par vientiesību, pievienojot tiem vēl vienu rindu no tās pašas 1830. g. dziesmas: „Turi ikkatru labāku nekā tevi pašu.” Šiem principiem negrozāmi sekodams, viņš ir ar mieru būt kā ūdens, kas citus tīra un šķīstī, top aizliets samazgās, tad iztvaiko gaisā un atkal atgriežas uz zemes, lai no jauna sāktu savu šķīstītāja misiju. Mūža gals viņam ir tikpat drūms kā Apsīšu Jēkaba Andra tēvam, taču ne vienam, nedz otram tas nesašķoba pārliecību, ka viņiem „būs Dievu redzēt”.

Abiem šiem tēviem tuvs Krišjānis (*Baltās drānas*, 1903), vienkāršs, smaga darba un ģimenes likstu nomākts vīrs, kuŗa vienīgās ilgas, tāpat kā vēlāk Blaumaņa Bungatiņam, ir aiziet viņā saulē tīram, spodram, balti ietērtam. Baltās drānas, pēc kuŗām kāro Krišjānis, ir Poruka intimākās, dziļākās tiekmes simbols. *Kukažiņa* (1900) piebiedro „sirdsšķīstajiem ļaudīm” īpatnēju un ļoti latvisku tēlu, kam aizmugurē nemana ne saiešanas kambari, ne luterāņu baznīcu. Kukažiņa nav laba, laipna, palīdzīga tādēļ, ka būtu to mācījusies Jaunajā derībā vai dievkalpojums, bet gan tāpēc, ka viņa tāda ir radīta, ka tā ir viņas iekšējā prasība un nepieciešamība, sava veida iedzimts kategorisks imperatīvs. Kādreiz ir pareizi norādīts, ka vislabāk viņas personību raksturo tautas dziesmas vārdi: „Visi man labi bija, Kad es pati laba biju.” No Poruka „bālajiem zēniem” kā tipiskākais minams mākslinieciskiem impulsiem bagātais cūkgans Matīšiņš (*Asaras*, 1898). Tas ir sapņotājs un fantasts, pārāgri nobriedis un manāmi histērisks, tik glezns un nevarīgs, ka robustajā vidē nolemts nenovēršamai bojā ejai. Viņam nav ne stoicisma, ne cīņas gribas, kas ļautu pastāvēt; viņš spēj tikai skumt un mirkt asarās. Psiholoģiskā tēlojumā *Asaras* pieder pie vājākiem Poruka stāstiem, jo 10 gadu vecais Matīšiņš runā šādi un līdzīgi: „Kas gan ir izdomājis visu šo trako komēdiju, kuŗa tiek pasaulē spēlēta? ... Nāk diena un stunda, kur vislabākā dvēsele top aizrauta kaislības tvaikos, kur tā apreibst un zūd uz mūžu ideāliem un sirdsšķīstībai” u.t.t. Daudz reljefāki un psiholoģiski ticamāki „bālie zēni” ir Cibiņš (*Kauja pie Kņiņskas*, 1897) un Silenieku Jānis (*Romas atjaunotāji*, 1900), kuŗiem pretstatā likti „sārtie zēni” — pirmajam Buņģis, otram Mauriņš. Gan arī Cibiņš ir sapņotājs, taču viņam netrūkst asas sociālu netaisnību izjūtas un cīnītāja aktivitātes, kaut tikai sniega kaujā; viņu nesalauž „filozofija”, bet bads un aizvainojums, kad viņu nosauc par zagli. Ar Silenieku Jāni autors iepazīstina lasītāju mēnesnīcā, kur tas sēž un sapņo par nākotni. Tomēr viņa sapņi, kā vēlāk redzams, nav „gaisa pilis”, bet atvedināmi uz diezgan konkrētiem mērķiem: nopietnu izglītību, sabiedriskās iekārtas reformēšanu u.t.t. Jānis — „atjaunotās Romas Cēzars” — neaiziet bojā kā Matīšiņš un Cibiņš, bet pēc liktenīgas sadursmes, kuŗā netīši izduŗ Mauriņam aci, tiek izslēgts no skolas un spiests atgriezties pie arkla; jauneklim ar viņa dispozīciju tas nozīmē garīgu nāvi, kā arī autors ļauj nojaust. „Sārtais zēns” ar nedaudziem meistarīgiem vilcieniem zīmēts Buņģī, bet plašāk — humoristiskām puantēm piebārstītajā stāstā *Kā Runcis kļuva par Runcē* (1898). Runcis ir nesaudzīgs egoists un materiālists, kas jau zēna gados jūt nepārvaramu dziņu tirgoties. Pirmajā Rīgas braucienā ar paša pelnītiem līnīem un mātei raušus izrautu sviestu sācis, viņš pamazām — pāri „teļādām, kauliem, brāķa līnīem un visādām grabažām” — kļūst par ievērojamu veikalnieku Runcē kungu. Stāstos par „bālajiem zēniem”, sevišķi *Romas atjaunotājos*, laba tiesa autobiografisku elementu. Tie attiecas uz Poruka bērniību un skolas gadiem, kamēr tālākā viņa dzīves posmā ieskatu dod *Pērļu zvejnīeks* (1895) un romāns *Rīga* (1899). Pirmajā darbā, kas kautrīgi nosaukts par „fantaziju”, Ansis Vairogs īstenībā ir pseudonims, ar kādu autors stāsta

par savām pieredzēm, domām un pārdzīvojumiem laikā no 1887. g. vidus līdz 1893. g. beigām. Šis pašportrets, bez šaubām, ir ideālizēts un retušēts, taču rāda daļu to apstākļu un iespaidu, kādos Drēzdenē un dažus gadus pirms tam veidojies Poruka pasaules ūzskats. Stāstā ļoti svarīga loma ar Platona mācību saistītām refleksijām, un Poruka filozofiskās ievirzes izpratnei īpaši ievērojami šādi Vairoga vārdi: „Es pamazām nonīkšu, citur uzplaukdams ... Es neesmu nekas cits kā pērļu zvejnieks, kuŗš šos bezgalīgos pasaules dziļumos nolaidies, lai sazvejotu sevīm tikdaudz pērļu, ka varētu sevīm nopirkt tiesības citā pasaulē dzīvot; es zinu, ka es esmu nemirstīgs, zinu, ka esmu līdzstrādnieks pie universuma, pie visa, kas bija, kas ir un kas būs; ... es esmu milējis, esmu tikdaudz pērļu atradis, ka varu atgriezties turp, iz kurienes mēs visi esam izgājuši — uz dievību”. Romānā *Rīga* Poruka gara līdzinieks ir jaunais Roberts Landens, ko koncīzi raksturo viņa krusttēvs: „Tu esi viens no tiem vīriem, kuŗiem sensibla, pārsmalcināta daba, kuŗi īstenībā nav ārprātīgi, bet kuŗi dzīvē neatrod nekad apmierinājumu.” Ja *Pērļu zvejnieks* atspoguļo Poruka sakarus ar Platonu, tad *Viesis* (1905) paver ieskatu šaubās un vērtību konfliktos, ko viņā izraisīja saskares ar Nīcšes filozofiju. Svārstības starp „pārcilvēka” gaidām un Kristus evaņģeliju, kādas šai stāstā pārstāv Elvīra, bija viena no problēmām, ar ko Poruks, it kā maģiski piesaistīts, cīnījās gandrīz līdz mūža pēdējai stundai. Īsajā, pregnantajā tēlojumā *Faķīrs* (1901) indietis Mantra sacēlas pret vareno Brāmu. „Nevis tevīm par godu, Brāma, bet par spīti, un manām slāpēm pēc patiesības par slavu” viņš stāv nekustīgi septiņus gadus un sabrūk pīšļos, bet tas negroza ne nieka: Brāma valda tālāk. Īstenībā tā ir Poruka sacelšanās pret Šopenhauera koncepciju par pārindividuālo „pasaules gribu”, pret Dievu, kas valda pār pasauli vienaldzīgi, bez mērķa un nozīmes. Tomēr ne visos darbos Poruks nodarbojas ar filozofiskiem jautājumiem, un ne visi viņa varoņi ir traģiski cietēji un atziņu meklētāji. Tikpat veiksmīgi viņš tēlojis vītālu un nekomplīcētu laucinieku pasauli (*Krustmātes kāzas*, 1900, *Veseli laudis*, 1901), sulīgi tvertus „lieko cilvēku” tipus (*Ubagi gada tirgū*, 1901), modernās lielpilsētas postu (*Nāves eņģelis*, 1897); viņš bija pirmais, kas atrada vielu Rīgas pagātnē un ar smalku intūciju izveidoja to vēsturiskās novelēs (*Mārtiņš Gīze*, 1901, u.c.). Atsevišķi vēl pieminamas Poruka skices un tēlojumi, kas parasti neapņēv vairāk kā pāris lappuses, bet kur autors bieži tuvojies vistālākajām atziņas robežām: bez *Faķīra* te jāatzīmē *Klusētājs* (1897), *Puteklītis* (1898), *Lauva padebešos* (1901). Lai gan Poruka proza, tāpat kā lirika, ir kvalitātē neizlīdzināta, nereti sasteigta un nenoslīpēta, lai gan daļa stāstu (arī *Pērļu zvejnieks*) kļuvusi grūti baudāma smagās, ģermanismiem piesātinātās valodas dēļ, tomēr gandrīz katrs darbs pievieno kādu jaunu, spilgtu šķembu autora personības mozaikai. Mozaikai, kas rāda, „cik liela ir cilvēka sirds”.

Plašākais Poruka drāmatiskais sacerējums ir pieccēlienu luga *Hernbūtieši*, ko 1896. g. izrādīja RLB teātris, lai gan skatuvei tā ar saviem izplūdušajiem dialogiem vāji piemērota. Drāmas idejā atkal vibrē ierastais brāļu draudzes kristieša un topošā „pārcilvēka” konflikts, taču dziļākās filozofiskās vai psi-

Kāpēc ne - izsmē
Viesis
Nīcši?
Kā latviski?

faķīrs

choloģiskās atziņās tā nenobriest. Daudzpusīgās problēmas, kas Poruku nodarbinājušas, spontāni zibsnī viņa drāmoletos, no kuņiem īpaši jāpiemin *Na-poleona nāve*, *Ideāli* un *Nemirstīgie*. Pēdējā, kas rakstīts 1905. g., Kristus sagaida Nīčsi paradīzē, iet viņam pretim un uzņem to savā valstībā, jo „viņam bija dūša atklāti to izteikt, kas tam bija uz sirds”. Un Bairons, tuvumā atrazdamies, piebilst: „Kuņš Cilvēka dēlam pretojas patiesības pēc, tas tomēr tiek apskaidrots.” Tā ir faustiska atziņa. Bet Nebijušais un „noslēpumainā” Porukam, šos vārdus rakstot, varbūt bija tuvāk nekā jebkad.

Daudz vairāk nekā Poruks ar latviešu literārās pagātnes mantojumu saistīts Vilis Plūdonis, kuņa dzejā turpinājumu atrada tiklab „tautiskais romantisms” (pat viņa pseudonims patapināts no Ausekļa panteona), kā 80-to gadu sentimentālās noskaņas. Vienīgi laikā no gadsimtu mijas līdz 1. pasaules kara sākumam viņš, līdzīgi Porukam, pievērsās dziļākām problēmām — „modernā cilvēka dvēseles lāstam”, tulkoja Nīčses *Tā runāja Zaratustra* (1908), svaidījās disonancēs, ko radīja sirdsapziņas un kaislību, pienākuma un baudu konflikti, taču pamazām atraisījās no tām ar veselīgu zemnieka instinktu, objektīvizējās un atrada meklēto līdzsvaru kopībā ar dabu, tautu un tēvzemi. Plūdonis (V. Lejnieks) dzimis 1874. g. 9. martā Bauskas Pilsmuižas pagastā; no 1884. g. mācījās pagastskolas „vācu klasē”, 1887—89 Bauskas pilsētas skolā. Tur tobrīd strādāja dzejnieks Fr. Adamovičs, kas privāti mācīja viņam latviešu valodu. 1891. g. Plūdonis iestājās Baltijas skolotāju seminārā Kuldīgā, kur, spītējot rusifikatoru centieniem, plaši iepazīs ar klasiķiem, jaunākajiem virzieniem kritikā (Brandesa un Tēna rakstiem), sekoja arī latviešu literatūrai un dzejoja pats — visvairāk Ausekļa ietekmē. Semināru 1895. g. beidzis, sāka skolotāja darbu Liezerē (1895—97), ar Brīvzemnieka gādību turpināja to Bigauņciemā (1897—98), tad līdz 1914. g. Rīgā. Kara laikā uzturējās Jaungulbenē, Valkā un Liezerē; apsveica 1917. g. revolūciju, pieslējās boļševikiem, taču drīz atgādās, ka maldījies. No 1919. līdz 1934. g. bija latviešu valodas un literatūras skolotājs Rīgas pilsētas 1. ģimnazijā. Mira 1940. g. 15. janvārī.

Plūdonis debitēja ar dzejoļu krājumu *Pirmie akordi* (1895), kur mainās iepriekšējā laikmeta motīvi ar jaunās strāvas programmatiskajām ieskaņām. Autora viedoklis vēl ne tuvu nav noskaidrojies, jo vienā vārdā viņš norobežojas no „dīkoņa, kas līstu āpšu ādā”, otrā lūdz, lai Varenais viņu pasarga no „skrejas milziskas uz priekšu”. Populārs Plūdonis kļuva ar elegiju *Rekvīēms* (1899) un poēmām *Divas pasaules* (1899) un *Atraitnes dēls* (1900). Pirmajā par spīti spilgtajam pārdzīvojumam un izturētai noskaņai daudz trūkumu: aklā fantazija („Māmiņas sirds, pušu plīstot, Degošas asaras lej”), klišejas („Pilns stāvēj’ asaru trauks”), bīstams gaumes trūkums („Ja uz grauto mūru drupām, Bargā nāve čupu čupām Kaļa biedru liķus krauj, — Dzīvais tak vēl cērt un šauj”). *Divas pasaules* veidotas kāpinātos un sabiezinātos pretstatos, tēlojot līdztekus vasarnieku uzzdīvi un drūmos, salikušos zvejniekus, kas dodas jūrā; dzīrotājus, kas bauda „siržu nektaru”, kamēr zvejnieki aiziet bojā; meiteni, kas pēc mīlas nakts guļ aiz zila zīda priekš-

kariem, un zvejnieka sievu, kuŗas dzīvei bangas dzied „drūmu kapa dziesmu”. Arī šai iespaidīgajā poēmā autors vēl nav atbrīvojies no aklās fantazijas, jo, piem., zvejnieka sievu apraksta „kā mūmiju . . ., kas rokas lauzot vaida”. Otrās poēmas anonīmais varonis ir gadsimta maiņai raksturīgā un literātūrā bieži reprezentētā censoņa tēla variācija. Tomēr tas tverts ar tādu iejūsmu, ka savā laikmetā un vēl ilgi pēc tam „atraitnes dēls” kļuva par sinonīmu ideālistiski noskaņotam lauku jauneklīm, kas trūkumā un postā lauž sev ceļu uz „dailes un zinātnes pili”. Jau minētajos darbos Plūdonis plaši nodarbojās ar dzejas tehnikas problēmām, kuŗām lielu vērību veltīja arī turpmāk. Lai uzburtu vai pastiprinātu attiecīgas noskaņas, viņš izmanto variētu pantmēru, dažādas atskaņu kombinācijas, skaņu efektus — alliterācijas, onomatopoeiskus vārdus u.t.t. Šai sakarā viņš augstu vērtēja Vecā Stendera tulkoto odu *Rāms laiks pēc pērkona briesmas*, kur rāmā laika tēlojumā nav neviena „r”, kamēr vētras aprakstā tas lietots bagātīgi, un Ausekļa balādi *Lai top!*, kur skaņās atbalsots velna skrējiens. Šiem un līdzīgiem paraugiem sekodams, Plūdonis nereti nonāca līdz galējībai, ko tam pamatoti pārmeta Ed. Virza: „Bet vārdu mūziku tas radīt neiespēs, Kuŗš dabas trokšņus ņems un akli imitēs.” Teikto nevar attiecināt uz viņa lirikas un liroepikas labāko daļu, kas ir gleznaina bez „mākslīgiem” gleznojumiem un mūzikāla bez „taisītas” mūzikas. Augstāk minēto Plūdoņa dziļāko individuālo meklējumu posmu raksturo dažas gan ritmizētā prozā, gan pantos sacerētas poēmas: *Fantazija par puķēm* (1903), *Rēgi* un *Baigi* (1908). Kā Niedras zemnieka dēls, lielajā pasaulē ienācis, viņš samulst pretišķīgos vilinājumos; vecie pamati zem viņa kājām sairst, zūd „mellajās ārprāta naktīs”, bet jaunus liedz sataustīt rēgaina neīstenības izjūta, kas paralizē gribu, kaut „viesuļa dvēsele sēd manos papēžos, manos pirkstu galos trīsinās vanaga spārniņi”. Taču jau *Fantazijā par puķēm* ieskanas atziņas, kas ļāva Plūdonim šo krīzi pārvarēt: „Ciešāk pie Zemes, jūs, zvaigžņu sirdis!” un „Mēs, Zemes bērni, lai kopā ar Zemi griežamies, skrejam”. Tās pašas iekšējās cīņas un pakāpenisko noskaidrošanos atspoguļo dzejoļu krājums *111 lirisku dziesmu* (1918). Murgu mocītais, galējībās mētātais meklētājs un baudītājs pamazām pāraug rezignētā panteistā, kas tūkstoš pulsos jūt „dabas lielo dvēseli” un vēlas (*Jaunais rekviēms*), lai pēc nāves viņu sadedzinātu un pelnus izkaisītu ziedoņa vējos, jo tad viņš dzīvotu vienmēr dabā, un tā būtu viņa augšāmcelšanās. Tālāk viņš, sevišķi 1905. g. revolūcijas iespaidā, savu individuālītāti sakausē ar kolektīviem pārdzīvojumiem, ko rāda aizvien plašāk skartie sabiedriskie motīvi. Allegoriskā poēma *Uz saulaino tāli* (1911) sākas ar asu satīru par latviešu mietpilsoņiem „pie pīļu diķa” un vācu dižciltīgajiem „pie vistu kūts”; nākošajās nodaļās virmo revolūcionāra trauksme, Jaunais Gulbis ved putnus „pa zvaigžņu ceļu”, iet bojā, saulaino tāli nesasniedzis, taču poēma beidzas optimistiskā izskaņā: „Caur mellajām šausmām jau diena plaukst bāli”. Smagās reakcijas laika jutoņās sacerēts *Tīreļa noslēpums*, kas kopā ar citām balādēm ievietots krājumā *Dzīves simfonijas* (1913). *Dūkņu sils* un *Jumis atriebējs* šai grāmātā rāda Plūdoni kā paša īpatnībā nobriedušu Ausekļa un Pumpura mantinie-

ku. Savienodams savas panteistiskās iejūtas ar nelieliem, pa laikam mītoloģijā bazētiem stāstījuma fragmentiem, viņš reizēm panāk tautas dziesmas primitīvo suģestiju. Sabiedriski motīvi dominē krājumos *Via dolorosa* (1918) un *No nakts līdz rītam* (1921). Uz abiem krājumiem var attiecināt otra apakšvirsrakstu „latvju tautas drāma dzīvē un dzejā”. *Via dolorosa* aptver 1. pasaules kara un bēgļu laiku, *No nakts līdz rītam* 1906.—1919. g. Daudzi dzejoļi šais grāmatās atbalso dienas notikumus un nav guvuši spilgtāku māksliniecisku padziļinājumu, taču daži Latvijas posta un bēgļa skumju tēlojumi („Pār manas dzimtenes tīreļiem”, *Svešumā klīstot*) iespiedušies tautas piemiņā tāpat kā *Latvju himna* („Mēs gribam būt kungi mūsu dzimtajā zemē”). Neatkarīgajā Latvijā Plūdonis izdeva vairākus dzejoļu krājumus; galvenajos pārstāvēta tiklab lirika, kā liroepika, reizēm pievienojot arī tulkojumus: *Tāli takī, tuvi tēli* (1921), *Mūzas mirklī* (1925), *Zeme un zvaigznes* (1928), *Tālie krasti* (1934), *Pretim saulei* (1937). Atsevišķi iznāca poēmas *Kauja pie Saules* (1928) un *Kurši pie Rīgas 1210. gadā* (1934), bet senajiem zemgaļu un leišu varoņiem veltītās balādes sakopotas grāmatā *Par tēvzemi un brīvību* (1935). Mūža otrā pusē Plūdonis pievērsās arī reliģiskai dzejai, un tā savākta vienkopus ar nosaukumu *Ko Palestīnas palmas šalc* (1937). Plūdoņa individuālā lirika pēdējā attīstības posmā rāda garīgu stabilizāciju, kas pamazām pārvēršas sastingumā: maldi un disonances zūd, agrākie motīvi un noskaņas atkārtojas vienmuļās variācijās, nespējot lasītāju vairs aistētiski rosināt. Teiktais īpaši zīmējas uz viņa vēlīnajām „mīlētāja dziesmām”. Jūsmīgi Plūdonis apsveica 1934. g. 15. maiju; viņa beidzamo gadu produkcijā plaša vieta programmatiskiem autoritārās iekārtas un K. Ulmaņa slavinājumiem. Šai laikā, pēc oficiāla norādījuma, blakus valsts himnai bieži dziedāta „Lai ligo lepna dziesma” un „Tev mūžam dzīvot, Latvija” ar Plūdoņa tekstu. Subtilāks patriotisks pārdzīvojums nekā jaunākajā lirikā ieaudies augstāk minētajās vēsturiskās poēmās un Zemgales balādēs, kuŗu varoņus Plūdonis, līdzīgi Rainim, pa laikam grib virzīt „no pagātnes uz nākotni”. Ar gadiem aizvien lielāku lomu Plūdoņa dzejā guva bērniības atmiņas, un ļoti daudz viņš rakstījis tieši bērniem, kļūdamš šai žanrā par vienu no izcilākiem latviešu autoriem (poēma *Ežā kažociņš*, populārie dzejoļi *Rūķīši un Mežavecis*, *Zaķīšu pirtīņa* u.d.c.). Konstantā vērtība latviešu bērnu literātūrā ir arī prozā sacerētās *Mazā Anduļa pirmās bērniības atmiņas* (1901).

No citiem Plūdoņa prozas darbiem ievēribu pelnī reljefais zvejnieku dzīves un jūras tēlojums *Selgā* (1898) un allegoriskā *Pasaka par vilku* (1907), kas piesātināta 1905. g. notikumu peripetijām. Pirmo reizi 1908. g., pēc tam vairākos jaunos izdevumos parādījās skolām domātā Plūdoņa *Latvju literatūras vēsture*, kur galvenā vērība veltīta aplūkoto autoru biografijām, darbu motīviem un sižetiem. Viņš izdevis Esenbergā rakstu sakopojumu un monografiju *Mīlestības dziesminieks Esenbergu Jānis* (1910), vairākas chrestomatijas, kā arī dzejas antoloģijas: *Dzīve un dzeja* (1900), *Dzejas pērles* (1906), *Balva* (1908) u.c. Ievērojami tulkojumi bez jau atzīmētā Nīcšes *Zaratustras*

Vilis Plūdonis

Anna Brigadere

ir antoloģija *Modernā vācu lirika* (1912), E. Renana *Jēzus dzīve* (1907) un *Leišu dainas* (1921).

Anna Brigadere dzimusi 1861. g. 1. oktobrī Tērvetes pagastā. No četrus gadu vecuma augusi Ilļēnu mājās, saņemot neizdzēšamus bērniības iespaidus, kas vēlāk sublimēti viņas literārizētājā autobiografijā. Mācījusies Kalnamuižas pagastskolā, tad Aucē. Pēc tēva nāves 1874. g. ģimene pārgāja uz Jelgavu, kur Brigadere palīdzēja mātai šuvējas darbā, pēc tam sekoja tai uz Ventspili. Divus gadus vēlāk brālis Jānis Brigaders, kas drīz kļuva ievērojams aktieris un sabiedrisks darbinieks, aicināja Annu uz Rīgu, kur tā strādāja gan par šuvēju, gan pārdevēju brāļa pasāktajos veikalos. 1882. g. devās uz Krieviju, bija bērnu audzinātāja un istabene Maskavā un Jaroslavā, 1884. g. atgriezās Rīgā un pēc gada ieguva mājskolotājas diplomu. Dažādās vācu ģimenēs nostrādāja līdz 1897. g., kad apmetās pie brāļa un turpmākā mūža daļā nodevās gandrīz vienīgi literātūrai (pirmais viņas stāsts *Slimnīcā* iespiests 1896. g. *Baltijas Vēstnesī*). Kā pieredzes paplašināšanā, tā tīri intimos pārdzīvojumos sevišķi nozīmīgs bija 1898./99. g., kad Brigadere apeļoja Vāciju, Šveici un Itāliju. Jau priekš ceļojuma nodibinājās viņas tuvā draudzība ar Blaumani. 1906./07. g. Brigadere bija latviešu valodas skolotāja sievietes progimnazijā Rīgā, 1915—18 pavadīja bēgļu gaitās Maskavā. 1908—09 rediģēja laikraksta *Latvija* literāro daļu, 1917—33 *Daugavas gada grāmatu*. 1922. g. Brigaderei kā tautas balvu piešķīra Sprīdišu mājas Tērvetes krastā, netālu no Kalnamuižas, kur viņa dzīvoja vasarās, intensīvi turpinādama literāro darbu līdz mūža pēdējai dienai. Brigadere mira 1933. g. 25. jūnijā Sprīdišos un apglabāta Meža kapos Rīgā. Testamentā viņa noteica, ka

trešā daļa no ienākumiem, ko dod viņas darbi, ik pa trim gadiem piešķirama kā prēmija par „labāko nacionāli ideālistiska virziena daiļdarbu”. Kā pirmais šo prēmiju 1937. g. 10. janvārī saņēma J. Medenis par dzejoļu krājumu *Varenība*.

Brigadere rakstījusi daudz, un viņas darbi aptver visus literatūras paveidus. Lirika un līroepika sakopota trijos krājumos: *Dzejas* (1913), *Paisums* (1922) un *Kalnāli* (1934). Līdzīgi Plūdonim, Brigadere — sevišķi kopš 1914. g. — nereti kavējās pie seno un jauno laiku varoņiem; Viesturs un Kalpaks ir kodoli, ap kuņiem plašos lokos vijas viņas redzējumi par tautu un tās likteņiem. Poēmā *Spēka dēls* (1916) saliedēti folkloras elementi un autoras izdoma, taču simboliskā jaužami aktuāli, ar latviešu strēlnieku cīņām saistīti momenti. Individuālajā lirikā Brigaderes skats apcerīgs un jūtama tiekšme uz ideālistiskās filozofijas problēmām, kuŗu risinājumā viņai tomēr pietrūkst Poruka izmisīgās kvēles. Viņas mentalitātē vērojama cieša radniecība ar anonimajiem tautas dziesmu sacerētājiem: no konkrētiem, prātnieciski un poētiski padziļinātiem ikdienas priekšstatiem viņa spējusi radīt noapaļotu pasauli. Lai gan Brigadere visai daudz vērības veltījusi pantam un pantmēram, rakstījusi sonetus un tercīnas, lietojusi Sapfo strofu un brīvo ritmu, par versifikācijas virtuozu viņa nekādā ziņā nav dēvējama. Viņas īstais spēks atklājas lirisku „domu graudu” vienkāršībā un koncentrācijā kā, piem., četrindā *Rīts un vakars*:

*Katrs rīts ir jauna slāpe:
Izprast dziļāk. Mīlēt kairāk.
Sniegties augstāk. Iegūt vairāk.
Vakars: sadragāta kāpe.*

Brigaderes epikā centrālā vieta triloģijai *Dievs, daba, darbs* (1927), *Skarbos vējos* (1931) un *Akmeņu sprostā* (1933), kas ietver mākslinieciski objektīvizētu rakstnieces (Anneles) autobiografiju no visagrākās bērnības līdz Jelgavas periodam. Tā ir tēlojumu virkne, kuŗas notikumus vieno Anneles persona. Psiholoģiski ļoti pareizi rādīta meitenes garīgā tapšana, viņas piedzējumi un pārdzīvojumi pelēkā, bet bērna uztverei allaž jauniem noslēpumiem bagātā pasaulē. Anneles perspektīvā bez tiešās apkārtnes un tuviniekiem pavīd arī plašāka Zemgales dzīves aina un laba tiesa raksturīgu tipu; pakāpeniski — ganu un skolas gaitās, beidzot pilsētā — notikumi un cilvēki gūst ārvien apzinīgāku vērtējumu. Triloģijā daudz spilgtu ētisku atziņu un pozitīvu dzīves apliecinājumu, taču bez didaktiskas piegaršas. Tā ir mākslinieciskā koncepcijā sniegts personības dokuments, kas, bez šaubām, der arī pādidzīgojumiem nolūkiem, lai gan tādiem autore to nav īpaši paredzējusi. Brigaderes atsevišķos īsākos prozas darbus teicami raksturo nosaukums *Klusie varoņi*, ko izdevēji bija atzinuši par piemērotu viņas pēdējo stāstu sakopojumam, kas iznāca pēc rakstnieces nāves (1933). Šo „klusu varonību” Brigadere visbiežāk saskata sievietē. Tādu pārstāv Mare (1900. g. publicētā pasakā), kuŗas mērķis un mūža attaisnojums ir ciest un uzupurēties, lai glābtu egoismā un apmātībā iestigušo Visvaldi; tāda — par spīti lielākai aktīvi-

tātei un individuālai neatkarībai — vērojama arī žēlsirdīgajā māsā Kristīnē (*Kristīnes stāsts*, 1903); asi tvērtā laikmetīgā fonā to rāda boļševiku upuļa Krūkļa sievas labprātīgā bojā eja kopā ar vīru (*Brauciens naktī*, 1919). Brigaderes personāžs ir vispusīgs — tajā figūrē laucinieki, pilsētas vidusšķira, intelligence, taču centrā allaž izvirzīti cilvēki ar kāpinātu emocionālo dzīvi un gruzdošām ētiskām problēmām, kuŗu pretnes tie intuitīvi tiecas pretim ideālai skaidrībai. Romāns *Kvēlošā lokā* (1928) aptver dinamisko, cīņām, zaudējumiem un uzvarām bagāto laikmetu no 1. pasaules kara priekšvakara līdz mierīga darba gadu sākumam jaunajā Latvijas valstī. Romānā, kas risināts gan Latvijā, gan Krievijā, daudz ekspresīvu tēlojumu (pirmie revolūcijas uzplūdi Maskavā, Rīgas atbrīvošana no bermontiešiem u.t.t.), kaleidoskopiski notikumi un liels skaits personu, kuŗu mainīgie likteņi veido plašas patstāvīgas epizodes. Zīmīgi ir vārdi, kādus par veco Pentu (V.Olavu) saka viņa sieva: „Tā Latvija, tā Latvija viņam guļ kaulos.” Tie attiecināmi arī uz pašu autori, jo romāna raibajās ainās nemitīgi kristalizējas atziņas, kas dziļāko nozīmi iegūst saistībā ar tautu un valsti. Tā gaisotnē vibrē ģēnuīns patriotisms, kuŗa izteikšanā abiem galvenajiem varoņiem, Arvim Bujānam un Vaidai Vārpai, tikai pastiprinātāju loma.

No Brigaderes 24 drāmatisķajiem darbiem pirmā vietā minamas viņas pasaku lugas *Sprīdītis* (1903), *Princese Gundega un Karalis Brusubārda* (1912), *Maija un Paija* (1921), *Lolitas brīnumputns* (1926). *Sprīdītis* ir populārākā latviešu bērnu luga, kur folkloras viela — pasakas, teikas, tautas dziesmas, mīklas, buŗamie vārdi — iestrādāta un pārkausēta jaunā, mākslinieciski nopaloģotā vienībā. Vairāk personīgas kvēles *Princesē Gundegā*, kur teiksmainos fābulas metos tēlota īpatnējas, spītīgas sievietes rakstura pārtapšana augstāk minētās ideālās skaidrības virzienā. Šai vienīgai problēmai pakārtota visa lugas darbība un personas, jo, piem., arī Māris un Sniedze tikai konkrētīzē Gundegas pretrunīgos iekšējos spēkus un to cīņas. *Maija un Paija* tuvāka *Sprīdītim*, jo tajā drāmatisķēta pazīstamā pasaka par sērdienīti un mātes meitu. Abu gaitās virszemē un pazemē ieaužas tā pati centrālā atziņa, kas piesātina Brigaderes stāstus un līriku: lai iegūtu „jaunu vaigu, jaunu sirdi”, ir jāiet garš, pārbaudījumiem bagāts ceļš, jāpārdeg un jāpārveidojas ciešanās. Aicinājums atrast sevi, kalpojot citiem, strāvo arī *Lolitas brīnumputnā*, tāpat teiku drāmā *Karaliene Jāna* (1932), un traģēdija *Pastari* (1931) kulminē aplīecinājumā: „Sirds! Es jūtu tevi augam, augam! — Sāpēs audz tu. — Tikai sāpes dara dzīvu. Saprasts viss, un viss ir atzīts.” No Brigaderes psīholoģiskām drāmām mazāk mākslinieciskajā veidojumā, vairāk problēmatīkā interesanta *Ilga* (1920), kur jauzamas tuvas saskares ar pašas autores biogrāfiju. Ja Aspazijas varones dažus gadu desmitus agrāk cīnījās par sievietes atbrīvošanu no „verdzenes” stāvokļa, tad Ilga spēŗ nākošo soli: mēģina atrast harmoniju starp sievišķības un vīrišķības principu, lai „kopā sasniegtu to, kas ne mūžam nav sasniedzams vienam”. Šie meklējumi saraucas neatšķetināmos mezglos, un ar Ilgas pašnāvību luga beidzas strupeļā, bez atrisinājuma. Drāmā *Hetēras mantojums* (1924), kur liela loma arī iedzīmtības jautāju-

mam, Ieviņa reprezentē sievietes apzinīgu gribu kļūt par māti, sekojot ideālam, ka „no dvēseles un miesas pilnīgākās saskaņas tik var celties jaunā cilts, kuņai vērts dzīvot un sevi ziedot”. Lai to sasniegtu, autore lemj Ieviņai parasto ciešanu un pārbaudījumu ceļu; tāds viņas skatījumā spēj glābt arī kaislību un nozieguma plosīto Raudupieti (drāmā *Raudupiete*, 1914, kur izmantots Blaumaņa noveles sižets). Līdzīgas instinktu un ētisku prasību sadursmes dominē citās Brigaderes psiholoģiskajās drāmās (*Ceļa jūtīs*, 1904, *Ausmā*, 1907, *Šuvējas sapnis*, 1930), tāpat tās manāmas viņas komēdijās (*Sievu kaņi ar Belcebulu*, 1925, *Kad sievas spēkojas*, 1929). Autores *credo* visur un vienmēr paliek: „Lielas bēdas ir kā sēkla, Kuņai augļi — spēks un drosme.”

13. nodaļa

„SOCIOCENTRISMA” PĀRVARĒŠANA

Latviešu kritikā kopš daudzinātās Lautenbacha un Zeiferta polemikas vienmēr spilgtāk iezīmējās prasība, lai literatūra būtu „sociocentriska”, lai tā kalpotu sabiedrībai un nodarbotos ar sabiedriskas intereses degpunktā izvirzītiem jautājumiem. Marksistiskie kritiķi šo prasību sašaurināja vēl tālāk, aicinot rakstniekus iekļauties šķiru cīņā un vērtējot viņu darbus atkarā no tā, cik tie derīgi vai kaitīgi proletāriāta politisko mērķu sekmēšanai. Dabiskā kārtā iepretim šim „sociocentrismam” brieda un veidojās tā antiteze: individuālisms, subjektīvisms, egocentrisms. Poruks jau 23 gadu vecumā, kad Jansons tikko bija ievadījis socioloģiskās kritikas šķietamo uzvaras gājienu, rakstīja: „Dvēselē ir viss, viss. Meklē, un tu atradīsi pat to, kas tev liekas būt neiespējams.” Šī Poruka ievirze atbalsojās daudzos jaunākos autoros un savā nākošajā attīstības pakāpē sāka kristalizēties aistētismā, kas mākslas darba mērķi un vērtēšanas mērauklu saredzēja tikai skaistumā, nevis ētiskās vai sabiedriskās atklāsmēs. „Poruks ir celms, no kuņa izaug jaunā rakstniecība,” konstatēja V. Eglītis 1903. gadā. Šie kādreiz apšaubītie un izzobotie vārdi attiecināmi uz ļoti ievērojamu rakstnieku nogrupējumu, kuņu atklātās darbības sākums saistāms ar gadsimtu miju un 20. gs. pirmo desmitu: uz t.s. dekadentiem un autoriem, kas pulcējās ap žurnālu *Dzelme*. Te nevar būt runas par tiešu ietekmi: minētie rakstnieki „neizauga” kā Poruka epigoņi. Viņu un Poruka darbus vienoja kopēja apakšstrāva, kas visspilgtāk izpaudās dziņā pēc personības suverēnitātes un daudzpusīgas erudīcijas tās izteikšanai. Vairums no tiem turpmāk atrada jaunus ceļus, kur ideoloģiski dominēja nacionālisms, literāri — tieksme uz klasicismu vai arī romantisms kā pārbaudīts pasaules uztveres un jaunrades princips. Taču zīmīgi, ka neviens no viņiem — pēc dažām „zemnieka dēla” trauksmes un meklējumu nosacītām epizodēm — nepievērsās „šķiru mākslai” vai naturālistiskiem sadzīves tēlojumiem.

Rietumeiropā, reaģējot pret literātūras kalpināšanu politiskiem un sabiedriskiem nolūkiem, 19. gs. beigās radās impresionisma kustība. Lai gan apzīmējums ir jauns, tomēr impresionisms saistās ne tik daudz ar kādu noteiktu laikmetu, kā īpatnēju pieeju un stila pazīmēm — rakstnieka spēcīgu iegremdi personīgās noskaņās, asociācijās un acumirkīgās attieksmēs pret apkārtējo pasauli, cenšoties saviem darbiem piešķirt smalku sensuālu niansējumu un pievilcīgu intimitāti. Līrikā impresionistus raksturo atraisīšanās no kanoniskā panta, eksperimenti ar ritmu, atskaņām un sintaksi. Epikā valda vaļīga īsa skice vai tēlojums, bet drāmā darbību parasti aizēno subjektīvi un liriski dvēseles stāvokļu atspoguļojumi. Impresionisti visvairāk tiecas tvert un fikset momentālas jutoņas, kas vājākiem autoriem bieži top par fotografiskiem „izjūtu attēliem”. Atspīdumi no visa tā drīz parādījās arī Latvijā. Jau agrāk pieminētais impresionisma pazīmes Valža *Staburaga bērnos* un Aspazijas *Sarkanās puķēs*; tādas vērojamas Plūdoņa kinētiskajās poēmās un citur. Par noteiktu, neatkarīgu kustību impresionisms Latvijā neizveidojās, taču „dekadentu” darbos jūtami spēcīgi tā iestrāvājumi. Vēl priekš viņiem no jaunākās vācu dzejas un dažiem 19. gs. otras puses franču autoriem līdzīgas ieskaņas bija aizguvuši pāris citi rakstnieki — pirmā kārtā A. Ķeniņš.

Atis Ķeniņš dzimis 1874. g. 28. jūlijā Grenču pagastā. Mācījās pagasta skolā, tad strādāja Rīgā par pārdevēju kādā veikalā un izsūtāmo zēnu *Dienas Lapas* kantorī. 1891—94 izglītojās Irlavas seminārā, pēc tam skolotājs Jelgavas kurlmēmo skolā, Līvberzē un Zemītē. 1900. g. pārnāca uz Rīgu un līdz 1912. g. kopā ar sievu A. Rūmani vadīja savas privātskolas. A n n a R ū m a n e (1877—1950), ievērojama sabiedriska darbiniece, kas daudz populārizējusi Latvijas valsti ārzemēs, sevišķi Francijā un ASV, ar Ainas Rasmere vārdu darbojusies arī rakstniecībā. Atzīmējama viņas psiholoģiskā drāma *Melnais ērglis* (1908), kuņas „daimoniskajā” romantikā manāmi sakari ar Ibsenu, Nīcsi un Pšibiševski, un tēlojums *Mātes bēdas* (1912), kur sublimēti smagi personīgi pārdzīvojumi. 1. pasaules kaŗa laikā Ķeniņš devās uz Maskavu, intensīvi piedalījās bēgļu kultūrālos pasākumos un nacionālpolitiskās akcijās; 1918. g. beidza augstskolas juridisko fakultāti. Kā Tautas padomes loceklis bija klāt Latvijas valsts proklamēšanas aktā Rīgā 1918. g. 18. novembrī; 1919—21 sūtnis Polijā. Atkal Rīgā atgriezies, nodarbojās ar advokātūru, bija Centrālās izglītības savienības priekšnieks un idejiskais vadītājs, dibināja Kr. Barona tautas augstskolu. 1931—33 izglītības un tieslietu ministrs. 1940. g. kopā ar citiem demokratiskiem politiķiem noorganizēja 2. kandidātu sarakstu boļševiku aranžētajās saeimas vēlēšanās. To aizliedza, un Ķeniņu deportēja uz Alma Atas apgabalu. No turienes viņu pārveda atpakaļ 1945. g. un iecēla par mācības spēku Valodu institūtā.

Būdams saistīts citos uzdevumos, Ķeniņš literātūrai nodevies tikai aizgūtņēm — „kā gara rotaļai pēc darba gaitām”. Viņš pats publicējis divus dzejoļu krājumus — *Potrimļa zemē* (1914) un *Rudens un zvaigznes* (1936); trešo krājumu *Ceļi un likteņi* (1942) pēc autora deportācijas sakopoja viņa otrā dzīves biedre dzejniece A. Dāle. „Esmu no mazām dienām apzinājies,

ka man līdz ar visu tautu ir jācīnās par paša zemi zem kājām un par paša debesīm pār galvu,” raksta Ķeniņš savā autobiografijā. Šie vārdi, lai gan patapināti no Andr. Niedras, zīmīgi raksturo ne tikai viņa politisko un sabiedrisko, bet arī literāro darbu. Cīņu par „paša zemi zem kājām” tur atbalso spēcīgi tverti nacionāli motīvi, kamēr „paša debesis” resp. individuālā mākslinieciskā seja noskaidrojas kāri uzsūktos un ilgā procesā izvērtētos cit-tautu un latviešu kultūras iespaidos. Jaunstrāvnieku literārie saukļi nav Ķeniņa dzejā atstājuši nekādu pēdu, un savā nacionālajā līnijā viņš uzskatāms par Ausekļa un Pumpura mantinieku. Jau gluži ārēji to rāda bieži pieminētie dievi, varoņi un mītoloģiskās būtnes: Pērkons, Potrimps, Jods, Imanta, Kurbadis, Saules meitas u.t.t., ko sastop vēl pat *Ceļos un likteņos*. Tēvzemei, tās dabai un senatnei Ķeniņš tuvojas kā sakrāliem jēdzieniem, un priekš 1918. g. rakstītos dzejoļos tie allaž saistās ar nācijas atdzimšanas ilgām. Vēlākos gados vēsturiski un idejiski centrētos motīvos pavīd tieksme nonākt līdz pārļaicīgām atziņām par tautas misiju, pastāvēšanas garantijām, vietu citu tautu vidū un draudzību ar tām. Autora dedzīgākā vēlēšanās vienmēr paliek, lai „Latvijas ciltskoka varenos zaros šalktu pasaules vēji”. Ar savdabīgiem formas meklējumiem Ķeniņa agrīnā lirika interesantāka par brieduma laika darbiem. Viņš pazina Bodlēru un Verlēnu (1908. g. veltījis tiem rūpīgu apcerējumu) un eksperimentēja saskaņā ar Bodlēra padomu, ka dzejai jābūt „pietiekami līganai, lai piemērotos dvēseles mainīgām liriskām noskaņām”. Tas vērojams viņa dzejoļu variētajos ritmos, ņirbošajos krāsu un skaņu efektos, tāpat mēģinājumos radīt jaunu dzejas valodu, kas gan nesniedzās tālāk par mākslīgi konstruētiem salikteņiem epitetos (zaļganlekni lauki, slīdenslapja taciņa, zilzaļzeltainbaltas smilgas). Verlēna liriku Ķeniņš arī atdzejojis; bez tam viņš tulkojis Nīčšes un vācu impresionistu dzejoļus, reizē izmantodams tos par kursu dzejas mākslā. Individuāliem motīviem Ķeniņš dažkārt mēdz piešķirt sapņa nokrāsu, tie saistās ar mistiskām jausmām un spīguļainās gleznās ietvertiem simboliem. Mūža otrā pusē viņa tēlošanas papēmiēni kļuva tiešāki, bet reizē ar to tajos iezagās konvencionālisms. Nekādu apvērsumu latviešu dzejā Ķeniņš neradīja, taču bija, kā Plūdonis saka, „mūsu modernistu skolas pirmais cīrulis”.

Bez augstāk minētā sacerējuma par Bodlēru un Verlēnu Ķeniņš rakstījis arī par latviešiem — Valdemāru, Kronvaldu, Ausekli, Aug. Dombrovski, un sevišķi nopelņi viņam kā redaktoram. Kopā ar Saulieti un J. Rozentālu viņš izdeva rakstu krājumu *Zalktis* (I-IV, 1906—08), kas pēc tam līdz 1910. g. iznāca kā liels literātūras un mākslas žurnāls. Līdzās pašiem vadītājiem *Zalktī* rakstīja Poruks, Fallijs, Plūdonis, Brigadere, Skalbe u.c., un tas bija viens no kultūrālākiem latviešu izdevumiem. Ķeniņa redakcijā iznāca arī almanachs *Jaunības literātūra* (I-V, 1901—07). Katrs tā sējums bija veltīts kādai latviešu dzīvē vai rakstniecībā nozīmīgai personai (Valdemāram, Kronvaldam, Auseklim, Pumpuram, Merķelim); bez tam almanachs sniedza daiļliterātūru un populārzinātniskus rakstus. Sava laika jaunatnē šim izdevumam bija liels iespaids.

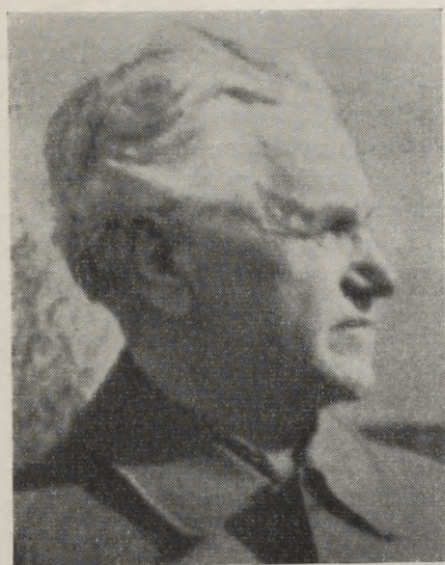
Blakus Ķeniņam pieminams viņam radniecīgais Jānis Kleinberģis (1874—1919). Autobiografijā Ķeniņš dēvē to par savu literāro skolotāju, taču dažas pazīmes liecina, ka patiesība varētu būt arī otrāda. Kleinberģis 1893. g. beidza Irlavas semināru, strādāja par skolotāju Kurzemē, Vidzemē un Krievijā, vēlāk pievērsās žurnālistikai, darbotamies dažādu laikrakstu redakcijās Jelgavā, Liepājā un Pēterpilī. 1917. g. kā bēglis nokļuva Sibīrijā, kur mira tīfa epidēmijā. Kleinberģa lirikai, kas grāmatā nav sakopota, trūkst stingru kontūru: tā mēdz izplūst spilgtu, bet nesakarīgu priekšstatu virknējumos, gaistošās skumju un laimes noskaņās. Valoda, tāpat kā Ķeniņam, piebārstīta salikteņiem, aprauta, reizēm salauzīta. Līdzīgā impresionistiskā manierē veidotas Kleinberģa poēmas (*Debess bērni*, 1902, *Ziedonis un Mirdza*, 1903), kur fābula iznīkst aiz gleznu un emociju pārpilnības. Vēlāk viņa izteiksme noskaidrojās un motīvu ieloks paplašinājās ar reliģiskām jausmām, sabiedriskām un patriotiskām ieskaņām. Kleinberģa pirmie prozas darbi — liriskas skices un tēlojumi savā impresionistiskajā stilā ļoti atgādina tā paša posma dzejoļus. 1907. g. divos nelielos krājumos iznāca viņa *Stāsti un Stāsti jaunībai*. Tajos atkārtoti pavīd kāds autora iemīļots varonis — jauneklis ar „daiļu dvēseli”, kas augstāk par visu vērtē pienākumu. Veiksmīgi un iejutīgi Kleinberģis tēlojis kurlmēmus bērnus (*Kurlmēmais puika*, *Mazais Jancis*), kuŗu dzīvē ieskatījies savās skolotāja gaitās.

Līdz pat 20. gs. sākumam — par spīti atsevišķu autoru sakariem ar latīņu dzeju, daži krievu klasiķiem u.t.t. — latviešu literatūra galvenās ietekmes bija saņēmusi no Vācijas vai ar vācu tulkojumu starpniecību. Arī jaunā strāva ar tās „sociocentriskām” literārām tendencēm ierosmes guva nevis Krievijā, kā to apgalvo Maskavas un kopš 1945. g. Rīgas propaganda, bet Vācijā un vācu naturālistiskajā rakstniecībā. Stāvoklis mainījās, kad gadsimta sākumā izveidojās t.s. latviešu dekadentu nogrupējums, kuŗa viedokļi un noslieces cieši saistījās ar atbilstošu un reizē ļoti ievērojamu kustību krievu literatūrā. Lai gan dekadentisms, dēvēts arī par simbolismu un citādi, Latvijā sasniedza no Krievijas, tas nekādā ziņā nav krieviska parādība, bet radies un izzarojies no rietumiem. Par tā ievadītāju reizēm minēts Bairons, citkārt Edgars Po un Bodlērs. Visus šos autorus raksturo izsmalcinātas sensuālas vīzijas, brīžiem pievērsšanās slimīgiem gara aspektiem, bet allaž tiekme pēc īpatnējas, perfektas formas. Plašākā skatījumā dekadentisms nav piesaistāms chronoloģiski precīzētiem datumiem, bet veido garīgu pamatievirzi, kas atrodama visos laikmetos. Senās Romas Petronijs un pa daļai arī Apulejs ir gluži tādi paši „dekadenti” kā Bodlērs vai Vailds jaunajos laikos. Izcilākais no krievu t.s. simbolistiem bija Valerijs Bņusovs (1873—1924), rakstnieks ar lielu literāru un filozofisku erudīciju, kas noteikti vērsās pret sabiedriskā un vispār „idejiskā” elementa pārsvaru dzejā. Viņa plašajās interesēs iekļāvās arī latviešu literatūra, un viņš atdzejojās Raiņa liriskas paraugus, balstīdamies uz V. Eglīša burtiska tulkojuma un paskaidrojumiem. Bņusovam pievienojās K. Baļmonts, V. Ivanovs u.c. pazīstami autori, un visi tie centās virzīt tālāk iepriekš minēto rietumu tradīciju. Viņu darbus pirmā

kārtā iezīmē vispusīgi eksperimenti ar dzejas pantu un leksiku, reizēm to pakļaujot tīri zinātniskai analīzei. Līdzīgi bija rīkojies Po savā poēmā *Krauklis*, akustiskiem efektiem piebārstītajā balādē *Zvani* un teorētiskajā studijā *Poētiskais princips*. Viņu metriskie jauninājumi, neparastie epitēti un figūras pavēra līdz tam nebijušas izteiksmes iespējas; tie interpretēja un tiecās pārnest dzejā sarežģītas mūzikas formas — simfoniju, fūgu u.t.t. Kāpinot sevī universālu dzīves izjūtu, simbolisti gribēja aptvert visu pasauli un visus laikmetus, kā to zīmīgi pateicis A. Belijs: „Mēs, šīs dienas cilvēki, zināmā mērā izdzīvojam līdz visu pagātni — Indiju, Persiju, Grieķiju, Ēģipti, viduslaikus; tie top dzīvi, tie lido mums garām, tāpat kā garām iet tuvākie vēstures posmi.” Šai atmosfērā pamodās un uzplauka arī antikās senatnes cildināšana, kaislīgi pievērsties tās mītiem un literatūrai. Te simbolistus visvairāk saistīja dionīziskie un orgiastiskie motīvi, kas atvedināms no viņu pozīcijas „viņpus laba un ļauna”, no nicības pret dogmatisku morāli un jebkādām konvencijām. Beidzot daļa krievu simbolistu atrada vēl jaunu ceļu, iedziļinoties tautas tradīcijās un atskandinot tās jaunlaiku dzejā. Tā attīstījās t.s. folklorisms.

Šī gadsimtu mijā aktuālā krievu rakstniecības strāva, kas nobrieda kā pretstats sociālistiskai un vispār sabiedriski iekrāsotai literatūrai, savaldzināja vairākus tolaik jaunus un vēl topošos latviešu rakstniekus, par kuŗu iedvesmotāju un zināmā mērā vadoni kļuva Viktors Eglītis. Viņš dzimis 1877. g. 15. aprīlī Vidzemes malienā, Sarkaņu pagastā, turpat mācījies pareizticīgo Nikolaja skolā, 1899. g. beidzis Vitebskas garīgo semināru. 1898. g. Austrumā parādījās viņa pirmais dzejolis, gadu vēlāk tai pašā žurnālā *Grūta nakts* u.c. stāsti. Seminārā būdams, Eglītis intensīvi nodevās lasīšanai un iepazīšanās tiklab ar klasiķiem, kā modernistiem. Audzēkņiem bija jāmacās arī ikonu gleznošana, un, šais stundās atklājis savas spējas, Eglītis pēc semināra beigšanas nolēma kļūt nevis par pareizticīgo priesteri, bet par gleznotāju. Šai nolūkā viņš iestājās Penzas mākslas skolā, kur nodibināja labus sakarus ar krievu inteliģenci un guva iespēju sīki izsekot toreizējām pārvērtībām un cīņām krievu glezniecībā un literatūrā. 1901. g. rudenī Eglīti kopā ar 43 citiem audzēkņiem izslēdza no skolas brīvdomīgu uzskatu dēļ, pēc kam viņš dažus mēnešus mācījās I. Repina vadītā darbnīcā Pēterpilī; no turienes devās vāspirms uz Tērbatu, tad atgriezās Vidzemē. Ar to nobeidzās Eglīša personības tapšanas un mākslinieciskās veidošanās pirmais posms, kuŗā ieskatu dod stāstu krājums *Zilā cietumā* (1907) un romāns *Tilti un pāri gājēji* (1901). Ar „zilo cietumu” simbolizēta „debeslokā ieskautā, skatāmā un taustāmā fenomenālā pasaule kā vienīgā realitāte” (V. Dambergs), un arī tēlošanas paņēmienos Eglītis šai grāmatā ir realists, kas vērīgi lūkojas savā tiešajā apkārtņē, tver situācijas un zīmē īpatnējus raksturus. Stāstos aizvien jūtams viņa straujais, impulsīvais temperaments, ar ko saderas impresionistiskās ieskaņas dabas un niansētos jūtu tēlojumos. Teiktais attiecināms arī uz romānu, kur autors nodarbojies gan ar sabiedriskām, gan to nosacītām psiholoģiskām problēmām. Lai gan šie darbi, kad tie parādījās periodikā, sa-

gādāja Eglītim daudz atzinības, viņš pats ar tiem nebija apmierināts un 1902. g. pārdzīvoja smagu garīgu krīzi. Pūloties to pārvarēt, sākās — viņa paša vārdiem runājot — „piedzīvojumu, šaubu un visādu kultūras esenču un ģifšu piesavināšanās laikmets”, kurā Eglītis reprezentējās kā spilgts, nereti pat pārspīlēts dekadents. Kopš 1902. g. viņš lielāko tiesu dzīvoja Rīgā, kādu laiku bija skolotājs Ķeņiņa vadītajā privātskolā. 1906. g. sākumā uzturēdams Pēterpilī, personīgi iepazinās ar Merežkovski, Sologubu, Beliju, V. Ivanovu u.c. sev radniecīgiem krievu modernistiem; vēlāk viņš sevišķi iedraudzējās ar Bņusovu, par ko vēl kādā mūža pēdējos gados publicētā dzejoļi izteicās: „Bet man viņš tuvāks bij arvien Par Dambergu un Virzu pat.” Tas liecina, ka Eglītis pats labi apzinājies neizdzēšamo iespaidu, kādu viņā atstājusi Bņusova dzeja un personība, lai gan 1. pasaules kara laikā abu rakstnieku ceļi šķīrās. 1907. g. Eglītis iestājās Tērbatas augstskolā, kur līdz 1913. g. studēja klasisko filoloģiju. Viņa dekadentisko periodu, kas turpinājās aptuveni līdz 1907. g., raksturo dzejoļu grāmata *Elegijas* (1907) un stāstu krājums *Vērtības pārvērtējot* (1911). Pirmā kārtā abus šos kopojumus apzīmogo nenoliedzamas krievu simbolistu, visnotaļ Bņusova, ietekmes; vēl citas „kultūras esences un ģiftis” uzsūktas no Po, Bodlēra, Nīčses, Māterlinka, Dostojevskā. Abās grāmatās autors tiecas sniegt izsmalcinātas, mistisku spēku svaidītas cilvēka psīches atveidu, saviem tēliem un emocijām allaž meklēdams simbolisku padziļinājumu. Šī pieeja bieži izvēršas manierē un aistētiski neattaisnojamā „melnā maģijā”, lai gan aiz tās jauzams dinamisks un alkātīgs gars, kas rēgainu priekšstatu drūzmā pūlas atrast konstantas vērtības. Šai periodā ietelp arī isā monografija *Poruks* (1903) un esejas, kas sakopotas ar nosaukumu *Ceļš uz latvju renesansi* (1914). Dažas raksturīgas vietas no apceres par Poruku citētas jau iepriekš, un tā ir darbs, kur agrī uzminēta Poruka istā nozīme latviešu literātūrā, kaut viņa rakstnieka gaita tobrīd vēl ne tuvu nebija noslēgusies. Bez šaubām, monografijai ir zināmi trūkumi: pilnīgi noklusēti Poruka mākslas vājie momenti, lieki operēts ar jucekļīgiem mītoloģiskiem jēdzieniem u.t.t. Šie apstākļi deva Eglīša nelabvēļiem, it sevišķi kreisajiem kritiķiem, iespēju viņa darbu izsmiet un nopaļāt. Turpretim J. Asars, kam socioloģiskā pieeja nekad neaptumšoja literātūras izpratni, recenzijā konstatēja: „Es nevaru neatzīt Eglīša kritiku par ārkārtēji interesantu parādību. Ārkārtēja ir viņa neapmierināšanās ar parastajiem uzskatiem, viņa cenšanās padziļināt visas domas līdz vispasaules apziņai un meklēt vis tālākās perspektīvas katrā apskatāmā priekšmetā. Mūsu kritika, kuŗa ar dziļumu tiešām nevar lepoties, smelsies te ierosinājumus.” Tie paši iebildumi un tā pati Asara vārdos ietvertā atzinība piemērojama arī Eglīša eseju grāmatai. Vispār viņa apcerējumi (1921. g. tiem pievienojās monografija par Falliju, 1923. g. par Andr. Niedru) pieder pie interesantākajām parādībām latviešu kritikā, kas nav pienācīgi novērtētas. Vēl atzīmējams, ka 1904. g. Eglīša tulkojumā iznāca Bņusova dzejoļi no krājuma *Urbi et orbi* un apcere *Noslēpumu atslēgas*, kur uzsverts, ka „māksla ir pasaules izprašana pa citādiem, prāta loģikai nepieejamiem ceļiem”. 1915. g. Eglītis devās uz Krieviju un

Viktors Eglītis

Fallijs

strādāja par skolotāju Maskavas apkaimē, 1917. g. atgriezās Latvijā, turpināja skolotāja darbu Rīgā un Alūksnē, tad bija literārās daļas vadītājs laikrakstā *Latvijas Sargs* (1919—20) un *Latvijas Kareivis* (1920—22). Līdztekus lasīja Latvijas universitātē lekcijas par latviešu literatūras vēsturi (1919—23), pēc tam bija skolotājs Rīgas pilsētas 2. ģimnazijā. 1935. g. pensionēts, nodevās tikai rakstniecībai. Mira 1945. g. 20. aprīlī — domājams, boļševiku cietumā. Eglīša tālākā attīstība pēc pārdzīvotā dekadentisma laikmeta bija tāda pati kā dažiem krievu simbolistiem: pamazām viņš pievērsās klasicisma principiem, noskaidrojās formā, kļuva vairāk apvaldīts un analītisks. Materiālu, kas bija atrasts un iegūts ilgstošajos meklējumos, viņš centās „pārvērst konkrētas personības ieražās un izteikt sintētiskos, lielākos mākslas darbos”. Liriskā šīs attīstības rezultāts ir krājumi *Hipokrēna* (1912) un *Kastaļavots* (1925); ja tiem pievieno divas liriskas, sonetos sacerētas poēmas — *Mīlestības poēma* (1921) un *Dievu sūtne* (1934), tad ir minēts vērtīgākais, ko Eglītis dzejā sniedzis. Pakāpeniski atbrīvodamies no īsta un mākslota „daimonisma”, kas vietumis vēl manāms *Hipokrēnā*, klasisku mieru un harmoniju viņš tomēr nav spējis iemantot arī šais darbos, lai gan labākajos dzejoļos vērojams nopietns māksliniecisks briedums, īpatnēji aspekti un *Dievu sūtnē* vienreizēja traģiska pārdzīvojuma intensitāte. Kārodams būt sintētisks, Eglītis nekad netika tālāk par tezēm un antitezēm; reizēm tās ir ļoti svaigas un oriģinālas, reizēm izvēršas taustāmos absurdos. Eglītim raksturīgā tieksme saskaņot instinktus ar izsmalcinātu kultūru, kas spilgti izpaudās dekadentiskajā posmā, ieaužas arī poēmā *Pelēkais barons* (1910), kuņas varonis Sēja „dzīvē visu izbaudīja, līdz kļuva gudrs, daiļš un kairs”, un stāstu krā-

jumā *Dvēseles slāpes* (1922), kur šai ziņā sevišķi ievērojams stāsts *Judīte*. No dekadences rēģiem un skurbuma atskaidroto autoru rāda romāns *Skolotāja Kalēja piedzīvojumi* (1921), kur reālistiski un pa daļai pat dokumentārā manierē tēloti 1905. g. revolūcijas notikumi, un gaŗais stāsts *Dvēseles varā* (1921). Atgriešanās pie reālisma, laikmetīgu notikumu un tipu vērojumiem, kas ne vienmēr mākslinieciski pietiekami izsvērti, raksturo arī romāni *Līdzvainīgie* (1920) un *Nenovērsamie likteņi* (1925), stāsti *Latvietis Krievijā* (1920), *Juku laikos* (1923), krājums *Laikmeta silueti* (1923), bet *Domājošā Rīga* (1934) bija darbs, kur autors pārāk pakļāvies jau agrāk viņa rakstos manāmai tendencei klaji tēlot sabiedrībā pazīstamu personu privāto dzīvi. Eglīša lugām pietrūkst īsta drāmatisma, taču divas pirmās no tām: *Galmā* (1906) un *Ceļa biedri* (1906, izd. 1920) zīmīgi rāda autora mākslinieciskās pārliecības veidošanos. Kā V. Ivanovs un daļa citu krievu simbolistu savos meklējumos nonāca līdz t.s. folklorismam, tā arī Eglītis mūža novakarē pievērsās nekritiskiem latviešu tautas dzejas apjūsmojumiem, gan nemēģinādams pats to atdarināt, un kļuva par aktīvu dalībnieku dievtuŗu kustībā. Tāpat viņš aizrāvās ar pseudozinātniskām teorijām par latviešu pirmdzimteni un atnākšanu no Indijas, par baltu tautu primāro lomu Rietumeiropas kultūrā u. tml., šai ziņā turpinādams H. Visendorfa u.c. 80-to gadu fantastu un dzejnieku tradīciju. Eglīša raksturīgākā iezīme bija un vienmēr palika mūžīgs gara nemiers:

*Vai jaužu ko, vai izceļu, vai ārdū,
Uz cīņām dvēsele man allaž smeldz.*

Eglītis kritikā ir pārmērīgi nopalāts un, no otras puses, tikpat neapdomīgi cildināts; viņš bijis par objektu un pats piedalījis tik daudzās polemikās kā neviens cits latviešu rakstnieks. Tomēr liekas, ka šais pastāvīgajos konfliktos viņš jutās sāpīgi aizkarts un pazemots, tādēļ mūža otrā pusē sāka šo izjūtu kompensēt ar nemitīgu sevis apbrīnošanu un brīžiem gluži atklātu lieģību, kas samaitā prāvāko tiesu viņa pēdējo darbu. Bez tam Eglītis bija pieķēries nelaimīgai iedomai, ka īsts dzejnieks var rakstīt bez apstājas un katru nejaušu temu „izspēģēt kā uz Paganīni vijoles”. No tādiem „izspēģētiem”, bieži kurioziem dzejoģiem vairumā komplektējas viņa pēdējie liriskas kopoģumi *Mana pasaule* (1938) un *Tīrā sēkla* (1943). Par spīti tam Eglītis ir viena no savdabīgākajām personībām latviešu kultūrā — dzejas alķīmiķis, kas visu mūžu meklēja „gudrības akmeni”, to neatrada, izšķērdēja savu bagāto talantu bezgalīģos eksperimentos, taču ievērojami sekmēja mākslas izpratni un tās mērģu noskaidrošanu. „Tīrā sēkla”, kas viņa paša labākajos darbos tikai uzdģga, augģlus nobriedināja 30-to gadu aistģtģcģsma strāvā, pirmā kārtā viņa dēģa Anģģlava Eglģģa epikā.

Blakus Eglģģim, dekadentģsma uzplģdos visvairāk daudzģnģtais rakstnieks bija Fallijs (Konrads Bulāns). Viņģ dzģmis 1877. g. 8. aprģģģ Birģģu pagastā, bērnģbā un agrā jaunģbā kopā ar vecāģkiem dzģvoģis Ķģkabpģģģ, Saratovā, Rģģģ, beģdzot Pģterpģģģ, kur viņģ savā dzģmtā uzņģma māc. J. Sanders. Beģdzģģ ģģmnazģģģ, Fallģģjs no 1898. g. studģģa tiesģbas Pģterpģģs universģtģtģ,

0.8075

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0301026349

Andreja Johansona

LATVIEŠU LITERĀTŪRA

ir nepieciešama rokas grāmata skolotājiem un visiem, kam rūp mūsu garīgā kultūra. Šis ilustrētais izdevums ar līdz šim trimdā vienkopus nepieejamu faktu materiālu rāda objektīvā vērtējumā latviešu rakstniecības gaitu sakarā ar Rietumeiropas un Latvijas garīgām strāvām, līdztekus dodot rakstnieku dzīves un darbu raksturojumus.

LATVIEŠU LITERĀTŪRA iznāk četrās 80 lpp. biežās grāmatās. Darbu noslēdzot, interesenti varēs saņemt vākus iesiešanai.

LATVIEŠU LITERĀTŪRAS 3. grāmata jau iznākusi. To var saņemt parastā kārtībā, iemaksājot abonementu **Latvju Enciklopēdijas** pārstāvjiem attiecīgā zemē, *vai tieši apgādam Stokholmā, postgīro 358 055, postbox 797. Pēdējā, 4. grāmata, iznāks 1954. g. augustā.

Katra LATVIEŠU LITERĀTŪRAS grāmata maksā: Anglijā 8 sh., Austrālijā 10 sh., Kanadā un ASV 1,40 dol., Vācijā 5 DM, Zviedrijā 6 kr., Brazīlijā 45 kruiz.

Latvju Enciklopēdijas pārstāvji, pie kuļiem pasūtīnāma LATV. LITERĀTŪRA:

Anglijā: D.V.F. grāmatnīca, 72, Queensborough Terrace, London W. 2.

Austrālijā un Jaunzēlandē: I. Sterns, Railway Pde, Rooty Hill, P. O. MT. Druitt, N.S.W., Australia.

Beļģijā: Beļģijas Latviešu Nacionālā Komiteja, 35 rue du Clocher, Bruxelles 4.

Brazīlijā: Edg. Rudzītis, Rua Piaui 197, Sao Paulo.

Francijā: K. Birzniece, 31 rue de Seine, Paris (6-e).

Kanadā: Dr. P. Ķiķauka, 98 Sussex Str., Hamilton.

Norvēģijā: Ģenerālkonsuls A. Wannag, Blommenholm, via Oslo.

ASV: K. Rabacs, 34 Marion St., Lynbrook, Long Island, N.Y.

Vācijā: V.Skaistlauks, Martinstr. 24, Esslingen/N.

Zviedrijā: apgāds Trīs Zvaigznes, postbox 797, Stockholm 1, postgīro 358 055, un pie J. Kārķļa LPK.

Apgāds Trīs Zvaigznes.